

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ / ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

**VAN GÖLÜ HAVZASI İLE URMIYE GÖLÜ
HAVZASI URARTU MATERYAL KÜLTÜRLERİNİN
MERKEZ-TAŞRA FARKLILIKLARI ÇERÇEVESİNDE
BİR KARŞILAŞTIRMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Erdoğan ÖDÜK

DANIŞMAN

DOÇ.DR. TEVFİK EMRE ŞERİFOĞLU

ARALIK 2018

BİTLİS

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans / Doktora öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “Van Gölü Havzası İle Urmiye Gölü Havzası Urartu Materyal Kùltürlerinin Merkez-Taşra Farklılıkları Çerçevesinde Bir Karşılaştırması” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 21/12/2018

Erdoğan ÖDÜK

İLETİŞİM BİLGİLERİ:

Adres: Pınarbaşı Mah. Ödükler Cad. No:7 Gevaş/Van

E-posta:erdogan.oduk@gmail.com

Telefon: -

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

“Van Gölü Havzası İle Urmiye Gölü Havzası Urartu Materyal Kùltürlerinin Merkez-Taşra Farklılıkları Çerçevesinde Bir Karşılaştırması” başlıklı yüksek lisans tezi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır 21/12/2018

Tezi Hazırlayan:

Erdoğan ÖDÜK

Danışman:

Doç.Dr.Tevfik Emre ŞERİFOĞLU

Arkeoloji Anabilim Dalı Başkanı:

Doç. Dr. Tevfik Emre ŞERİFOĞLU

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkoloji Anabilim Dalı öğrencisi Erdoğan ÖDÜK tarafından hazırlanan “Van Gölü Havzası İle Urmiye Gölü Havzası Urartu Materyal Kültürlerinin Merkez-Taşra Farklılıkları Çerçevesinde Bir Karşılaştırması” adlı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı,/...../20.... tarihinde, saat’te yapılmış ve tezin oy birliği/oy çokluğu ile kabul/red edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ: İMZA

Danışman: Unvanı Adı SOYADI

Üniversite Adı, Anabilim Dalı,

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Başkan: Unvanı Adı SOYADI

Üniversite Adı, Anabilim Dalı,

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Unvanı Adı SOYADI

Üniversite Adı, Anabilim Dalı,

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih ve sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans / doktora tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

.... / / 2018

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Enstitü Müdürü

T.C.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arkeoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans, Aralık 2018

Danışman: Doç. Dr. Tefvik Emre ŞERİFOĞLU

Erdoğan ÖDÜK

**VAN GÖLÜ HAVZASI İLE URMIYE GÖLÜ HAVZASI URARTU
MATERYAL KÜLTÜRLERİNİN MERKEZ TAŞRA FARKLILIKLARI
ÇERÇEVESİNDE BİR KARŞILAŞTIRMASI**

ÖZET

M.Ö. 9. yüzyıl ortalarında merkezi bir krallık olarak dağlık Doğu Türkiye’de yerini alan Urartu Krallığı; Orta Demir Çağı’nın sonlarına kadar bölge üzerinde hâkimiyet sağlamıştır. Urartular Krallığı’nın temel genişleme politikaları bölgede etkin olan diğer krallıkların politikalarından bağımsız düşünülemez. Doğu kesimlerindeki topraklarda güney ve batı topraklarına oranla daha az siyasal etkinliğe sahip olan toplulukların yer alması politikalarının yönlerini belirlemede etkin olmuştur.

Bu bölgelere yapılan seferler Urartular’ın yazıtlarına büyük oranda yansımıştır. Yazıtlara yansıyan bilgiler doğrultusunda Urartular’ın sefer amaçları büyük oranda anlaşılmaktadır. Temel amaçları Urmiye Havzası’nı oluşturdukları koloni sistemlerinin bir parçası yapmak ve bu sayede güçlü bir merkezi krallık sistemi oluşturmaktır. Bu koloni faaliyetleri “Dünya Sistemleri Teorisi’ne” durumu aslında Uruk gibi Uruk kültür grubu gibitarah öncesi toplumların faaliyetlerinden çok da farksız değildir.

Urmiye Havzası’nı “Dünya Sistemleri Analizi’nde” yer alan periferi alanı olarak gören Urartu Krallığı; bu sömürgeci amaçlarını yazıtlarında açık bir şekilde göstermektedir. Uyguladıkları bu politika sonucunda daha erken dönemlerde var olan kültürel etkileşim özellikle zorla toplu nüfus aktarımları ve artan ticari ve askeri hareketlilikle daha da derinleşmiştir. Süreç içerisinde Urartu Krallığı Van Gölü

Havzası ve Urmiye Gölü Havzası'nı tek kültürel ve siyasal alana dönüştürecek ve kolonial faaliyetleriyle de bu bölgede denetimi büyük oranda sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Urartu, Dünya Sistemler Teorisi, Kolonileştirme, Urmiye Havzası, Van Gölü Havzası, Materyal Kültürü.

Republic of Turkey

Bitlis Eren University Graduate School of Social Sciences

Department of Archaeology

Master Thesis, December 2018

Supervisor: Assoc. Dr. Tefik Emre ŞERİFOĞLU

Erdoğan ÖDÜK

**A COMPARİSON OF THE URARTIAN MATERIAL CULTURES OF
LAKE VAN BASİN AND LAKE URMİYE BASİN İN THE FRAME OF
CORE-PERİPHERY DİFFERENCES.**

ABSTRACT

The Urartian Kingdom, which was established as a central kingdom located in mountainous Eastern Turkey in mid-9th century B.C. ruled over the region until the end of the Middle Iron Age. The policy of expansion of teh Urartian Kingdom cannot be evaluated independent from the policies of other kingdoms active in the region. The existence of population groups with a lower level of political activity in the regions to the east and west was decisive in determining the direction of their policies.

The military campaigns conducted towards the eastern regions were reflected to the Urartian inscriptions at a great extent. The aims of the campaigns of Urartians can be understood from the information that were provided in these inscriptions. Their main aims were to make the Urmia Basin a part of the colonization system that they have created and to form a strong central kingdom system in this way. These colonization activities were not very different from the activities of Prehistoric populations like the Uruk cultural group based on the “World Systems Theory”.

The Urartian Kingdom, which saw the Urmia Basin a peripheral area based on the World Systems Analysis reflected its colonialist aims to its inscriptions clearly. These policies, especially with forced population movements and with the increased trade and military movements, resulted with a deepening of cultural interactions already existing in earlier periods. The Urartian Kingdom managed to transform the

Lake Van Basin and the Urmia Basin into one cultural and political region, and managed to control it through colonial activities to a great extent.

Keywords: Urartian, World Systems Theory, Colonization, Urmia Basin, Lake Van Basin, Material Culture.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

VAN GÖLÜ HAVZASI VE URMİYE GÖLÜ HAVZASI'NDA DEMİR ÇAĞI	3
--	---

İKİNCİ BÖLÜM

YAZILI BELGELER IŞIĞINDA URARTU KRALLIĞI'NIN URMİYE GÖLÜ HAVZASI'NDA YAYILIMI	10
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAN GÖLÜ HAVZASI'NIN DOĞU KISMINDA URARTU KRALLIĞI DÖNEMİ MATERYAL KÜLTÜRÜ	17
3.1. Yerleşim ve Kaleler:.....	17
3.1.1. Tapınaklar:.....	20
3.1.2. Saraylar.....	22
3.1.3. Nekropoller:.....	22
3.2. Bayındırlık Faaliyetleri ve Yapıları:.....	25
3.2.1. Kanallar, Göletler ve Barajlar:.....	25

3.3. Diğer Buluntular.....	28
3.3.1. Çanak -Çömlek:.....	28
3.3.1.1. Kırmızı AçıklıSeramikler	29
3.3.1.2. Pembe AstarlıSeramikler	30
3.3.1.3. Deve Tüyü Krem Astarlı Seramikler	31
3.3.1.4. Kahve Astarlı Seramikler.....	31
3.3.1.5. Kaba Mallar	32
3.4. Küçük Buluntular:.....	32
3.4.1.Mühürler.....	32
3.4.2. Fildişi Eserler.....	34
3.4.3.Takılar.....	37
3.5. Diğer Madeni Buluntular.....	38

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

URMİYE HAVZASI'NIN BATI KISMINDA URARTU KRALLIĞI DÖNEMİ MATERYAL KÜLTÜRÜ

4.1. Yerleşim ve Kaleler.....	42
4.1.1. Tapınak.....	47
4.1.2. Saraylar.....	48
4.1.3. Nekropoller.....	50
4.2. Bayındırlık Faaliyetleri ve Yapıları.....	52
4.2.1. Kanallar, Göletler ve Barajla.....	53
4.3. Urmıye Havzası Urartu Krallığı Dönemi Kültürel Materyalleri.....	53
4.3.1. Çanak-Çömlek.....	54
4.4. Küçük Buluntular.....	57
4.4.1. Mühürler.....	57

4.4.2. Fildişi Eserler.....	59
4.4.3. Takılar.....	62
4.5. Diğer Madeni Buluntular.....	64

BEŞİNCİ BÖLÜM

URARTU KRALLIĞI'NIN MERKEZ VE TAŞRA TEŞKILATININ ARKEOLOJİK VERİLER VE YAZILI KAYNAKLAR IŞIĞINDA ANALİZİ	67
--	----

ALTINCI BÖLÜM

ARKEOLOJİK VERİ VE YAZILI BELGELER IŞIĞINDA KOLONİCİLİK UYGULAMASININ TEMEL SİSTEMİ VE HEDEFLERİ	70
--	----

YEDİNCİ BÖLÜM

DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİNE GÖRE URARTU KRALLIĞI'NIN KOLONİCİLİK FAALİYETLERİ VE POLİTİKASI SONUCUNDA GÖZLEMLENEBİLEN TEMEL SİYASİ VE KÜLTÜREL DEĞİŞİMLER	75
SONUÇ	88
KAYNAKÇA	91
ÖZGEÇMİŞ	99

SİMGELER VE KISALTMALAR

Abb : Plan

C : Cilt

Cm : Santimetre

Çev. :Çeviri

Km : Kilometre

Lev : Levha

M : Metre

N : Kuzey

Plk : Plak

s : Sayfa

ÖNSÖZ

Her biri birer ipucu niteliğinde olan arkeolojik buluntuları geçmişin karanlığını bizim için biraz olsun aydınlatmaktadır. Bu yüksek lisans tezinin içeriğinde Urartular'ın Van Gölü Havzası ve Urmiye Gölü Havzası'ndaki yayılımının kültürel materyal yardımıyla merkez taşra ilişkileri çerçevesinde ve “Dünya Sistemleri Teorisi'ne” göre bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu amaçla Van Gölü Havzası ve Urmiye Gölü Havzası'ndaki Urartu Krallığı yerleşimleri ve bu yerleşim yerlerindeki kültürel materyalleri (bayındırlık faaliyetleri, Nekropoller, Kale yerleşimleri ve ekonomik- ticari faaliyetleri) incelenmiş ve bunların bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Tez çalışmam boyunca desteğini benden esirgemeyen ve her alanda bana yol gösteren Danışman Hocalarım Sayın Doç. Dr. Tevfik Emre ŞERİFOĞLU'na teşekkür ederim. Bölüm Hocam Doç. Dr. Levent EKİNCİ ve Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar MERGEN'e desteklerinden dolayı ayrıca teşekkür ederim. Bölüm hocam olmamasına rağmen her alanda desteğini esirgemeyen gönüllü hocam sayın Nazlı Evrim ŞERİFOĞLU'na teşekkürü borç bilirim. En son olarak da çalışmalarıyla ve eserleriyle insanlığın tarihine hizmet etmiş ve bu onurlu meslek uğruna bütün zorlukları göze alan Arkeolog, Antropolog, Tarihçi, Sanat Tarihçi ve beraberinde çalışan diğer meslek gruplarına teşekkür ederim.

Erdoğan Ödük

Bitlis-2018

GİRİŞ

Dağlık Doğu Anadolu M.Ö. 9. yüzyıl ortalarından itibaren Van Gölü Havzası merkezli bir krallık olarak ortaya çıkan ve başkenti Tuşpa olan Urartu Krallığı'nın denetimine girer Urartu Krallığı; güneyindeki güçlü Asur siyasi ve askeri yapısına rağmen Kuzeybatı İran bölgesi üzerine seferler yapmış ve bölgeyi bir koloni merkezi haline getirmiştir.

İşpuini ve Menua döneminde başlayan ve II. Rusa dönemine kadar devam eden İran üzerine seferlerin büyük bir bölümü Urartular'ın yazılı kaynaklarına yansımıştır. Bu yazılı kaynakların vermiş olduğu bilgiler ve yapılan araştırmalar, Urartuların doğu bölgelerinde yerel krallıklarla yaptığı mücadelenin süresi de göz önüne alındığında, bölgenin Urartu politikasındaki öneminin ne denli büyük olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın ana konusunu oluşturan Van Gölü Havzası ve Urmiye Gölü Havzası'nda Urartular'ın merkez taşra ilişkileri, Urartu Krallığı'nın uyguladığı sömürgecilik politikası ve bunun sonucunda oluşan sömürgeci sistem; Wallerstein'in "Dünya Sistemleri Analizi", Algaze'nin "Uruk Dünya Sistemi" Mitchel Allen'nin "2. BinDünya Sistemi" isimli çalışmaları ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken Kuzeybatı İran'daki Urartu kültürel materyalleri ele alınarak incelenmiştir. Urartu Krallığı'nın bölgedeki bayındırlık faaliyetleri, idari yönetimi, askeri seferler ve bunun sonucundaki nüfus aktarımlarının sonucu gibi temel politik ve ekonomik olaylar irdelenmiştir. Elde edilen muhtemel sonuçlar "Dünya Sistemleri Teorisi" bağlamında değerlendirilmiştir. Bastam, Vrechram gibi kaleler Urmiye Havzası'nda yer almamasına rağmen bölge için önemli birer idari merkez olmalarından dolayı ele alınmıştır. Her iki bölgedeki kültürel materyaller sadece Urartu dönemi yerleşimlerinden örneklerle değil daha erken dönemlerdeki yerleşimlerden örnekler de dahil edilerek ele alınmıştır. Bu şekilde bölgeler arası etkileşim daha anlaşılır olacaktır. Ekonomik mallar ve toplu nüfus aktarımları gibi sayısal verilerin tamamı Urartu yazıtları ele alınarak değerlendirilmiştir. Sonuç itibarıyla bu çalışma Urartu Krallığı'nın izlemiş olduğu siyasipolitikaların "Dünya Sistemleri Teorisi" çerçevesinde, kültürel materyalleri de ele alınarak bir inceleme

yapılmış, bu bağlamda kolonicilik politikası ve bunun sonucundaki kültürel değişimler ile merkez-taşra ilişkileri irdelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAN GÖLÜ HAVZASI VE URMİYE GÖLÜ HAVZASI'NDA DEMİR ÇAĞI

Dağlık bir bölge olan Van Gölü Havzası'nın kuzeyinde volkanik Süphan Dağı ve Erciş düzlüğü, doğusunda bir diğer volkanik alan olan Tendürek Dağı, güney ve güneydoğusunda Toros dağlarının uzantısı olan dağ sıraları, batısında ise Bitlis sıradağları ile Nemrut Dağı bulunmaktadır. Süphan ve Nemrut Dağları, madencilik öncesi dönemlerde uzun bir süre bölgenin obsidyen ihtiyacını karşılamıştır¹. Bölgedeki tarımsal faaliyetler nispeten kısıtlı olup, genel olarak mera otlatmasına dayalı hayvancılık yapılmaktadır².

Urmie Gölü Havzası İran'da Batı Azerbaycan Eyaleti ve Doğu Azerbaycan eyaleti arasında kalan tektonik bir alandır. Van Gölü denizden 1.625 m. yüksekte olup Urmie Gölü'nden 336 m. daha yukarıda yer almaktadır³. Her iki göl de iklimsel olarak birbirine paralel bir yapıda ve kendi coğrafi bölgelerinde en büyük yüz ölçümüne sahiptirler. Urmie Gölü Havzası genel olarak yarı kurak iklim şartlarının hakim olduğu bir sahada yer almaktadır⁴. İki bölgenin zaman içinde ortak bir kültürün hakim olduğu tek bir siyasal coğrafyaya dönüştüğü söylenebilir. İki bölge Erken Demir Çağı süreciyle oluşmaya başlayıp Orta Demir Çağı'nda, Urartular ile birlikte olgunlaşarak tüm bölgede otorite kuran bir siyasal konfederasyonun önemli parçalarına dönüşecektir.

Erken Demir Çağı'nda Van Gölü Havzası'nda beylikler dönemi ve bunun yanında yerel göçebe topluluklar varken⁵; Urmie Havzası'nda bu durum Van Gölü

¹ Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir 1997, s.5.

²Yahya Çiftçi, M.Akif Işık, Tolga Alkeveli, Çetin Yeşilova, "Van Gölü Havzasının Çevre Jeolojisi," *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, s.32, Ankara 2008, s.45.

³ Mirjo Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, (çev. Belgin Aksoy), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s.24.

⁴ İrfan Akar, *Çok Zamanlı Uydu Görüntüleri Kullanılarak Acıgöl (Türkiye)-Urmie (İran) Göllerinde Su Yüzeyi Değişimleri ve Yakın Çevresinde Arazi Kullanımının Belirlenmesi*, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2011, (Yükseklisans Tezi), s.110.

Havzası ile kısmen benzerlikler göstermektedir. Erken Demir Çağı sürecinde Urmiye Gölü çevresinde, Dinkha Tepe ve Haftavan gibi küçük köy yerleşimlerinin yanı sıra bazı göçebe topluluklar da yaşamaktadır⁶. Van Gölü Havzası'nda Erken Demir Çağı'na gelindiğinde varolduğu tespit edilen bazı önemli merkezler şunlardır: Karagündüz Höyük ve mezarlık alanı, Dilkaya Höyük ve mezarlık alanı, Van Kalesi Höyüğü⁷⁸.

Harita 1.1: Erken Demir Çağı'nda Van Gölü Havzası'nda Bulunan Yerleşimler

M.Ö. 13. yüzyıl ile M.Ö. 9. yüzyıl günümüz Doğu Türkiye coğrafyası söz konusu olduğunda Ur(u)atri ve Nairi Konfederasyonları devri olarak bilinmektedir⁹. M.Ö. 13. yüzyılda Urartu ve Nairi'deki kabilelerden söz eden Asur kaynakları, Urartu Devleti'nin erken dönemleri hakkında bilgi verir¹⁰. Asur yazılı kaynaklarında "Urular" olarak geçen ve M.Ö. 1273 yılında tarih sahnesine çıkan Urartular, batıda Fırat Nehri'nden doğuda İran Azerbaycanı'na, kuzeyde Sevan Gölü ile Aras

⁵Aylin Ü. Erdem, "Doğu Anadolu'nun Demir Çağı Aşiretleri", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, s.14, Ankara 2011, s.60.

⁶Barbara Helwing, Hamid Fahimi, "İran'da Demir Çağı", *ArkeoAtlas*, S.4, İstanbul 2005, s.134.

⁷ Mehmet Işıklı, Ali Yalçın Tavukçu, "Muş-Bulanık Bölgesinde Bir Grup Erken Demir Çağı Seramiği", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi*, S.22, Erzurum 2009, s.84.

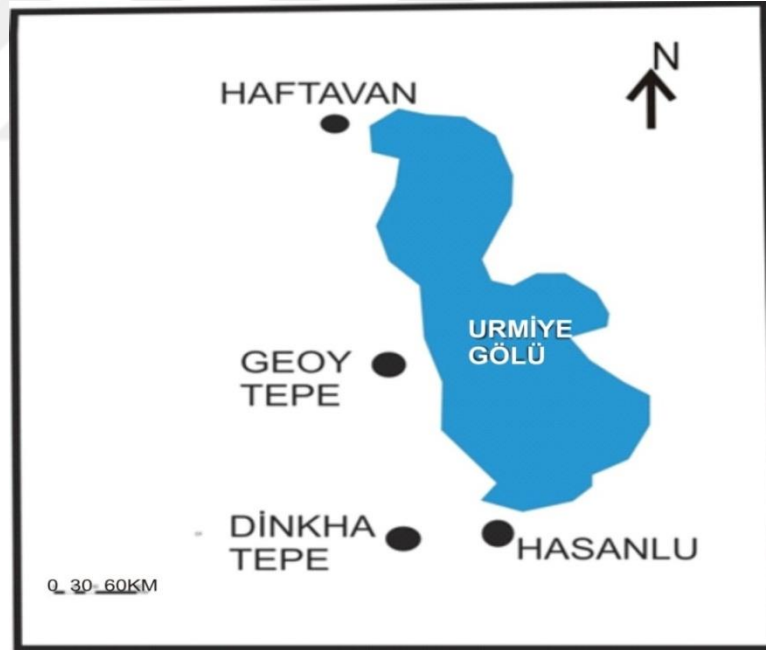
⁸Kemalettin Köroğlu, Erkan Konyar, "Van Gölü Havzası'nda Erken Demir Çağı Problemi", *Arkeoloji Sanat Dergisi*, S.119, İstanbul 2005, s.26.

⁹Taner Tarhan, "Urartu Krallığı'nın Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallardan << Lutipri=Latupri>> Hakkında Yeni Görüşler", *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, S.8, Ankara 1980, s. 69.

¹⁰ Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü, s.28.

Vadisi'nden güneyde Toroslar ve Urmiye Gölü'nün güneyine kadar uzanan geniş bir coğrafyaya egemen olmuş ve Demir Çağı'nda Eski Yakındoğu'nun en güçlü devletlerinden biri olmuştur¹¹. Urartu tarihi söz konusu olduğunda M.Ö. 1274 yılından yaklaşık 400 yıl sonraya kadar uzanan zaman aralığı için arkeolog ve tarihçiler "Beylikler Dönemi" tabirini kullanmışlardır. Bu tabir M.Ö. 9. yüzyıl ortalarında Urartu Krallığı'nın kuruluşuna kadar bölgenin yerel beylikler tarafından yönetiliyor olması ve henüz merkezi bir krallığın oluşmamış olması sebebiyle tercih edilmiştir¹².

Van Gölü Havzası'nda bu durum yaşanırken Urmiye Havzası'nda Demir Çağı II ve III dönemi yaşanmaktadır. Burada Dinkha Tepe III, Hasanlu V (M.Ö. 1300-1000) ve Dinkha Tepe II, Hasanlu IV (M.Ö. 1000-800) dönemleri görülmektedir¹³. Yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılan diğer önemli yerleşmeler, Kordlar Tepe' nin IV, III ve II/B tabakaları ile Geoy Tepe' nin B tabakası kısmen Demir Çağı I dönemine aittir¹⁴.

Harita1.2: Erken Demir Çağı Urmiye Gölü Havzası'nda Bulunan Yerleşimler

¹¹Pınar Pınarcık, "Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler", *Tarih İnceleme Dergisi*, S.2, İzmir 2012, s. 459.

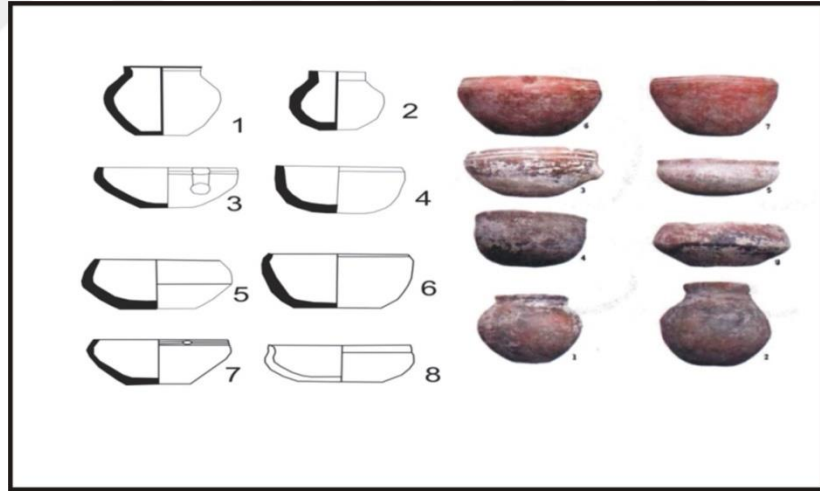
¹²Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, s. 16.

¹³Oscar White Musclera, "Excavation Of Dinkhatepe 1966, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*", C.27, S.3, New York 1968, s.189.

¹⁴M. D. Danti, "The Late Bronze Age and Early Iron Age In North Western Iran, *The Oxford Handbook Of Ancient Iran*", Oxford University Press, Oxford 2013, s.327-376.

Bu dönemde Urmiye Havzası'nda yerleşme sayısı İran'ın diğer diğer bölgelerine oranla daha azdır. Yerleşme yoğunluğu zamanla artar M.Ö. 1100'den başlayarak, Demir Çağı II dönemiyle beraber yerleşmeler arasında bir hiyerarşik durumun ortaya çıktığı görülmektedir¹⁵. Demir Çağı I döneminde Batı İran'da yeni diye nitelendirilen bir seramik geleneği ortaya çıkmıştır¹⁶. Monokrom ve gri renkli çanak-çömlek örnekleriyle temsiledilen bu gelenek, hem renk ve hem de form açısından daha önceki boyalı seramik kültüründen farklıdır¹⁷.

Arkeolojik açıdan hem M.Ö. 2. binyıl kültürlerine hem de Urartu Krallığı dönemine dair verilerimiz bulunmasına rağmen, Erken Demir Çağı kültürlerine dair verilerimiz sınırlı olduğu için bu dönem hala büyük oranda tartışmalıdır¹⁸. Bu bölgede mimaride, ölü gömmede ve seramikteki geleneklerinde ortaya çıkan farklılıklar, bölgeye başka bölgeden göç eden topluluklar ile açıklanmıştır¹⁹. Muhtemelen Kuzeybatı İran bölgesine bu halklar tarafından getirilen gri seramik kültürü, Doğu Anadolu bölgesine de tek renkli, ağız kenarları büyük oranda yivli, kahverengive deve tüyü renkli çanak-çömlek geleneğini biçiminde yansıtmıştır.²⁰

Resim 1.121: Erken Demir Çağı Çanak-Çömlek Örnekleri

Kuzeybatı İran'da Urmiye Havzası'nda da Demir Çağı benzeri bir kültürün ortaya çıkışıyla belirlenmektedir. Bu kültürün belirleyici unsurları yerleşim dışında

¹⁵ Barbara Helwing, Hamid Fahimi, s. 136-137.

¹⁶ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.16.

¹⁷ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.16.

¹⁸ Işıklı, Tavukçu, Muş-Bulanık Bölgesinde Bir Grup Erken Demir Çağı Seramiği, s.83.

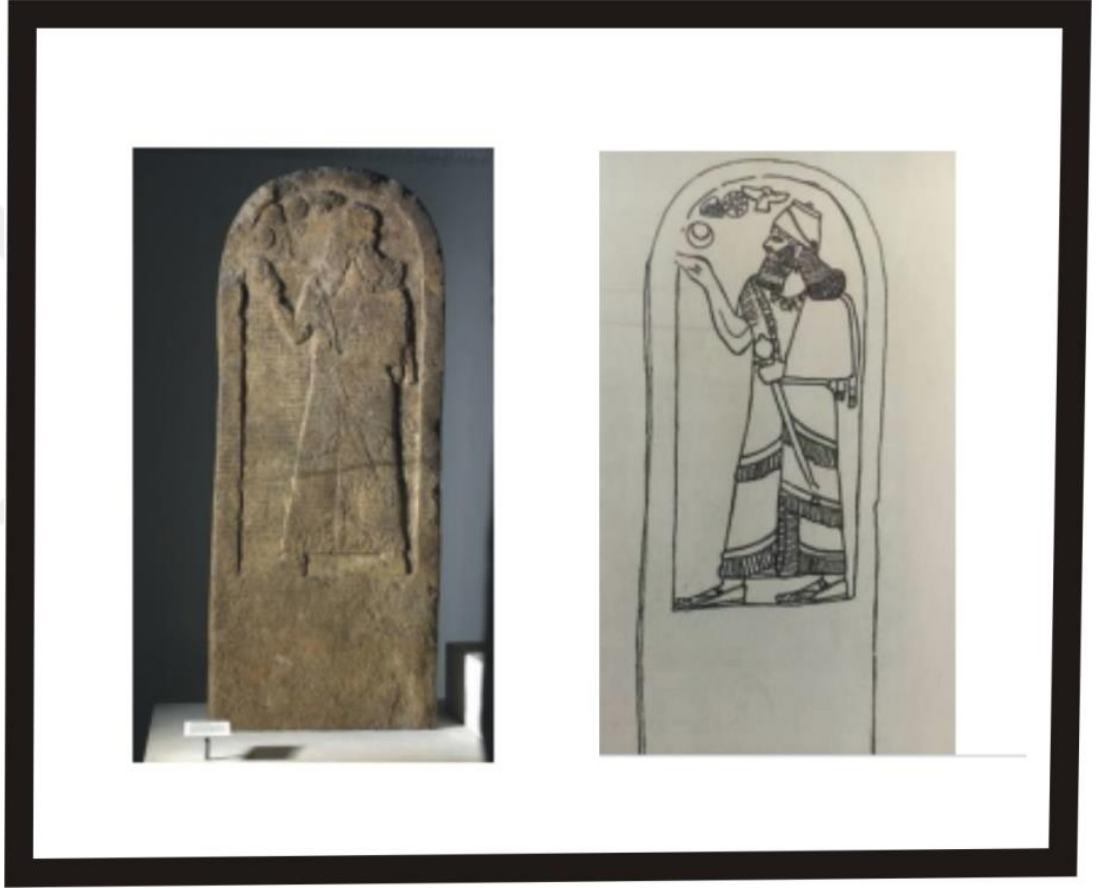
¹⁹ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.16.

²⁰ Işıklı, Tavukçu, Muş-Bulanık Bölgesinde Bir Grup Erken Demir Çağı Seramiği, s.84.

²¹ Işıklı, Tavukçu, Muş-Bulanık Bölgesinde Bir Grup Erken Demir Çağı Seramiği, s.87.

bulunan mezarlıklar ve gri renkli Çanak-Çömlek geleneğidir²². Araştırmalardan da anlaşılacağı üzere bölgeye Demir Çağı kültürünün gelmesi farklı halkların bölgeye gelişi ve bunun sonucunda meydana gelen kültürel değişimle açıklanmaktadır.

Orta Demir Çağı sürecinde Van Gölü Havzası'nda siyasi bir değişimin olduğu Asur yazıtlarından anlaşılmaktadır. III. Şalmanaser'in seferinden bahsedilen Kurkh Monoliti yazıtında ilk defa bir Urartu kralının ismi geçmekte olup yazıtta ismi belirtilen Urartulu Arame, Urartu Krallığı'nın bilinen ilk kralı'dır²³.

Resim 1.2²⁴: Kurkh Monoliti

Urartu'lara dair bu en erken bilgiler Van Gölü Havzası'nda bu dönemde yeni bir siyasi yapının ortaya çıktığını ve yeni bir dönemin başladığını göstermektedir. III.Şalmanaser'in yıllıklarında da bu kralın iktidarda bulunduğu 3. ve 15. yıllarda

²²Barbara Helwing, Hamid Fahimi, s.136.

²³Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s. 21.

²⁴Şeyma Ay Arçın, "Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda Krallıkları", *Filistin Araştırmaları Dergisi*, S.2, Konya 2018, s.13.

Urartu kralı Arame'ye karşı kazanılan askeri zaferlerden bahsedilmektedir²⁵. Kurkh Monoliti yazıtında kral Arame'nin adı ile beraber bu kralın başkenti olan Arzaşkun adı da karşımıza çıkmaktadır²⁶.

Nitekim III. Şalmanasar'ın Urartu ülkesine düzenlemiş olduğu bir sefer kral yıllıklarında şöyle anlatılır:

“Subme'den ayrıldım. Daiaeni ülkesine doğru indim. Daiaeni'nin kentini bütünüyle ele geçirdim. Kentlerini tahrip ettim, virane hale getirdim, ateşle yaktım... Daiaeni'den ayrıldım. Urartu'lu Arame'nin krali kenti Arzaşkun'un yanına vardım. Urartulu Arame benim gücümünden, korku saçan silahlarımdan ve acımasız savaş yöntemlerinden korkarak kenti terk etti... Komşu kentlerle birlikte Arzaşkun kentini tahrip ettim, viraneye çevirdim, ateşle yaktım... Arzaşkun'dan ayrıldım²⁷”.

Yazıttan ve yıllıklardan elde edilen bilgiler bölgenin siyasi birliğini oluşturmaya başladığını, bölgede bir krallığın kurulduğunu ve mevcut Asur tehdidine karşı bir güç olarak Asur Krallığı'nın kuzeyinde etkin olmaya başladığını göstermektedir²⁸.

Urmiye Havzası'nda durum Van Gölü Havzası'ndan farksız değildir. Asur Krallığı erken dönemden itibaren bu bölgeye de seferler düzenlemiştir. Asur sefer yazıtları incelendiğinde Van Gölü Havzası ve Urmiye Gölü Havzası'nı temel ihtiyaçlarını karşılamak için kolonileştirmeye çalıştıkları görülmektedir. I. Aşurnasirpal, (M.Ö. 11. yüzyıl) atları haraç olarak aldığı Gilzanu (Urmiye Gölü yakınları) yönüne doğru düzenlenen bir seferden söz etmektedir²⁹. Bu askeri ve siyasi baskılar sonucunda Urmiye Havzası'nın güneyinde yer alan Manna Krallığı'nın siyasi bir organizasyon olarak ortaya çıkmasına vesile olmuştur³⁰. Asurlular'a ait çivi yazılı belgelerde Manna adı ilk olarak Asur Kralı III. Salmanassar'ın (M.Ö. 859- 824) yazıtlarında karşımıza çıkmaktadır. Asur kralı III.

²⁵Salvini, s.36.

²⁶ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s. 23.

²⁷Daniel Luckenbill, “Ancient Records of Assyria and Babylonia I”, Universty Of Chicago Press, Chicago1926, s.1219.

²⁸ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.21-23.

²⁹Stephan Kroll, Urartu Doğu'da Değişim “İran'daki Urartu Şehirleri”, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s.156.

³⁰ Barbara Helwing, Hamid Fahimi, s.140.

Salmanasar; krallığının 18. yılında Manna ülkesine düzenlediği seferi ve geçtiği yerleri yakıp yıkarak ilerlediğini belirtmektedir.³¹.

“.....Hâkimiyetim Dicle nehrinin kaynağından Fırat'ın kaynağına, Enzi, Suhme, Melidi, Tumme, Daiaeni ve Urartulu Aramu'nun kralı şehri Arzaşkun'a kadar uzanmaktadır. Gilzanu ve Hubuşkia'yı tufan gibi silip süpürdüm. Kullar dağından Manna, Parsua, Allabria, Apdadani, Namri ve Haban ülkelerinin arasından Tuglias'a kadar Girru'nun kızgınlığıyla yakılmış gibi yaktım. Saltanatımın 18. yılında on altıncı kez Fırat'ı geçtim...”³²

Kordlar Tepe II ve I'de görülen yangınlar ve Hasanlu IVB yerleşiminin yıkımı, Kuzeybatı İran'da belirgin bir dönüm noktasına işaret eder. Erken Demir Çağı'nın sonuna kadar geçen süreçte (yani M.Ö. 9. yüzyıl boyunca) bu gibi felaketlerin oldukça sık yaşandığı görülmektedir³³. Asur kaynaklarına bakıldığında Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu'daki yağma ve tahribatın büyük bir bölümünün sorumlusu Asurlular olabilir³⁴. Assur baskılarından dolayı Van Gölü Havzası'nda meydana gelen siyasi oluşumun Urmiye Havzası'nın güneyindeki Manna Krallığı'nın da ortaya çıkışını etkilediği varsayımı henüz ispat edilmemiştir.

Van Gölü Havzası'nda gelişen Urartu Krallığı zamanla Urmiye Gölü Havzası'na doğru genişlemiştir. Urartular'ın izlemiş olduğu bu politikalarla ilgili olarak “Karagündüz Yazıtı'ndan³⁵” Kral İşpuini ve oğlu Kral Menua ortak krallıkları döneminde Manna ülkesine bir seferde bulunduğu ve bu sefer sonucunda ganimetlerle döndüğü anlaşılmaktadır.

“...Efendi tanrı Haldi'ye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı, Mesta Şehri'ni ele geçirdi ve Barsua Ülkesi'ni de ele geçirdi... Oradan ... X bin 45(?)3...X on bin 6.600...1.120 at, 1.200 büyükbaş hayvan X bin 065 deve ve X on bin 5.000 küçükbaş hayvan yola çıktı.”³⁶

³¹Suzan Akkuş Mutlu, “Asur ve Urartu Devleti'nin Manna Ülkesi Üzerindeki Hâkimiyet Politikası,” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S.11, (Online.) 2017, s.221.

³²Mutlu, s.221.

³³ Stephan Kroll, “İran ve Ermenistan'daki Urartu”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S.30, İstanbul 2012, s.143.

³⁴Kroll, İran'daki Urartu Şehirleri, s.156.

³⁵ Margaret Payne, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s.38.

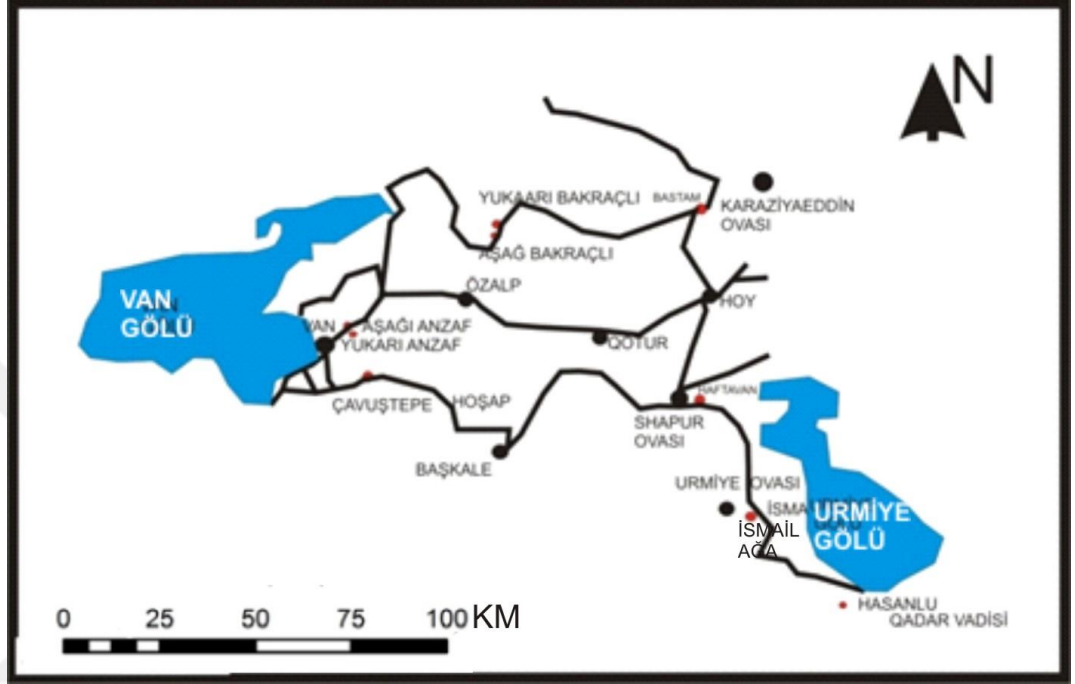
³⁶Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, s.41.

Yazıttan anlaşılacağı üzere Asur Krallığı gibi Urartular da Urmiye Gölü Havzası'ndan ekonomik olarak oldukça faydalanmış ve bölgeyi Asur gibi bir siyasi ve askeri gücün varlığına karşın kısmen de olsa denetim altına almayı başarmışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

YAZILI BELGELER IŞIĞINA URART KRALLIĞI'NIN URMIYE GÖLÜ HAVZASI'NDA YAYILIMI

Harita 2.1: Urartu Krallığı Dönemi'nde Van Gölü Havzası İle Urmia Havzası Arasında Muhtemel Ulaşım Ağı

Kuzeybatı İran Bölgesi Urartu Krallığı ve en büyük rakibi Asur Krallığı için önemli bir rekabet alanı olmuştur. Dönemin bölgedeki iki büyük siyasi gücü bu bölgeyle olan ilişkilerini yazıtlarına yansıtmışlardır. Asur Kralları M.Ö. 2. binin sonlarından itibaren yazıtlarında ve kabartmalarında bu bölgeye oldukça fazla yer vermişlerdir. Urartu Kralları ise krallıklarının kuruluşundan (M.Ö. 840 civarı) hemen sonra yazıtlarında bu bölgeden bahsetmektedir. Yazıtlara yansıyan Urmia Gölü ve çevresine yapılan ilk sefer; Kalatgah Yazıtı'nda³⁷ da geçtiği gibi İşpuini ve Menua ortak krallıkları döneminde yapılmıştır. Asur Kralı I. Aşurnasirpal'in Gilzanu'dan haraç olarak atlar aldığını daha önce belirtmiştik³⁸. I. Aşurnasirpal'in bu seferinden yaklaşık olarak 150 yıl sonra Asur kralı II. Tukulti-Ninurta dönemi (MÖ 890-884) Asur yazıtlarında Gilzanu adı Hubuşkia ile beraber yer anılmaktadır³⁹.

³⁷Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, s.35.

³⁸Kroll, İran'daki Urartu Şehirleri, s.152

³⁹Kroll, İran'daki Urartu Şehirleri, s.152

Patnos yakınlarında yer alan Aznavur Tepe'deki kalenin iç duvarlarında yer alan Urartu yazıtında bu bölgeye yapılan seferler hakkında bilgiler yer almaktadır.

Bu seferde;

“Satiru Ülkesi ayaklandı. Haldi silahını çekti, Huradinaku(nu) Kenti'ni yendi, Gidimaru(ni) Kenti'ni yendi, Satiru topraklarını zaptetti. Tarzu'anana Kenti'nden Bustu Ülkesi'ne ve Malmali Ülkesi'ne kadar ilerledi... Aynı yıl Alzi Ülkesi ayaklandı. Tanrı Haldi, İşpuini oğlu Menua'nın önünden gitti, Qutume Kenti'ni yendi, Alzi Ülkesi'ni ve Sasnu Ülkesi'nin topraklarını işgal etti. Qutume Kenti'nde (Menua Kastedilmekte) bir kale inşa etti...⁴⁰”

Van Gölü Havzası'nın kuzeyinde yer alan Aznavur Tepe Yazıtı dışında Bustu'nun Manna Ülkesi ile ilişkisine işaret eden bir diğer Urartu yazıtı, Urmiye Gölü'nün güney tarafında yer alan Taştepe'deki bir kaya yazıtıdır.⁴¹ Taştepe Yazıtında yer alan Meišta kentinin II. Sargon dönemine ait Asur metinlerinde, Manna Ülkesi'nin bir bölgesi olarak açıklanan Missi ile eşdeğer olduğu ve Missi'nin de Urartu yazıtının bulunduğu Taştepe olabileceği önerilmiştir.⁴² Urartu Kralı Menua dönemine ait Taştepe Yazıtı'nda Kuzeybatı İran bölgesine yapılan seferde şu ifadeler yer almaktadır :

“Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu kaleyi yaptırdı. Mesta Şehri'ni ele geçirdi ve oradan Mana Ülkesi'ni de ele geçirdi⁴³...”

Yazıtta yer alan ifadelerden anlaşılacağı üzere Kuzeybatı İran'da Urartu Krallığı, fetih hareketleri ile beraber imar faaliyetlerine başlanmış ve kalıcı bir siyaset izleyeceklerini bir nevi netleştirmişlerdir.

Bölgeyle ilgili bir diğer önemli yazıt Asur Kralı II. Sargon'a ait yazıttır. Bu yazıtta şu ifadeler geçer :

“Persuaş'tan ayrıldım Mannae Ülkesi'nin bir bölgesi olan Missi'nin yakınına vardım. Ulusunu, ülkesinin halkı ile birlikte kalpleri hizmet etmeye razı olarak ordumu Sirdakku kalesinde bekledi. Sanki onlar benim memurlarım, Asur'un valileri imişler gibi ordumu beslemek için un ve şarapan yığınlar yaptılar... Önümde ayaklarıma kapandı çünkü ondan intikam alabilirdim. Kakmi Ülkesi'nin insanların ayaklanmalarına engel olmak için Ursa'yı açık savaşta yenerek geri çevirmek için ve dağılmış Mannealı'ları

⁴⁰ Kroll, İran'daki Urartu Şehirleri, s.160.

⁴¹ Salvini, s.60

⁴² Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Kültürü, s.31.

⁴³ Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, s.63.

önceden oturdukları saraya yeniden toplamak için, düşmanın boynu üzerinden zaferle durmak için, her kalbin arzusuna katılmak için”⁴⁴...

Yazıtta geçen Missi'nin Urmiye Gölü'nün güneyinde ve Hasanlu'ya yakın bir bölgede olması ihtimali yüksektir.

İşpuini ve Menua Tuşpa'nın korunmasını ve yol denetimini sağlamak amacıyla Hoy - Kotur - Erçek - Anzaf yol güzergâhı üzerinde iki adet kale inşa etmişlerdir⁴⁵. Bu kalelerden biri Van Gölü Havzası'nın güneydoğusundaki; Zivistan Kalesi, diğeri Van'ın 16 km kuzeydoğusunda, Tuşba-Erçek-Qotur-Hoy ve Urmiye Gölü yol güzergahında bulunan Aşağı Anzaf Kalesi'dir⁴⁶.

İşpuini ve Menua'nın inşa ettiği kalelerin dağılımına bakıldığında Kuzeybatı İran bölgesinin Urartu Krallığı için önemi anlaşılmaktadır. Söz konusu kalelerin başında Van'dan Batı İran'a giden ve günümüzde hala kullanılan karayolunun üzerindeki Aşağı Anzaf Kalesi ile onun karşısında yer alan Yukarı Anzaf Kalesi ayrıca Van Gölü'nün kuzeydoğusunda Van-Muradiye yol ayrımında yer alan Körzüt Kale bulunmaktadır⁴⁷.

Resim 2.1⁴⁸: Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri'nin Yol Güzergahındaki Konumları

⁴⁴ D.D.Luchenbill, *Ancient Records of Assyria And Babilonya*, univesty of Chicago Press, Chicago1968, s.148

⁴⁵ Pınarcık, Urartu Krallığı'nın Doğuya ve Güneye Açılan Yol Güzergahları, s.293.

⁴⁶ Pınarcık, Urartu Krallığı'nın Doğuya ve Güneye Açılan Yol Güzergahları, s.293.

⁴⁷ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.31.

⁴⁸<https://earth.google.com/web/@38.54279525,43.41114265,1782.66833874a,33422.1813453d,35y,51.03139128h,59.73902982t,-0r,14.12.2018>.

İki tarafı dağlarla çevrili olan ve bu iki dağ arasında Özalp'a oradan da İran Qotur kasabasının yer aldığı vadiye ulaşmaktadır (Resim 2.1, Harita 2.1.). İran'a açılan vadi günümüzde hala aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Aşağı Anzaf Kalesi (Resim 2.2, Çizim 2) (M.Ö.830-810) kral İşpuini tarafından inşa edildiği; kalenin güney kapısında bulunan bir inşa yazıtında belirtilmiştir⁴⁹. Bu yol güzergahında yer alan bir diğer önemli kale Yukarı Anzaf Kalesi de (2.3) kral Menua (M.Ö. 810-786) tarafından inşa edilmiştir⁵⁰.

Resim 2.2: Aşağı Anzaf Kalesi (Batıdan Görünüm)

Mimari özellikleri itibariyle büyük bir ihtimalle İşpuini ve Menua ortak krallıkları döneminde inşa edilen Körzüt Kale ise Urartu Krallığı'nın kuzeybatı İran politikaları için oldukça önemlidir⁵¹. Van Gölü Havzası kalelerinin yanında; Urmiye Gölü'nün güneyinde yer alan Kalatgah ve Meişta (Hasanlı civarı) da Urartu Krallığı'nın Urmiye Havzası'ndaki politikaları için oldukça önemli merkezler olarak karşımıza çıkmaktadır⁵². M.Ö. 9. yüzyıl'da inşa edilmiş bir diğer önemli kale de Urmiye Ovası'nın düzlüğünde bulunan yüksek bir tepeye kurulmuş olan İsmail Ağa

⁴⁹ Oktay Belli, *Tarih Boyunca Van*, Promat yayınları, İstanbul, 2007, s.176

⁵⁰ Belli, *Tarih Boyunca Van*, s.180.

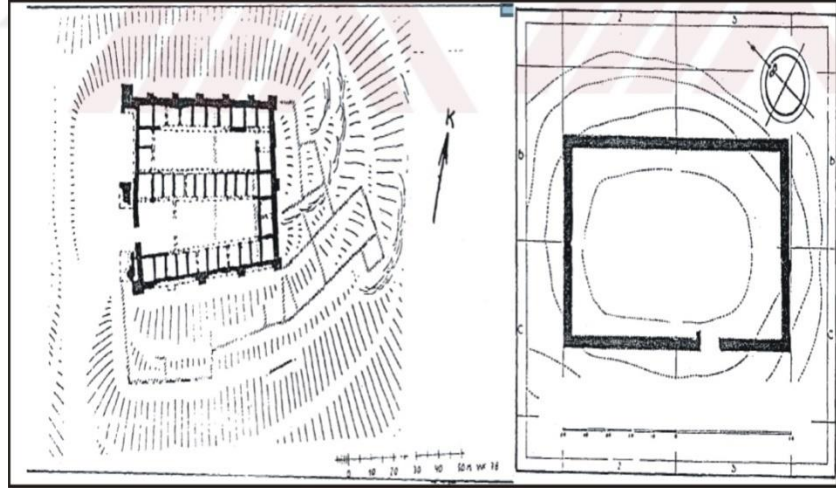
⁵¹ M. Taner Tarhan, Veli Sevin, "Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları (I): Askeri ve Sivil Mimariye ait Yeni Gözlemler", *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, S.4-5, İstanbul, 1976-1977, s.284.

⁵² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, 1999, s.205.

Kalesi'dir⁵³(Çizim 2.2.).Ticari yollar üzerinde kurulan kalelerin boyutları M.Ö 8. yüzyılla birlikte küçülmekle birlikte dikdörtgen bir plana kavuştuğu görülmektedir.⁵⁴.

Resim 2.3: Yukarı Anzaf Kalesi (Kuzeybatıdan Görünüm)

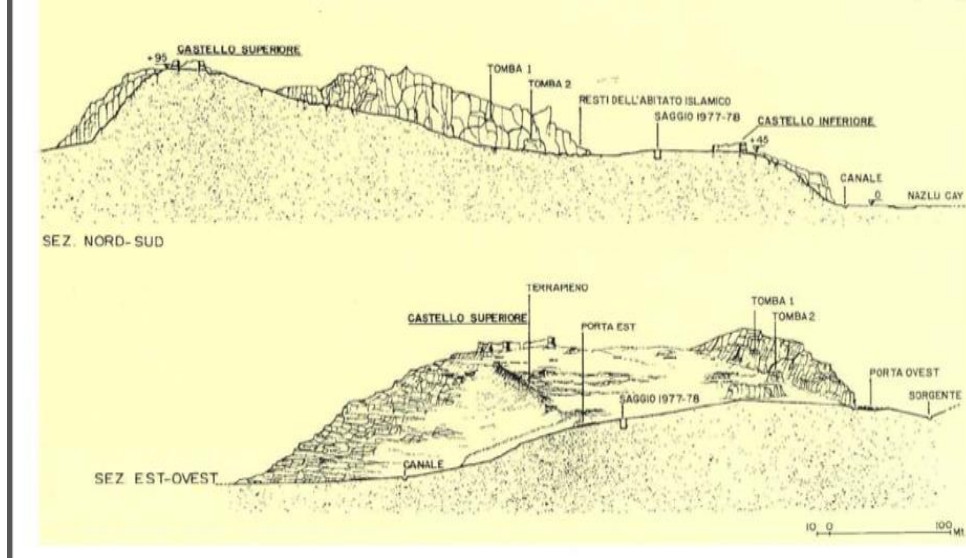

Çizim 2⁵⁵: Urmiye Havzası'ndan Tepe Dosog ve Van Gölü Havzası'nda Aşağı Anzaf Kale Planları

⁵³Kroll, İran'daki Urartu Şehirleri, s.160

⁵⁴Çilingirgü, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.50.

⁵⁵ C.A. Burney, G.R.J. Lawson, "Measured Plans of Urartian Fortress", *Anatolian Studies*, s.10 British Institute at Ankara, Ankara 1960, s.181., Wofram Kleiss, Stephan Kroll, *Vermessene Urartäische Plätze in Iran (West-Azerbaidjan) und Neufund*, Archäologische Mitteilungen aus Iran, Dietrich ReimerVerlag, S.12, Berlin 1979, s.194.

Çizim 2.2⁵⁶: Kale İsmail Ağa

Urmiye Gölü'nün güneyindeki Solduz Vadisi'nde yer alan Hasanlu'nun Tunç ve Demir Çağları söz konusu olduğunda bu bölgenin en önemli yerleşimi olduğu söylenebilir.⁵⁷ Hasanlu/Meişta ve çevre bölgeler İşpuini ve Menua tarafından kabaca M.Ö.820-810 yılları (ortak hükümdarlıklarının ya da birleşik yazıtlarının bulunduğu dönem) arasında fethedilmiştir⁵⁸. Hasanlu; kral Menua döneminde ele geçirildikten sonra onarılıp tekrar kullanılmıştır⁵⁹.

Urartu Krallığı'nın erken dönemlerinden itibaren kullanılmaya başlanan kalenin çevresi Asurlular'ın bölgedeki ekonomik çıkarlarına ters düşmesi nedeniyle sürekli bir rekabet alanı olmuştur. Hasanlu IV B ve Kordlar Tepe II-I'in aynı dönemde tahrip edilmesi bölgedeki rekabetin yansıması olarak görülebilir. Aynı şekilde Orta Demir Çağı sürecinde Van Gölü Havzası'nda da mevcut yıkımın sebebi yazıtlardan da anlaşılacağı üzere Asurlular'ın askeri hareketleri olmalıdır. Bu yayılcı politikanın temel amacı köleleştirilecek insan, maden kaynakları ve bazı hayvan ve hayvan ürünlerine ulaşmak ve bölgeyle kalıcı bir ticari bağ sağlamak

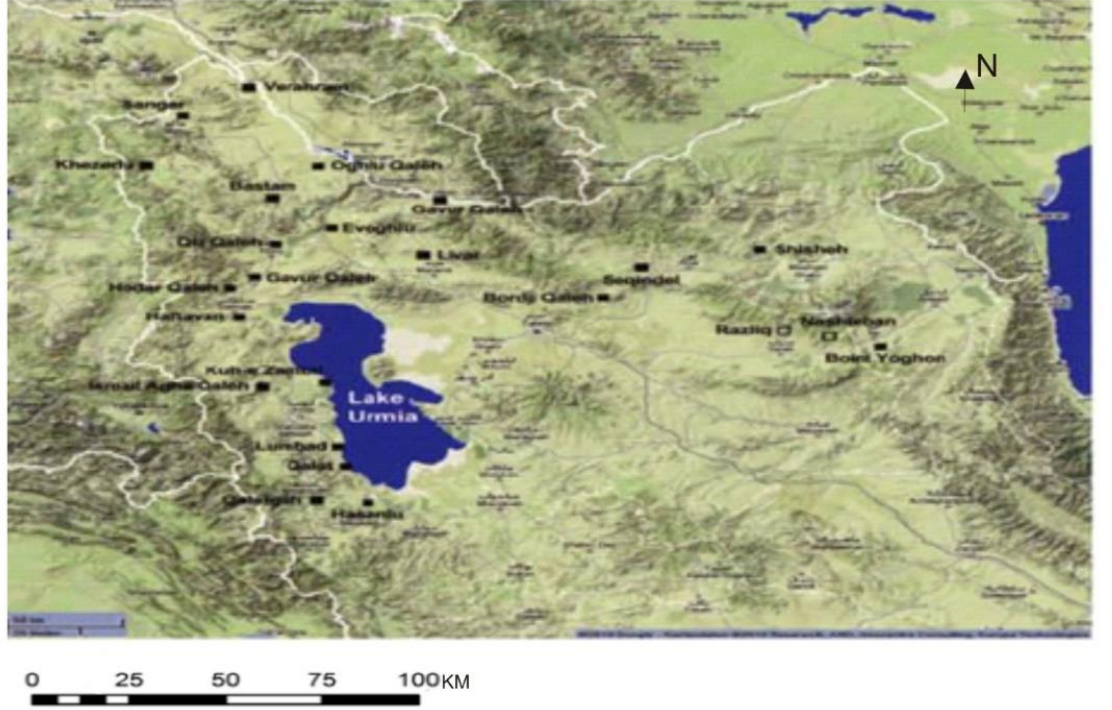
⁵⁶ Kroll, İran'daki Urartu Şehirleri, s.151.

⁵⁷ Barbara Helwing, Hamid Fahimi, s.137.

⁵⁸ Mirjo Salvini, Urartu Doğuda Değişim "Urartu Tarihine Genel Bir Bakış", Yapı Kredi Yayınları, 2011, s.87

⁵⁹ Çilingiroğlu, Urartu Tarihi ve Sanatı, s.30.

şeklinde değerlendirilebilir⁶⁰. Kuzeybatı İran’da gerçekleştirilen yüzey araştırmaları neticesinde yaklaşık olarak 80 adet Urartu yerleşim yeri tespit edilmiştir⁶¹.

Harita 2.2⁶²: Kuzeybatı İran’daki Urartu Yerleşimlerinin Dağılımı

Urartu Krallığı’nın bu bölgeye bu kadar önem vermesinin altındaki ana neden Asur Krallığı’nın emellerigibi ekonomiktir. Yazıtlardan anlaşılacağı üzere bölge at ile deve temin merkezi, köle-asker ihtiyaçları temin merkezi olarak görülmüştür. Bunun yanısıra özellikle Solduz Ovası ve diğer ovalar tarım için önemli bir merkez olarak işlev görmüştür⁶³. Bu sebeple bölge Orta Demir Çağı boyunca iki büyük krallığın rekabet alanı olmuştur.

⁶⁰ Kroll, İran’daki Urartu Şehirleri, s.156.

⁶¹ Kroll, İran’daki Urartu Şehirleri, s.160.

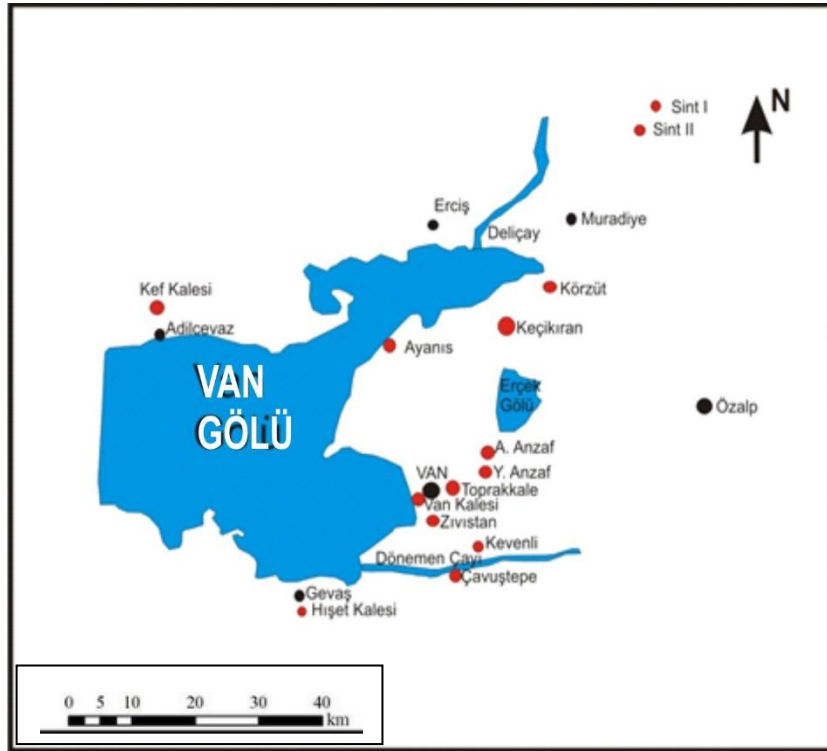
⁶² Kroll, İran’daki Urartu Şehirleri, s.151.

⁶³ Kroll, İran’daki Urartu Şehirleri, s.156

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAN GÖLÜ'NÜN DOĞU KISMINDA URARTU KRALLIĞI DÖNEMİ MATERİYAL KÜLTÜRÜ

3.1. Yerleşim ve Kaleler:

Harita 3.1:Van Gölü Havzası'nda Yer Alan Urartu Kaleleri

Urartu kent, kale ve sarayları arasındaki şekilsel farkları belirlemek mimari anlamda oldukça güçtür. Bu nedenle dış biçiminden çok; konum ve ebata bağlı olarak yapıların genel işlevine dair tahminler yürütülür⁶⁴. Urartu Devleti'nin egemen olduğu alanı içinde yer alan bütün yerleşimler genelde kale olarak tanımlanır⁶⁵. Urartu yazıtlarında da başkent Tuşba dışındaki yerleşim yerleri için farklı ve belirgin bir tanım kullanılmaz⁶⁶. Urartu Krallığı'nın egemen olduğu alanlarda yol istasyonları, hisarlar, gözetleme kuleleri veya işlevleri kısıtlı ev bloklarına benzer üs

⁶⁴Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü, s.144.

⁶⁵ Köroğlu, Doğuda Değişim "Urartu Krallık ve Aşiretler", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s.24

⁶⁶ Köroğlu, Urartu Krallık ve Aşiretler, s.24.

merkezleri de yer almaktadır⁶⁷. Urartu yazıtarında geçen URU ve E.GAL gibi terimlerin ilkinin saray ikincisinin ise kale için kullanıldığı genel kabuldür⁶⁸. Mirjo Salvini de kale ve müstahkem kentler (ki içlerinde saray da barındırırlar) için E.GAL ifadesinin kullanıldığını ifade etmiştir⁶⁹.

Urartu askeri mimarisinin en önemli ögesi krallığın ana yerleşim alanları ve egemenlik altına aldığı topraklarda inşa edilmiş çeşitli büyüklükteki ve plandaki askeri ve idari kale yapılarıdır⁷⁰. Uzun ve ince kayalık tepeler üstüne yerleştirilmiş Çavuştepe ve Van Kalesi dışında Toprakkale gibi dağ sırtlarına inşa edilmiş kaleler de bulunmaktadır⁷¹.

Resim 3.1:Van Kalesi, Kuzeybatıdan Görünüm

Yüksek, dik ve doğal korunaklı tepeler veya yüksek kayalık alanlara inşa edilen Urartu Krallığı kalelerinin etrafı surlarla çevirmiş olup mümkün olan en üst düzeyde bir koruma sağlanmaya çalışmıştır. Urartu sur duvarları yapım tekniği olarak üç farklı sınıfa (Tablo 3.1) ayrılabilir ⁷².

⁶⁷ Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü, s.144

⁶⁸ Köroğlu, Urartu Krallık ve Aşiretle ,s.24.

⁶⁹ Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü,s.144

⁷⁰Çilingiroğlu,Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.50

⁷¹ Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü,s.145.

⁷²Altan Çilingiroğlu, “Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S.2. İstanbul 1983, s.28.

Resim 3.2⁷³: Çavuştepe Kalesi, Doğudan Görünüm

Urartu çekirdek bölgesinin, yani Van Gölü Havzası'nın doğu kısmındaki yazıtlar aracılığıyla tarihlenebilen kaleleri, basitten karmaşığa doğru sıralanabilecek bir mimari tipolojiye sahiptir⁷⁴. Bu kalelerde görev alan asker ve yetkililer öncelikli olarak başkent Tuşpa'yı korumakla mükellef olmalıydılar. Ancak bununla birlikte bölgenin doğal zenginliklerinin devlet tarafından sağlıklı biçimde toplanmasının sağlanmasında da rol almış olmalıydılar⁷⁵.

Urartu Krallığı'nın kale planlarını genelde mimari biçim ilkelerinden çok biçim ve dış duvarların seyri ile arazinin yapısı belirlemektedir⁷⁶. Urartu egemenlik sahası içinde inşa edilen kaleler, temelde askeri bir üs görevinin yanında halkın gerektiğinde sığınacağı bir yer ve Urartulu asker ve yöneticilerin yaşadığı bir mekanlar topluluğu olmasına karşın, farklı işlev ve bu işlevlere bağlı olarak gelişen bir plan yapısında sahiptirler⁷⁷.

⁷³ Köroğlu, Urartu Krallık ve Aşiretler, s.26-27.

⁷⁴ Salvini, , Urartu Tarihi ve Kültürü, s.145.

⁷⁵ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Kültürü, s.48.

⁷⁶ Salvini, , Urartu Tarihi ve Kültürü, s.145.

⁷⁷ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.48.

URARTU SUR DUVARLARI YAPIM TEKNİĞİ VE ÖRNEKLERİ

Tabo 3.1:Urartu Sur Duvarı Yapım Tekniği ve Kale-Sur Duvarları Örnekleri

Kyklopik yöntemde sur duvarları yüksekliği 60-75cm arası büyük boyutlu ve dış yüzeyleri kabaca işlenmiş, taşlar arası boşluklar çoğu kez küçük taşlarla doldurulmuştur⁷⁸. Klasik Urartu yönteminde sur duvarlarındaki taş bloklar dıştan bombeli, yüksekliği 50-70 cm arası, kyklopik yöntemle oranınla daha estetik ve dıştan bakıldığında kareye benzer bir şekle sahiptirler⁷⁹. Sadece Çavuştepe Kalesi'nde görülen bu yöntemde taş bloklar daha küçük, kare planlı ve taşların dış yüzeyleri oldukça iyi ilenmiştir⁸⁰.

Urartu kaleleri, ana kayaya açılan sur, temel yuvaları üzerine oturan taş temel ve daha sonra bu temel üzerine yükselen kerpiç bir bedenden oluşmaktadır⁸¹. Taş ve kerpiç gibi ahşap da bir mimari öge olarak Urartu kalelerinin sur duvarlarında, düz çatılarda ve tabanda parke yerine (Arin- Berd) kullanılmıştır⁸². “Süslemeler genellikle basit olup birbiri üzerine sıralanmış şeritler, rozet ve palmetlerle, tomurcuk zincirleri, mimari desenleri (burçlar), “tohumlama sahneleri”ve tunç levhalarda karşılaşılan diğer süslemeler kullanılmıştır⁸³”.

3.1.1.Tapınaklar:

Urartu Tapınakları, genel olarak kare planlı, kare cellalı ve kule tipli mimariye sahip yapılardır. Bu tapınaklar farklı planlara sahip üç grupta (Tablo 3.2) incelenir⁸⁴.

⁷⁸Çilingiroğlu, Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler, s.28.

⁷⁹Çilingiroğlu,Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler, s.31.

⁸⁰Çilingiroğlu,Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler, s.33.

⁸¹Çilingiroğlu,Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.56.

⁸² Salvini, , Urartu Tarihi ve Kültürü, s.148-149.

⁸³ Salvini, , Urartu Tarihi ve Kültürü, s.149.

⁸⁴ Sevin, Anadolu Arkeolojisi, s.215.

Bu tapınlardan ilk gruba giren kare planlı ve cellalı örneklerden şimdiye kadar sekiz tane ortaya çıkartılmış olmasına karşın, diğer iki türe ait sadece birer örnek vardır⁸⁵. Ayanıs Kalesi'ndeki çalışmalar sonucu bu sayı dokuzaya çıkmıştır. Köşelerinde rizalitleri olan Urartu tapınakları yine kare planlı bir cellaya sahiptir. Cellaya her zaman üç kademeli girişi olan dar bir koridorla girilir. Cellanın içi penceresizdir⁸⁶. Cellaya içerisine ışık sadece koridorun sonundaki ahşap kapı kanatlarının açılmasıyla içeri girebilir⁸⁷. Cellanın arka duvarında bir heykel kaidesi ve bunun üzerinde tapınağın adandığı tanrının bir heykeli olmalıdır. Çavuştepe ve Altintepe tapınaklarında olduğu gibi cellanın iç duvarları çeşitli duvar resimleri ile bezenmiştir⁸⁸.

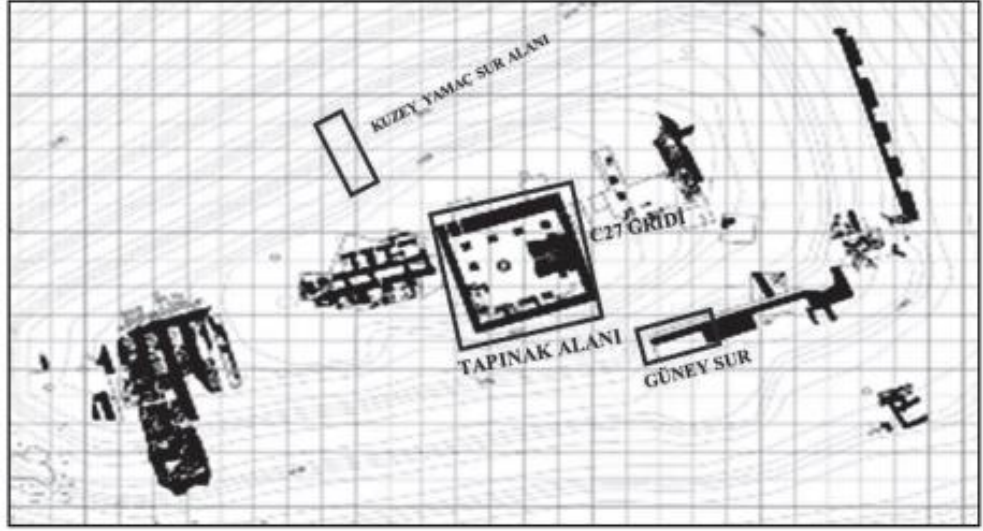
Tablo 3.2: Urartu Tapınak Planları ve Örnekler

⁸⁵Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.67.

⁸⁶ Çağatay Yücel, *Urartu Dini Ve Tapınım Sistemleri*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2010 (Yüksek lisans Tezi), s.8.

⁸⁷Altan Çilingiroğlu, Karatepe'deki Işık / Light on Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel, "Urartu'da Tapınma ve Tapınma Yerleri", Ege Yayınları, İstanbul 1998, s.230.

⁸⁸ Yücel, s.8.

Çizim 3.1⁸⁹:Ayanis Kule Tipli Tapınak Planı

3.1.2. Saraylar:

Urartu yapılarında genel bir saray plan standardı bulunmakta olup Urartu sarayları her bölgede farklı bir plan yapısına sahiptir⁹⁰. Saray ve kale gibi mimari unsurlar Urartuca'da farklılıklarla ifade edilmemektedir ve bütün kent saray olarak kabul edilmektedir⁹¹. Urartu sarayları genelde iki katlı inşa edilmiş olup, birinci katta depo, tuvaletler, kiler ve mutfak bölümleri yer alırken ikinci katta ise kabul salonu ve harem odaları bulunmaktadır⁹². “Urartu kaleleri içinde inşa edilen sarayların kalenin, kurulduğu tepenin topografik yapısına bağlı olarak planlandığı ve öncelikli amacın araziye en rasyonel şekilde kullanmak olduğuna ait birçok örnek (Çavuştepe, Arin-Berd, Altıntepe) vardır⁹³”.

3.1.3. Nekropoller:

Urartu mezarlıkları krallığın yayıldığı hemen hemen bütün bölgelerde bulunmaktadır⁹⁴. Baki Ögün yürüttüğü çalışmalar sonucu Urartu mezarlarını tipolojik olarak (Tablo 1) sınıflandırmıştır⁹⁵.

⁸⁹Mehmet Işıklı, Mehmet Ali Özdemir, “2014 Yılı Ayanis Kalesi Koruma, Onarım ve Kazı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Gaziantep Üniversitesi, 02-06 Haziran 2014, s.289.

⁹⁰Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.74.

⁹¹Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü, s.144.

⁹²Sevin, Anadolu Arkeolojisi, s.224.

⁹³Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.76.

⁹⁴Salvin, Urartu Tarihi ve Kültürü, s.163.

Çok sayıda odadan oluşan büyük mezarlar genelde kalelerle (Van, Palu, Kayalıdere ve Altıntepe) ilişkili iken bunun yanı sıra tek odalı kale dışında basit mezarlarda yer almaktadır⁹⁶. Oda mezarlar dışında Urartular bazen de ölülerini yakıp özel urne kaplarına koyup ağızları kapattıktan sonra ölen kişinin ruhu girip çıksın diye birkaç delik açılmaktaydı⁹⁷. Van Kalesi'nin doğu ucunda kremasyon gömünün bulunduğu bir mezar odası bulunmaktadır⁹⁸. Bunun yanında suni ve doğal mağaralarda ölülere kremasyon yönteminin uygulandığı ya da doğrudan kondukları mezarlar da bulunmaktadır (Yukarı Göçmez, Dedeli ve Liç)⁹⁹.

Harita 3.2: Van Gölü Havzası'nda Yer Alan Urartu Yerleşim ve Nekropol Alanları

Haritada verilen alanların büyük bir bölümünde kalelerin yanısıra Urartu mezarları ve nekropol alanlarına da rastlanmıştır.

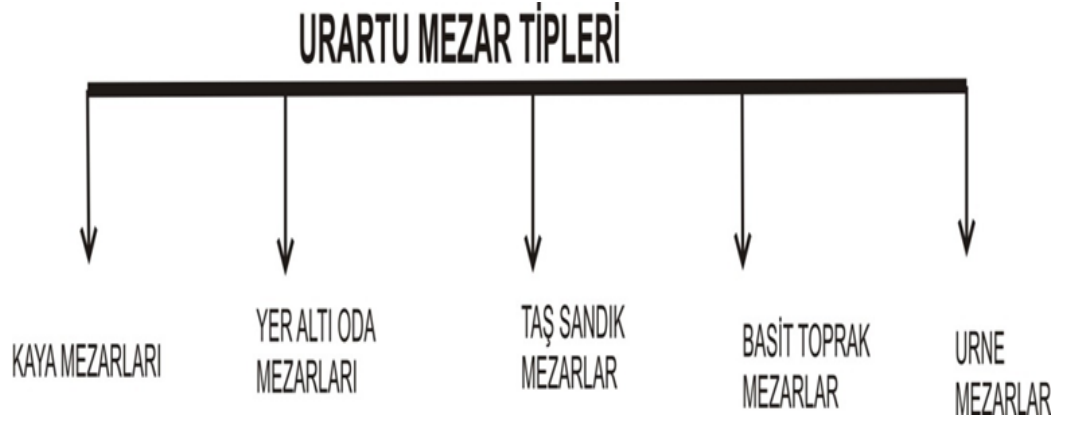
⁹⁵ Baki Ögün, "Die urartäischen Gräber in der Gegend von Adilcevaz und Patnos", *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Türk Tarih Kurumu, İzmir- Ankara, 23-30 Eylül 1973, s.61

⁹⁶ Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s.168.

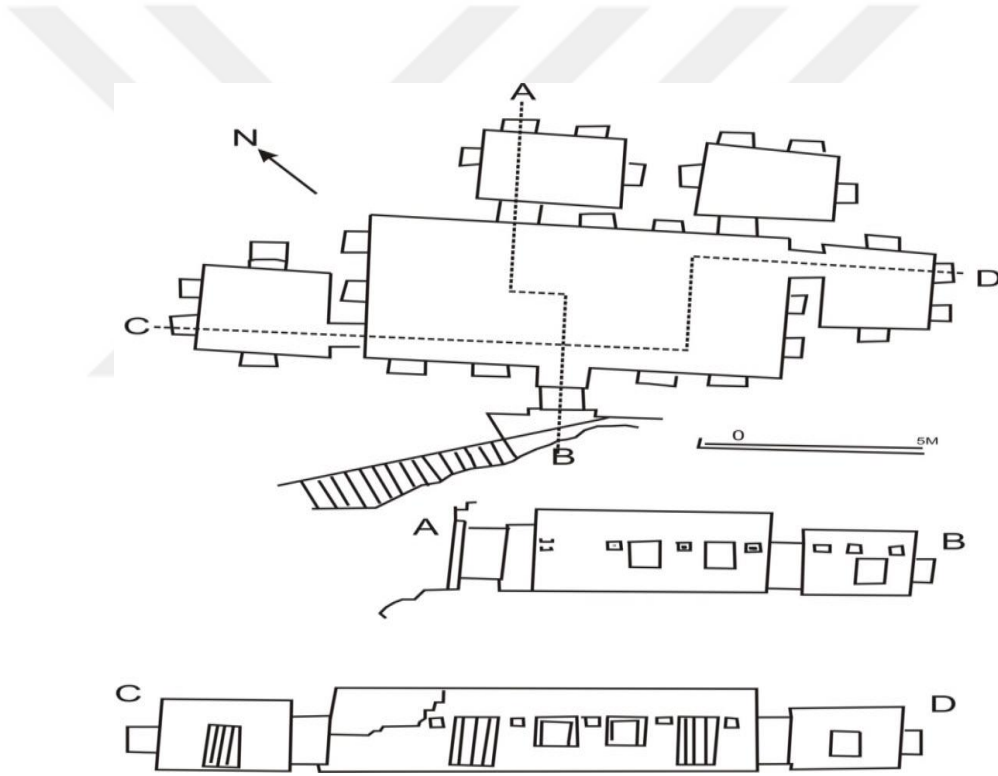
⁹⁷ Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.213.

⁹⁸ Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.214.

⁹⁹ Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s.168.

Tablo 3.3: Urartu Mezar Tipleri.

Çizim 3.2: Büyük Horhor Mağarası, Plan ve Kesit

Urartu Krallığı'ndaki bu farklı mezar tipleri bir sınıf ayrımının olduğunu da göstermektedir. Yönetici veya yönetici ailesinin bir üyesine mensup olan kale yerleşimleri içindeki kaya mezarları (Çizim 3.2) Horhor kaya mezarı örneği gibi mezarlar sınıf farklılığını doğrulamaktadır. Bu sınıf farklılıkları yönetici kesim, özel mülkiyet sahibi halk ve köleler arasında ölümlerin gömülme tarzını da etkilemiştir.

Urartular'daki mezarlar kişilerin sosyal ve politik statüleri ile ekonomik durumlarına göre şekillenmektedir¹⁰⁰.

3.2. Bayındırlık Faaliyetleri ve Yapıları:

Arkeolojik veriler Van Gölü Havzası'nda Urartu Krallığı'ndan önceki dönemde hiç bir yerde siyasi bir güç tarafından organize edilen planlı yapılaşmanın olmadığını göstermektedir¹⁰¹. Urartu yazıtlarından anlaşılacağı üzere merkezi bir devlet anlayışına sahip olan Urartular kent planlamasını da devlet eliyle yapmıştır. Özellikle Menua ve İşpuini'nin oldukça yoğun bir şekilde şehir ve bölge planlama çalışmalarını anlatan yazıtlar bulunmaktadır¹⁰².

“Haldi'nin gücüyle, efendi Haldi'ye Sarduri oğlu İşpuini bir Haldi Kapısı'nı Haldi'nin kentinde inşa etti; burada birşey yoktu; hem yeni bir kale hem de bağları kurdu; bir burganani ve yeni sebze ve meyve bahçeleri kurdu”¹⁰³

Krali otoritenin Urartu yerleşim alanı içinde bağ, bahçe ve sulama sistemleri ile ilgili alt yapı tesislerini kurduğu dikkate alınır, bu alanlara dönük iskan da yöneticilerin planlamış olduğu düşünülebilir¹⁰⁴.

3.2.1. Kanallar, Göletler ve Barajlar:

Van Gölü'nde yapılan polen analizleri M.Ö. 13000'den itibaren önemli iklimsel değişimlerin yaşandığını M.Ö. 2000'den itibaren günümüze benzer bir kuraklığın olduğunu göstermiştir¹⁰⁵. İklim şartlarının uygun olmamasından dolayı Urartu Devleti çeşitli sulama kanalı, göletler ve barajlar yapmıştır. Urartu yazıtlarına bakıldığında sulama faaliyetleriyle ilk ilgilenen kişi kral Menua'dır. kral Menua'ya ait bilinen Van, Erciş, Muradiye ve Malazgirt başta olmak üzere birçok yerde kanal bulunmaktadır¹⁰⁶.

¹⁰⁰ Davut Yiğitpaşa, “Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 25/8, Erzurum 2010, s.179.

¹⁰¹ Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü, s.134.,

¹⁰² Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü, s.134.

¹⁰³ Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, s.42-46.

¹⁰⁴ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.81.

¹⁰⁵ Ali Çifçi, Alen M. Greaves, “Urartian Irrigation Systems: A Critical Review”, *Ancient Near Eastern Studies*, S.50, (Online)2013, s.192.

¹⁰⁶ Paul E. Zimansky, *Ecology and Empire: The Structure of The Urartian State*, The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago 1985, s.66

Van Gölü Havzası'nın sulanması için Urartu döneminin en önemli imar projelerinden biri Kral Menua (MÖ 810-786) döneminde inşa edilmiş olan Menua (Şamran) Kanalı'dır. Bu kanal Van'ın yaklaşık 50 km güneyinde yer alan Gürpınar suyunu Van'a kadar taşımıştır. Kanala su veren kaynak, Van'ın güneyinde bulunan Hoşap Suyu (Hayots-Dzor: "Ermeniler Vadisi") Vadisi'nde yer almaktadır¹⁰⁷. Kaynaktan başlayan kanal, bir aşırma kemeri ile Hoşap Çayı üzerinden geçirilmiştir¹⁰⁸.

Resim3.3¹⁰⁹: Menua Kanalı

Menua Kanalı, Urartular'ın sulama alanında mühendisliklerinin en güzel örneklerinden biridir. Yaklaşık 4,5 m. genişliği ve 1.5 m. derinliği olan kanal 1.800 m'lik yükseklik çizgisini takip etmekte ve azalan bir eğimle yaklaşık 50 km sonra da 1.750 m. yükseklikteki Van'ın seviyesine inmektedir¹¹⁰. Bu kanal, Gürpınar Ovası'ndan Van Ovası'na kadar her 1 km'de yaklaşık 1m eğim verilerek yapılmıştır. Kanal, son 25 km'de sağlam bir istinat duvarının tuttuğu set üzerinden devam eder¹¹¹.

Günümüze kadar ulaşan Urartu yazıtlarından bu kanal, baraj ve göletlerin ne amaçla yapıldığı ve zarar verenlerin cezalandırılması ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

¹⁰⁷ Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü, s.138.

¹⁰⁸ Ebru Mandacı, "Tarihten İzler, İlk Çağlardan Modern Döneme", MÖ I. Binyılda Van Gölü Havzasında Tarımsal Faaliyetler, Ankara, Berikan Yayınevi, 2018, s.4.

¹⁰⁹ Oktay Belli, Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1997, s. 11

¹¹⁰ Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü, s.138.

¹¹¹ Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü, s.138.

3.3.Diğer Buluntular

3.3.1. Çanak -Çömlek:

Doğu Anadolu'da MÖ 9. yüzyılda Urartu Krallığı'nın merkezi bir güç olmasının ardından bu merkezi gücü temsil eden yeni bazı standart uygulamaların ortaya çıktığı görülmektedir¹¹⁷. Bu standart, çanak-çömlekte de kendini göstermiştir. Urartu çanak-çömleği genelde krallık öncesi diyebileceğimiz erken dönem için boyalı seramikler ve daha geç dönem için de monokrom seramikler olarak iki gruba ayrılmıştır¹¹⁸. Urartu seramikleri için Orta Demir Çağı sürecinde kırmızı açkılı saray seramikleri dışında kesin hatlar belirlenememiştir¹¹⁹.

Urartular'ın çanak-çömlek kültürünün anlaşılabilmesi için özellikle merkez konumundaki Van Kalesi, Ayanıs Kalesi ve Çavuştepe gibi merkezlerde bulunan çanak-çömlek tiplerinden bahsedilmeleri gereklidir. Urartu Krallığı çanak-çömlek örneklerinin sınıflandırması yapılırken arkeolojide standart bir seramik inceleme yöntemi olan yüzey incelemesi (astar rengi, açkı) ve yapımında kullanılan kil kalitesi (hamur katkısı) göz önünde bulundurulmuştur¹²⁰. Yapılan çalışmalar sonucunda Urartular'ın daha çok tek renkli bir seramik geleneğine sahip olduğu görüşü hakimdir. Urartu çanak-çömlek üretim geleneklerinde boyalı olan türlerden bahsetmek hatalı olacaktır¹²¹. Çünkü Urartu yerleşim yerlerinde yapılan kazılarda krallık öncesi erken dönem kazıları dışında boyalı seramiklere rastlanmamıştır¹²².

Bu bağlamda, monokrom çanak-çömlek geleneğinin hâkim olduğu Urartu Krallığı Dönemi bölgesel repertuarında başlıca beş mal grubu saptanmıştır¹²³.

¹¹⁷ Erkan Konyar,Aylin Ü. Erdem, *Doğuda Değişim "Urartu Çanak Çömleği"*, Yapı Kredi Yayınlar, İstanbul 2011, s.268.

¹¹⁸ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.131.

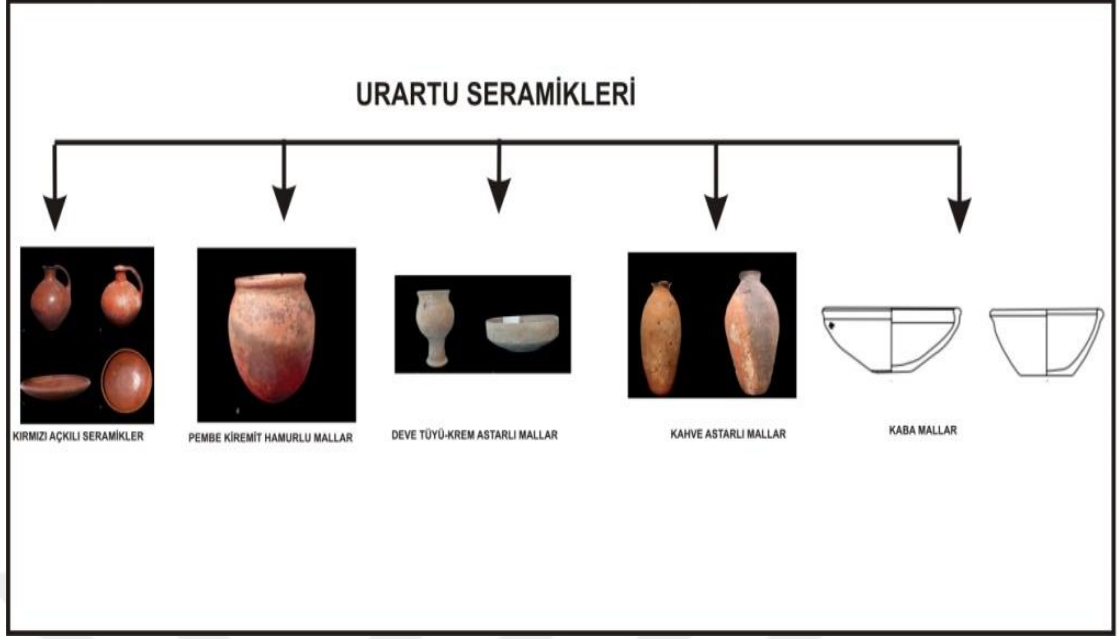
¹¹⁹ Konyar, Erdem, Urartu Çanak Çömleği, s.268.

¹²⁰Konyar,Erdem, Urartu Çanak Çömleği, s.269.

¹²¹Çilingiroğlu,Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.131.

¹²²Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.131.

¹²³Konyar,Erdem, Urartu Çanak Çömleği, s.269.

Tablo 3.4: Urartu Seramik Sınıflandırılması

3.3.1.1. Kırmızı Açkılı Seramikler:

Urartu Seramiği olarak nitelendirilen çanak-çömlek örnekleri, “Kırmızı Açkılı Urartu Seramiği” olarak isimlendirilen seramiklerdir¹²⁴. Daha önce “Toprakkale Malı”, Saray Malı veya Bianili seramiği olarak nitelendirilen bu grubun, Urartu Krallığı’nda elit-yönetici kimseler tarafından kullanıldığı kabulü hakimdir¹²⁵. Doğu Anadolu coğrafyasında yapılan çalışmalar sonucunda bu seramik türünün ilk defa Urartu yerleşimlerinde görülmeye başlandığı tespit edilmiştir. Bu seramiklerin genel olarak formları; şişkin karınlı, yuvarlak ya da yonca ağızlı küçük testiler, yüksek ayaklı kadehler ve çeşitli türde çanak ve tabaklardır¹²⁶.

¹²⁴ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.134.

¹²⁵ Konyar, Erdem, Urartu Çanak Çömleği, s.270.

¹²⁶ Sevin, Anadolu Arkeolojisi, s.237.

Resim 3.4¹²⁷ : Urartu Kırmızı Açkılı Seramikleri, Ayanıs

3.3.1.2. Pembe Kiremit Hamurlu Seramikler:

Genellikle hamur rengine çok yakın bir tona sahip pembemsi krem astarlı çanak-çömleklerdir. Yüzey astarları ince bir şekilde kaplanmış olduğu için yüzeydeki katkı maddeleri ve açkı izleri kolaylıkla takip edilebilmektedir¹²⁸. Oldukça çok formu olan bu kaplar; çoğunlukla çark yapımı olup kum, küçük taşçık ve nadiren de kireç katkılı olabilmektedir¹²⁹.

Resim 3.5¹³⁰: Pembe Kiremit Hamurlu Seramik, Ayanıs

¹²⁷ Konayar, Erdem, Urartu Çanak Çömleği, s.271.

¹²⁸Nihal Ayyıldız, Van Yoncatepe Sarayı Çanak Çömlek Parçalarının Değerlendirilmesi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2006, (Yükseklisans Tezi), s.24.

¹²⁹Konayar, Erdem, Urartu Çanak Çömleği, s.272.

¹³⁰ Konyar, Erdem, Urartu Çanak Çömleği, s.275.

3.3.1.3. Deve Tüyü Krem Astarlı Seramikler:

Özellikle boyunlu ve dışa dönük ağız kenarlı çömlek formu ile çanak/kâse formunun bu mallardaki en yaygın form olarak kullanıldığı dikkati çekmektedir¹³¹. Bu seramikler, hamur rengi devetüyü, pembemsi kahve ya da açık kahve tonlarında karşımıza çıkmaktadır. İnce veya orta kalınlığa sahip olan bu malların en tipik özelliği kum katkılı olmalarıdır¹³². Bu türe dahil olan çanak-çömlek örnekleri'nin yüzeyleri kullanılan malzemeden dolayı pürüzlüdür.

Resim 3.6¹³³: Deve Tüyü Krem Astarlı Seramik, Ayanıs

3.3.1.4. Kahve Astarlı Seramikler:

Urartu yerleşimlerinde en yaygın görülen mallardır. Kahverenginin bütün tonlarından siyaha ve griye kadar değişen hamur rengine sahip bu malların çoğu yine kahverengi tonlarında astarlıdır¹³⁴. Bu mallar çoğu zaman kırmızı açkılı mallarla beraber ele alınır.

¹³¹ Konyar, Erdem Urartu Çanak Çömleği, s.274.

¹³² Konyar, Erdem, Urartu Çanak Çömleği, s.274.

¹³³ Konyar, Erdem, Urartu Çanak Çömleği, s.273.

¹³⁴ Konar, Erdem, Urartu Çanak Çömleği, s.274.

Resim 3.7¹³⁵: Kahverengi Astarlı Seramikler, Ayanıs

3.3.1.5. Kaba Mallar:

Bu seramikler genel olarak kaba bir şekilde elle yapılmış ve iyi derecede fırınlanmadığı için; yüzeyi ıslıdır. Bu seramiklerin yapımında kullanılan malzemeler saman, iritaşçık, kum, kimi zaman da mika katkılı olarak yapılır¹³⁶. Kahvenin bütün tonlarında karşımıza çıkan bir seramik türüdür.

3.4. Küçük Buluntular:

3.4.1. Mühürler:

Kendilerine özel bir mühürcülük anlayışına sahip olan Urartular; mühürlerini sadece bir mülkiyet ifadesi olarak değil, muska veya nazarlık amacıyla üretip kullanmışlardır¹³⁷. Form bakımından Urartu mühürlerini yedi grup olarak sınıflandırabiliriz: Basit damga, silindir (nadir), pul silindirli, konik damga, yönlü, scaraboid, disk biçimli, zoomorphic/şekil damgası ve oyma boncuk¹³⁸. Bunlar çoğunlukla, tunç, altın, kemik ve çeşitli taşlardan yontulmuşlardır¹³⁹. Urartular Mühürlerinde genellikle aslan ve boğa gibi bazı hayvanların yanında mitolojik hayvanlar ile kutsal ziyafet sahnesi ve tanrılara ikram gibi konular betimlenmiştir¹⁴⁰.

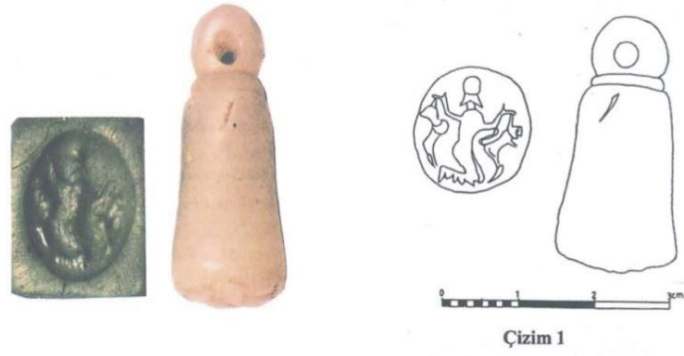
¹³⁵ Konyar, Erdem, Urartu Çanak Çömleği, s.275.

¹³⁶ Konyar, Erdem, Urartu Çanak Çömleği, s.276.

¹³⁷ Sevin, Urartu Çanak Çömleği, s.235.

¹³⁸ Alina Ayzavian, m.a, c.Phill, "Ritual Scenes In Urartian Glyptic", *Revista sobre Oriente Próximo y Egipto en la antigüedad*, Madrid 2004, s.124.

¹³⁹ Sevin, Anadolu Arkeolojisi, s. 236.

Resim 3.8¹⁴¹ : Hayvanların Efendisi, Urartu Damga Mühür, (Van Müzesi)

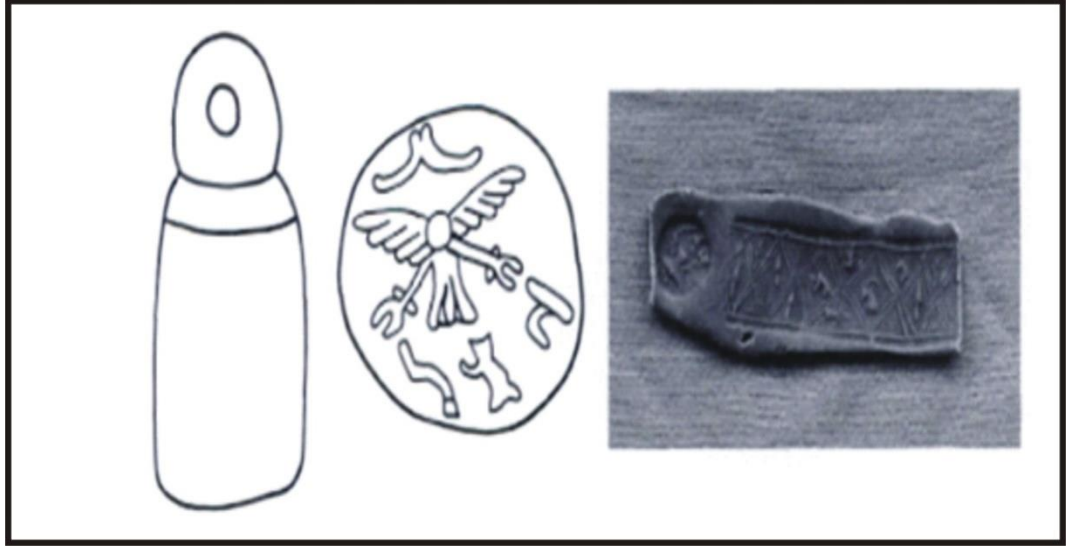

Resim 3.9¹⁴²: Kutsal Ağaç Etrafında Tören, Urartu Silindir Mühür, (Ayanıs)

¹⁴⁰Hanifi Biber, “Van Müzesi’nde Hayvanlar Hakimi Betimli Bir Urartu Damga Mührü,” *Anadolu Araştırmaları Dergisi* , s.17/2, İstanbul 2004, s.79.

¹⁴¹ Biber, s.83-84.

¹⁴² Ayzazian, phill, s.124.

Resim 3.10¹⁴³ : Urartu Silindir Damga Mühür, Çavuştepe

Resim 3. 11¹⁴⁴: Urartu Silindir Mühür, Toprakkale

3.4.2. Fildişi Eserler:

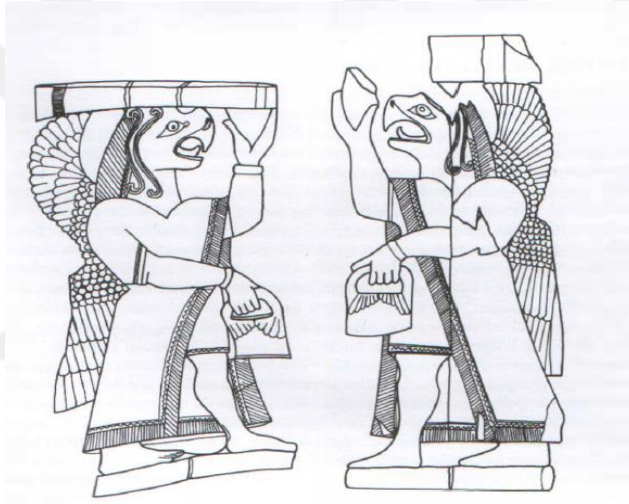
M.Ö. 8. yüzyılın ortalarından itibaren Kuzey Suriye ile olan kültürel, ticari ilişkiler veya seferler sonucu bölgeye getirilen fildişi ustaları sayesinde bu zanaat

¹⁴³Margaret Payne, Urartian Measures of Volume, *Ancient Near Eastern Studies*, S.16, Peeters 2005, s.362.

¹⁴⁴ Payne, Urartian Measures of Volume, s.362.

Urartu ülkesinde gelişim göstermiştir¹⁴⁵. Fildişi eserler, Yakınoğu'da zenginliğin sembolü olarak belirli bir sınıfa özgü bir materyal olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁴⁶.

Fildişi hammadesinin temini güç olmasından dolayı lüks bir maddedir. Asur yazıtlarında vergi olarak fildişinin alınması bu hammadenin önemini açıklamaktadır¹⁴⁷. Asur kralı Sargon Musasır Kenti'nin yağmalanmasını anlatırken fildişi heykeller, fildişi 139 asa, fildişi içki kapları, kamalar v.b. birçok eserin Asur ülkesine götürüldüğünden bahsetmektedir¹⁴⁸. Toprakkale, Karmir -Blur ve Altıntepe'de bulunan az miktardaki eser ve bu eserlerde de ciddi bir Kuzey Suriye etkisinin görülmesi Urartular'da yaygın kullanım alanlarının olmadığına işaret etmektedir¹⁴⁹.

Resim 3.12¹⁵⁰: Kuzey Suriye Etkili Urartu Fildişi Grifon, Altıntepe

¹⁴⁵Haluk Sağlamtimur, "Altan Çilingiroğluna Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığına Adanmış Bir Hayat Urartu krallığı'nda fildişi oymacılığı, Ayanis Kalesi taş kapları ve haldi tapınağı", Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s.486.

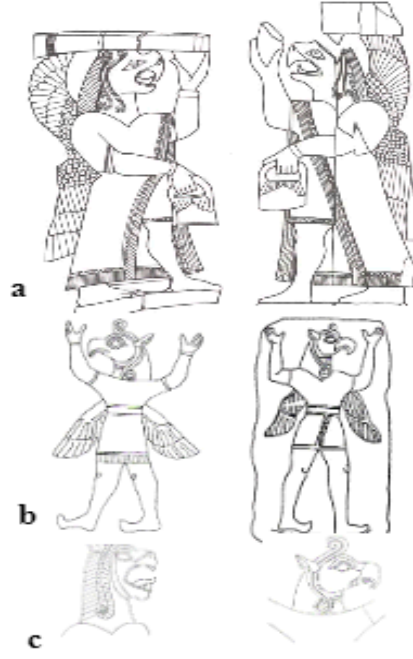
¹⁴⁶ A.k. Thomason, "Capturing the Exotic: Royal Ivory collecting and the Neo-Assyrian Imagining of North Syria", Columbia Üniversitesi, New York 1999,(Doktora Tezi), s.115-116.

¹⁴⁷ Thomason, s.123,126.

¹⁴⁸ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.146.

¹⁴⁹Sağlamtimur, s.486.

¹⁵⁰ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.147.

a- Toprakkale kazılarında ellerini yukarıya doğru kaldırmış kartal başlı grifon.

b Zincirli rölyeflerinde kartal başlı grifonlar.

c- Sakçagözü ve Kargamış'tan kuş adamlar.

Resim 3.13¹⁵¹: Torakkale,Zincirli, Sakçagözü ve Kargamış, Grifonlar

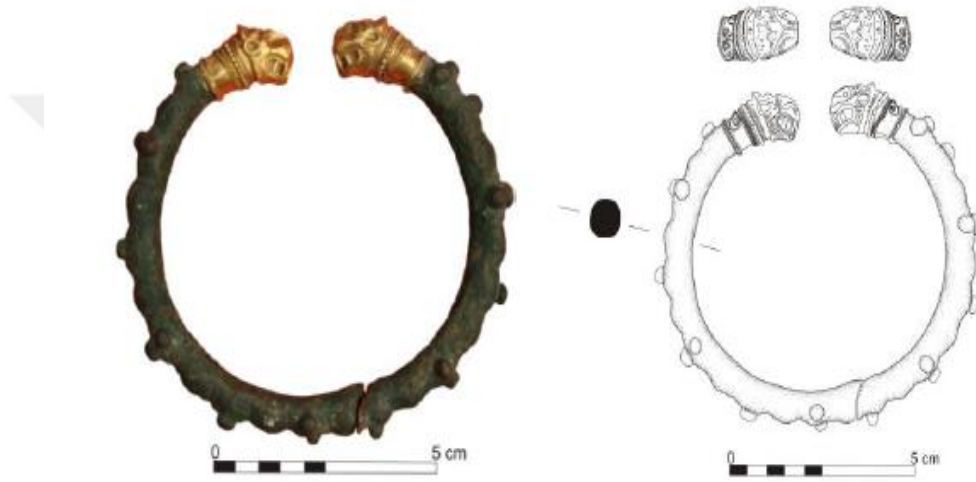
Resim 3.14¹⁵²:Urartu Fildişi Grifon,Toprakkale

¹⁵¹Konakçı, *Urartular'da Toplu Nüfus Aktarımları ve Bu Uygulamanın Urartu Kültürüne Etkileri*, Egen Üniversitesi ,Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, (Yüksek Lisans Tezi),lev.20

¹⁵²Maurits Van Loon ,*The Palace of Urartu in First Milennium B.C. Trade*, British Institute For The Study Of Iraq, C.39, S.2, Irak 1977, plk.XXXIII.

3.4.3.Takılar:

Yapılan bilimsel çalışmalarda ortaya çıkarılan veya satın alma ile müzelere getirilen eserler incelendiğinde Urartulu zanaatçılarının takı ve aksesuar konusundaki ustalıkları gözlemlenebilmektedir. Bulunan materyallerin yanında, özellikle Asur yazılı kaynaklarına yansıyan altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapılmış süs eşyaları da oldukça dikkat çekicidir¹⁵³. Önasya'nın diğer uygarlıkları gibi Urartular da takıları severek kullanmışlar; gerek işçilikleri ve gerekse tip çeşitleri ile dikkat çeken Urartu metal bilezikleri Urartu sanatı içinde önemli bir yer almaktadır¹⁵⁴

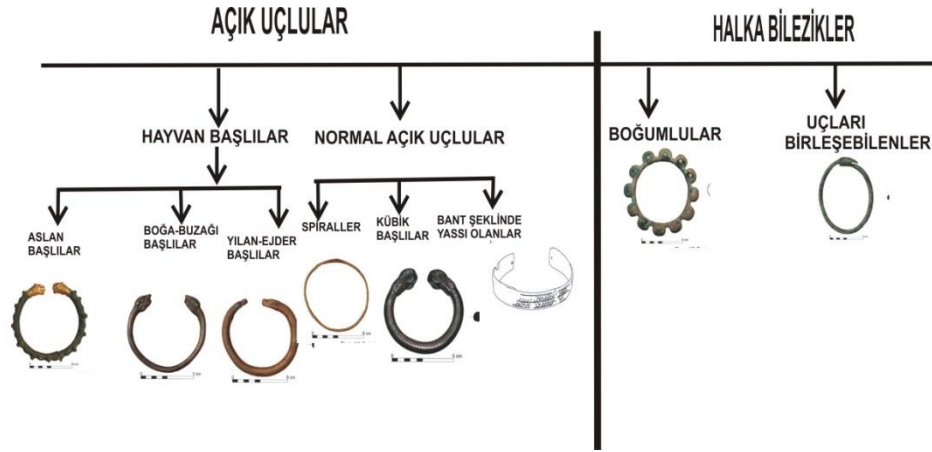
Resim 3.15¹⁵⁵ :Altın başlı bronz, Van Müzesi Env. No. 2.1.77, çap: 8.8 cm. 8. Yüzyılın ilk yarısı

Örneğin iki ucu altından aslan başlı ve tunç gövdeli Urartu bileziklerinin gövdesinde kabartılar yer almaktadır. Aslanlar kükrer vaziyette gösterilmiştir. Yüzleri birbirine bakan aslanların boynunda, yuvarlak bir sıra ve spiral biçimli motifler yer almaktadır (Resim 3.15).

¹⁵³ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.128.

¹⁵⁴ Davut Yiğitpaşa, "Arkeolojik Veriler ve Müze Buluntuları Işığında Urartu Madeni Bilezikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* ,C.9, S.42,Samsun 2016, s.999.

¹⁵⁵ Yiğitpaşa, s.1005.

Tablo 3.5: Urartu Bilezikleri

Bileziklerin dışında Urartular'da bir diğer önemli takı unsuru küpelerdir. Bu küpelerin üretiminde üçgen granülasyon tekniği kullanılmıştır¹⁵⁶.

Resim 3.16¹⁵⁷: Urartu Dönemi Küpe, İğne, Bilezik, Kolye ve Rozet, Van Müzesi

3.5. Diğer Madeni Buluntular:

Doğu Anadolu'da Urartu Krallığı'ndan önce de yoğun bir madencilik faaliyeti yürütüldüğü bilinmektedir¹⁵⁸. M.Ö. 8. ve 7. yüzyılda Urartular'da demir madenciliği oldukça gelişmiş ve büyük bir krallık olmalarında oldukça önemli bir etken

¹⁵⁶ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.128.

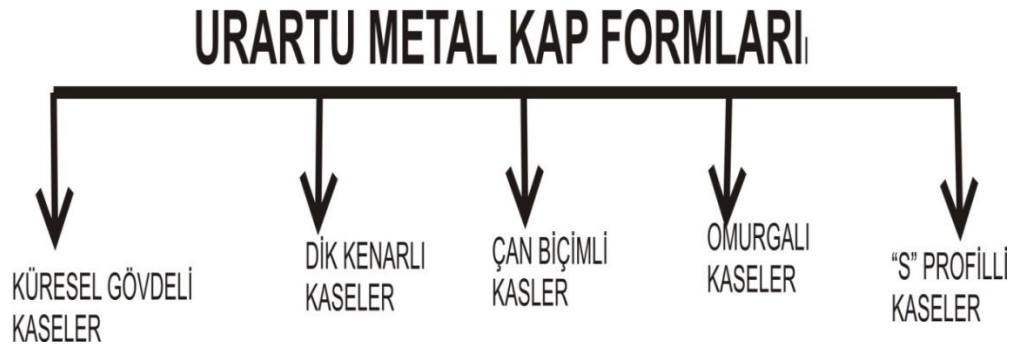
¹⁵⁷ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.129.

¹⁵⁸ Mehmet Işıklı, "Erzurumun İlk Madencileri", *Atatürk Üniversitesi Güzen Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.21, Erzurum 2008, s.55-79.

olmuştur¹⁵⁹. Demirin haricinde bakır ve tunç da Urartu krallığı için oldukça önemli bir madenlerdir. Tunç madeninin Urartular'da ne kadar yoğun kullanıldığının kanıtı Musasir tapınağı yağmalanırken Asur Krallığı tarafından tutulan kayıтта görülmektedir¹⁶⁰ (Tablo3.6).

25,212 TUNÇ KALKAN,MİĞFER, SİLAH
1.541 TUNÇ MIZRAK VE MIZRAK UCU
205.412 TUNÇ KILIÇ,OKDANLIK VE OK
607 TUNÇ KAZAN,SU TESTİSİ, ÇEŞİTLİ KAPLAR
4 TUNÇ TAPINAK KAPI PEKÇİSİ HEYKELİ
1 TUNÇ HEYKEL
1 TUNÇ BOĞA, 1 İNEK VE YAVRUSU HEYKELİ
1 TUNÇ RUSA HEYKELİ İKİ ATI İLE BİRLİKTE

Tablo 3.6¹⁶¹ : Asurlular'ın Musasir Haldi Tapınağı'ndan ganimet olarak aldıkları tunç eserler Asur yazıtlarında yer alan bu listeye bakıldığında Urartular; neredeyse hayatın her alanında madenden faydalandıkları anlaşılmaktadır. Urartu tunç ve bakır madenciliğinde önemli bir yeri olan ve ağız kenarında süs olarak duran boğa, siren (Resim 3.18.), ve grifonların yer aldığı kazanlar Urartu maden sanatında önemli bir yer tutar. Farklı formlarda yapılan bu kazanları şu şekilde listelenebilir:

Tablo 3.7: Urartu Metal Kap Formları

¹⁵⁹Veli Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Per Egemenliğine Kadar*, İletişim Yayınları,İstanbul 2003,s.219.

¹⁶⁰ Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, s.114.

¹⁶¹ Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, s.114.

Urartu kazanlarının kökeni ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Büyük boyutlu süslü kazanların Kuzey Suriye’de saraya bağlı sanatkarlar tarafından üretildiğini ve çeşitli krallara armağan veya haraç olarak gönderildiğini belirtmiştir¹⁶². Çilingiroğlu ise kazanların ve bunların eklentilerle süsleme geleneğinin Kuzey Suriye sanatından Urartu Krallığı’na aktarıldığını ve özellikle boğa eklentilerinin (Resim 3.17) bir Urartu geleneği olduğunu belirtmiştir¹⁶³. Urartu’da küçük ve büyük ebatlı, hayvan başı eklentili ve kulplu olmak üzere iki tip kazan kullanılmıştır. Bu kazanlardan eklentili olanları çoğunlukla dinsel amaçlı, kulplu kazanların ise gündelik kullanımlardaki işlerde kullanılmış olduğu söylenebilir¹⁶⁴.

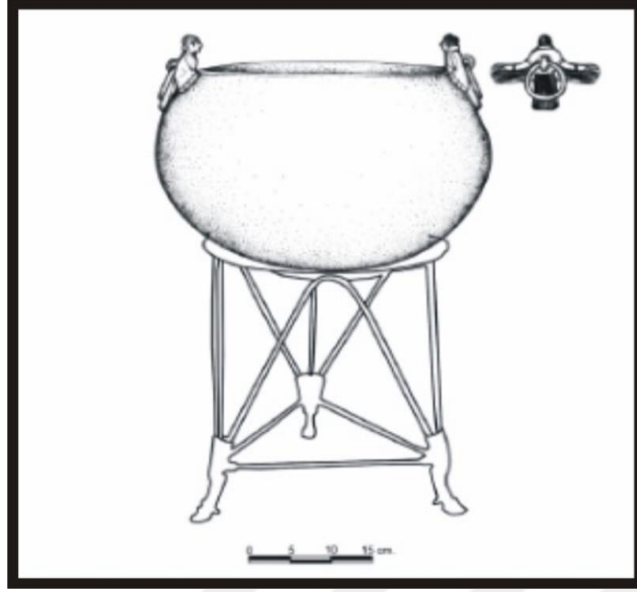
Resim 3.17¹⁶⁵ : Boğa Bezemeli Bronz Kazan, Erzincan Altıntepe

¹⁶² Maurits Van Loon,,s.230-231.

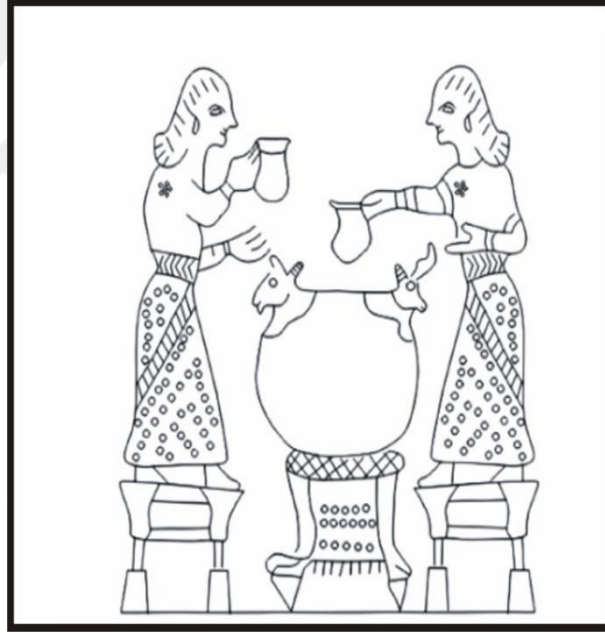
¹⁶³ Altan Çilingiroğlu, *Urartu ve Kuzey Suriye Kültürel ve Siyas İlişkiler*, Egen Üniversitesi Basımevi, İzmir 1984, s.71

¹⁶⁴ Rafet Çavuşoğlu, Bilcan Gökçe, M. Taner Tarhan'a Sunulan Makaleler “Urartu Krallığı’nda Metal Kazan Kullanımı”, Ege Yayınları, İstanbul 2013, s.109.

¹⁶⁵Çavuşoğlu, Gökçe, s.110.

Resim 3.18¹⁶⁶ : Siren Eklentili Bronz Kazan,Münich Müzesi

Resim 3.19¹⁶⁷: Metal Kemer Üzerine İşlenmiş Bronz Kazan'ın Yer Aldığı Libasyon Sahnesi, Sadberk Hanım Müzesi

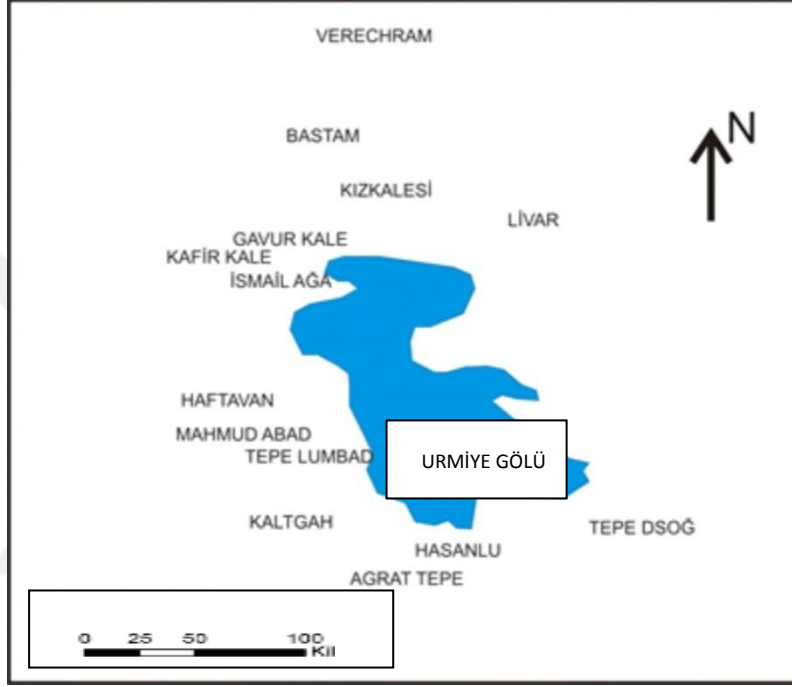
¹⁶⁶Çavuşoğlu,Gökçe, s.110

¹⁶⁷Çavuşoğlu,Gökçe, s.111.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

URMİYE HAVZASI'NDA URARTU DÖNEMİ MATERYAL KÜLTÜRÜ

4.1. Yerleşim ve Kaleler:

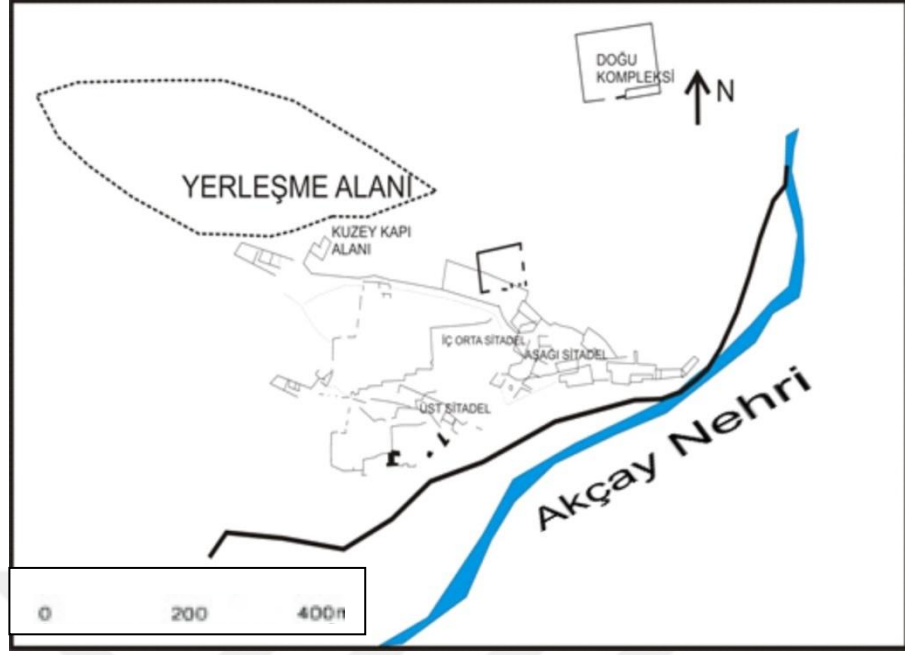
Harita 4.1: Urmie Gölü Havzası'nda Yer Alan Bazı Urartu Kaleleri

Urmie Gölü Havzası'ndaki Urartu Kaleleri'nin inşa edildiği alanlar Van Gölü Havzası'nda inşa edilen kaleler gibi bazen bir tepe üzeri, bazende uzunlamasına bir kaya üzerinedir¹⁶⁸. Urartu öncesi bölgede yer alan kalelerin (Hasanlu) yanı sıra Urartu'nun bölgeye gelişi ile inşa edilen Qalatgah, İsmail Ağa, Bastam, Gavur Kale ve Livar gibi kaleler de daha sonra bölge için oldukça önemli merkezler haline gelmiştir¹⁶⁹. Van Gölü Havzası'nda inşa edilen kaleler gibi Urmie Havzası'ndaki Urartu kaleleri de idari merkez ve ticari-askeri denetim kaleleri olarak yapılmışlardır. Bu bölgede idari merkez olarak yapılan en önemli kale II. Rusa döneminde inşa edilen Bastam Kalesi'dir¹⁷⁰.

¹⁶⁸Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü, s.144.

¹⁶⁹Kroll, İran'daki Urartu Şehirleri, s.157.

¹⁷⁰Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.48.

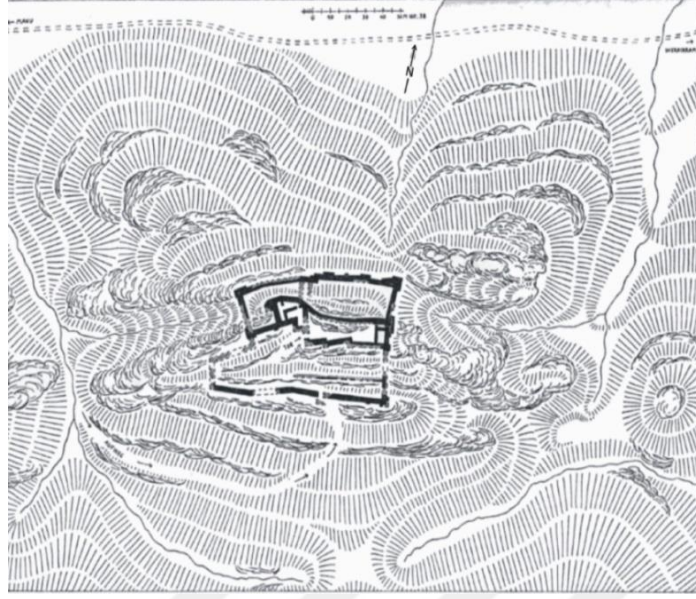
Çizim4.1¹⁷¹: Bastam Kalesi Yapı Kompleksi

Bastam Kalesi'nin inşa edildiği topoğrafik alan Çavuştepe gibi uzunlamasına bir kaya üzerindedir¹⁷²(Çizi 4.1). Urmiye Havzası'nda görülüp de Van Gölü Havzası'nda görülmeyen bazı farklılıklar da mevcuttur. Urmiye Havzası'ndaki bu farklılıklar içinde dini ve idari yapıların inşa edilmediği var olan yapıların da sur duvarı gerisine inşa edildiği ve ulaşılması oldukça güç alanlara kurulmuş Kale Sarand, Kale Kamana ve Yılan Kale gibi bu yapı türlerindedir¹⁷³(Çizim 4.2.).

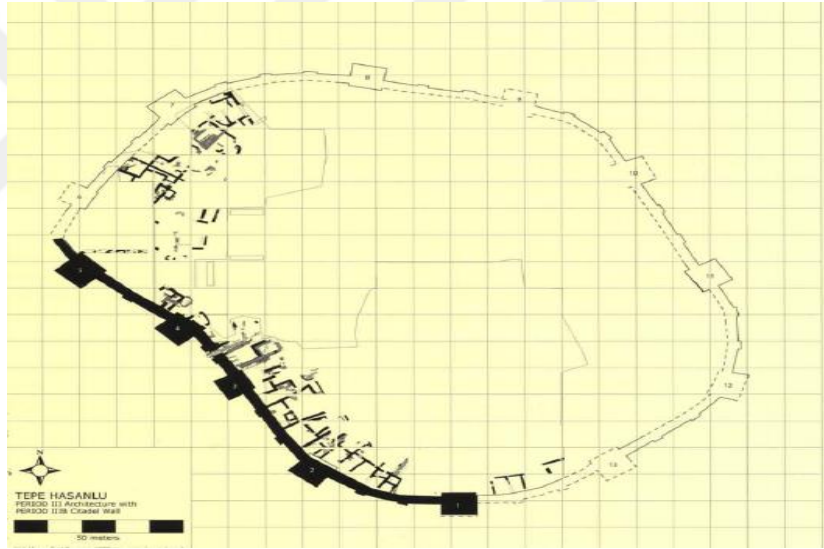
¹⁷¹Wolfram Kleis, "Bastam, an Urartian Citadel Complex of the Seventh Century B. C.", *American Journal of Archaeology*, C.83, S.3.Archaeological Institute of America 1980, s.300.

¹⁷²Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s.145.

¹⁷³Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s.50.

Çizim 4.2¹⁷⁴: Yılan Kale Planı (Maku- Kuzeydoğu)

Çizim 4.3¹⁷⁵: Hasanlu IV B Kale Planı

Urmiye Havzası'nda bir diğer önemli kale, Urmiye Gölü'nün güney ucunda Qadar Nehri kıyısında tepelik bir alana kurulan Hasanlu'dur (Çizim 3).

Hasanlu IIIB ve yakınındaki Agrad Tepe duvar örgü teknikleri ve sonradan eklenen sur duvarlarının benzer olması ve aynı dönmdaki tahribatlardan dolayı M.Ö. 8. Ve M.Ö. 7. yüzyılda Urartu saldırısı ile tahrip oldukları söylenebilir¹⁷⁶. Hasanlu

¹⁷⁴Wofram Kleiss, Stephan Krol, Vermessene Urartäische Plätze in Iran (West-Azerbaidjan) und Neufund, Archäologische Mitteilungen aus Iran, *Dietrich Reimer Verlag*, S,12, Berlin 1979, s.207.

¹⁷⁵Kroll, İran'daki Urartu Şehirleri, s.167.

bölgesi Urartu'nun erken dönemlerinden itibaren bazı Urartu yazıtlarında (Taştepe ve Karagündüz)¹⁷⁷ yer almıştır. Sur duvarları Klasik Urartu tekniği ile yapılan Kalatgah da Usnu Ovası'nın denetimi için önemli merkezlerden biridir¹⁷⁸.

Çizim 4.4¹⁷⁹ : Verachram kale planı

Urmiye Gölü Havzası'nda İdari amaçlı inşa edilen kalelerin en önemlileri Bastam, Hasanlu, Kız Kale ve Vrechram Kalesi'dir (Çizim 4.4)¹⁸⁰. Orta büyüklükteki kaleler ise; Kalatgah, İsmail Ağa, Livar, Sangar ve Haftavan'dır¹⁸¹. Agrat Tepe, Mahmud Abad askeri karakol olarak nitelendirilebilecek kalelerdir¹⁸². Yılan Kale (Çizim 4.5), Kale Sarand ve Kale Kamana sığınma kaleleri olarak kullanılmış olmalıdır¹⁸³. İran Urmiye Havzası'nda sığınma kalelerinin Vangölü Havzası'na oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Sığınma kaleleri genellikle Urmiye Havzası'nın kuzey kısmında yer almaktadır. Vangölü Havzası'ndaki Adilceviz'da yer

¹⁷⁶Robert H. Dyson, Oscar White Muscarella, "Constructing the Chronology and Historical Implications of Hasanlu IV", *British Institute of Persian Studies*, s.27, Iran 1989, s.4.

¹⁷⁷Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, s.62-63,38.

¹⁷⁸Pınar Pınarcık, "Urartu Krallığı'nın Doğuya ve Güneye Açılan Yol Güzergahları", *Kafkasya & Orta Asya Arkeoloji Araştırmaları Merkezi*, s.1, Kars 2016, s.295.

¹⁷⁹ Konakçı, lev. VII.

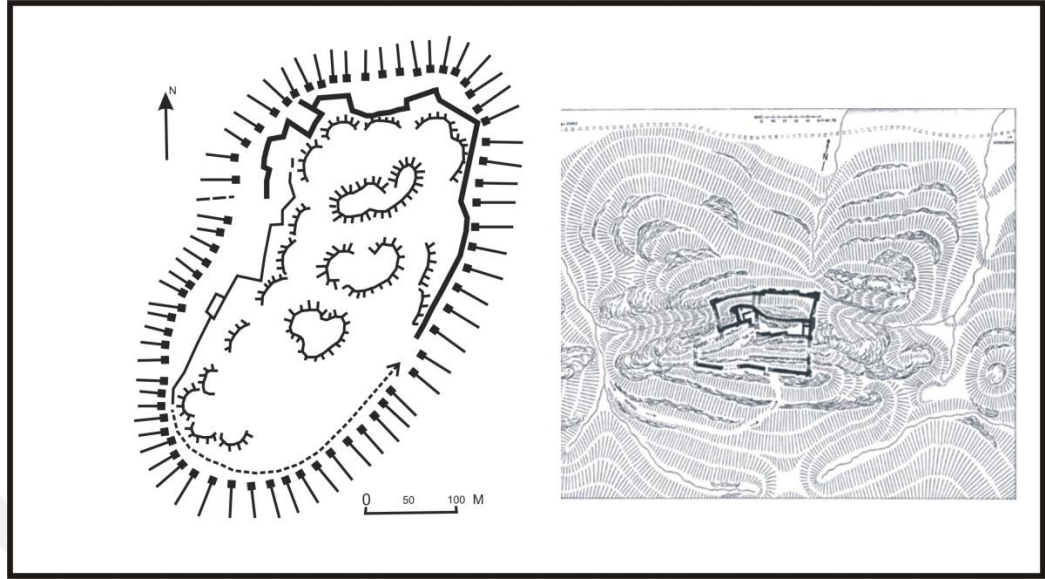
¹⁸⁰Serhan Gündüz, *Urartu Askeri Mimarisini*, Ege Üniversitesi, İzmir 1994, (Yüksek Lisans Tezi), s.65

¹⁸¹Gündüz, s.109.

¹⁸²Gündüz, s.169

¹⁸³Gündüz, s.179.

alan Kefirkale konumu ve mimari özelliklerinden dolayı sığınma kalesi olarak değerlendirilebilir¹⁸⁴.

Çizim 4.5¹⁸⁵: Kefir Kale ve Yılan Kale Planları

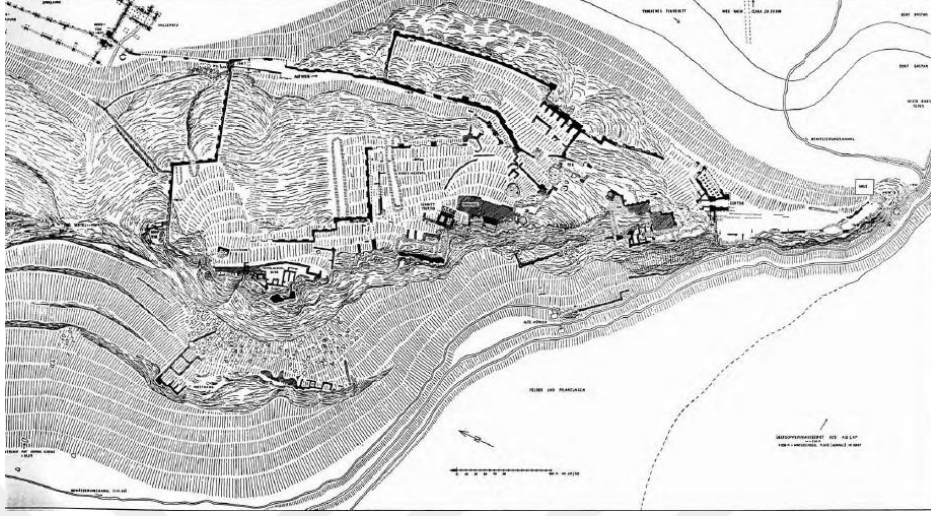
Kaba bir şekilde 3-4 m. kalınlığında inşa edilen Kefir Kalesi sur duvarları, içinde herhangi bir mimari öge kalıntısı bulunmamış olması ve ulaşımın güç olması nedeniyle sığınak kalesi olarak kullanılmış olmalıdır. Özellikle konumu ve az sayıdaki buluntuları bakımından kuzeybatı İran örneklerine oldukça benzemektedir. Urartu Krallığı her iki bölgede de bu şekilde yapılar inşa ederek halkını olağanüstü durumlarda korumaya almayı hedeflemiştir.

Urmiye Havzası'nda İnşa edilen Urartu kalelerinin mimari planlarında Van Gölü Havzası'nda inşa edilen kaleler gibi yerin topoğrafyası büyük oranda belirleyicidir. II. Rusa tarafından idari merkez olarak Urmiye Havzası'nın kuzeyinde inşa edilen Bastam Kalesi¹⁸⁶, Çavuştepe gibi uzunlamasına bir kayaya inşa edilmiştir. Van Havzası'nda kullanılan Sur duvarları teknikleri iki bölgede de büyük oranda kullanılmıştır. Bastam, Vrechram ve Ayanıs payeli salonunun payelerinde Rizalit planın görülmesi buna örnek olabilir.

¹⁸⁴C.A. Burney, "Urartian Fortresses and Towns in the Van Region", *Anatolian Studies*, s.7, Ankara 1957, s.51.

¹⁸⁵ Burney, Urartian Fortresses and Towns in the Van Region, *Anatolian Studies*, s.51, Kleiss, Kroll, Vermessene Urartäische Plätze in Iran (West-Azerbaidjan) und Neufund, s.207.

¹⁸⁶Nezahat Ceylan, "Urartular'ın İran'daki Krali Kenti: Bastam", *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s.2, Ardahan 2015, s.139.

Çizim 4.6¹⁸⁷: Bastam Kalesi

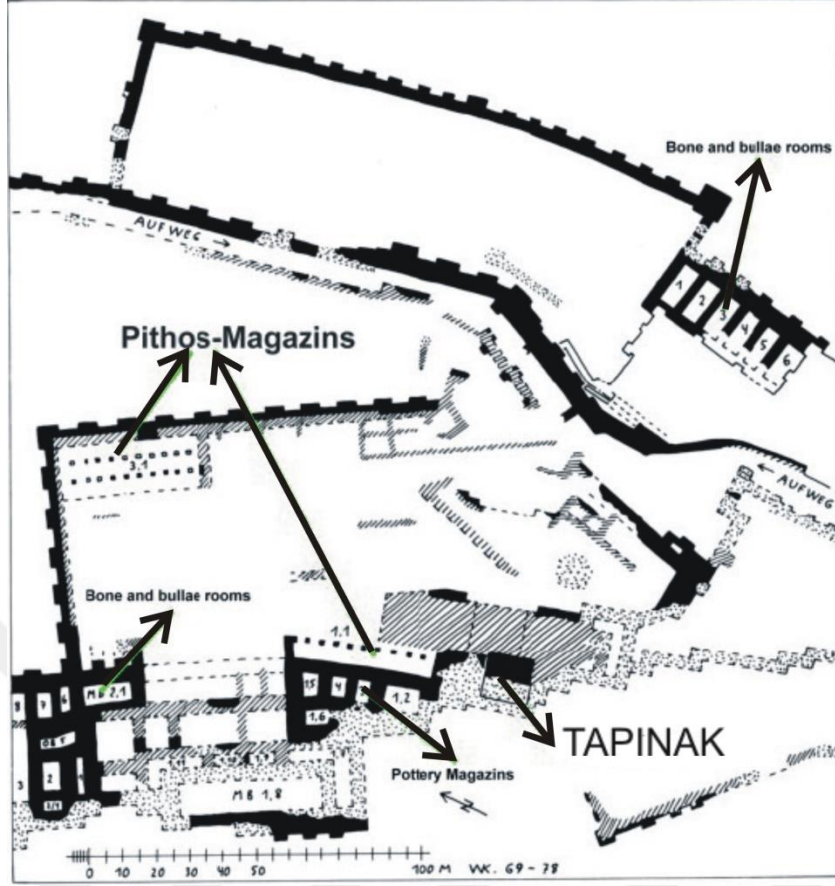
4.1.1. Tapınak:

Urartu Devleti, feodal bir devlettir ve şehirler, merkezden gelen memurlarla yönetilmişlerdir¹⁸⁸. Yönetim böyle olunca devletin dini yapısı da toplum üzerinde etkisini göstermiştir. Urartu Krallığı'nın bütün yayılım alanlarında gerek yazıtlarda ve gerekse mimari ve diğer arkeolojik materyallerde bu din etkisi kendisini göstermiştir. Kuzeybatı İran'da Urartu tapınakları da devletin bu dini yapısından dolayı önemli olmuş olmalıdır. Van Gölü Havzası'na benzer şekilde inşa edilen ve Bastam'da¹⁸⁹ Tanrı Haldi'ye adanan bir tapınak yer almaktadır (Çizim 4.7).

¹⁸⁷Wolfram Kleiss, "Ausgrabungen in der urartäischen Festung Bastam", *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, İran 1970, s.10.

¹⁸⁸Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul 1989, s.78.

¹⁸⁹Ceylan, s.142.

Çizim 4.7¹⁹⁰: Bastam Yapı Kompleksi ve Haldi Tapınağı Planı

Bastam ve Vrechram'da aynı döneme ait iki tapınak bulunmakta birlikte bu tapınaklar kare plana sahip, köşelerinde Rizalitleri olan kare biçimli cellaya sahiptir¹⁹¹. Genel olarak Urartu tapınak mimarisi krallığın siyasal yayılım gösterdiği Kuzeybatı İran'da Van Gölü Havzası'ndakinden farksızdır. Devletin resmi dini siyasal genişlemeyle yayılım göstermiş ve yayıldığı bölgelere kendi mimari öğelerini de taşımış olmalıdır.

4.1.2. Saraylar:

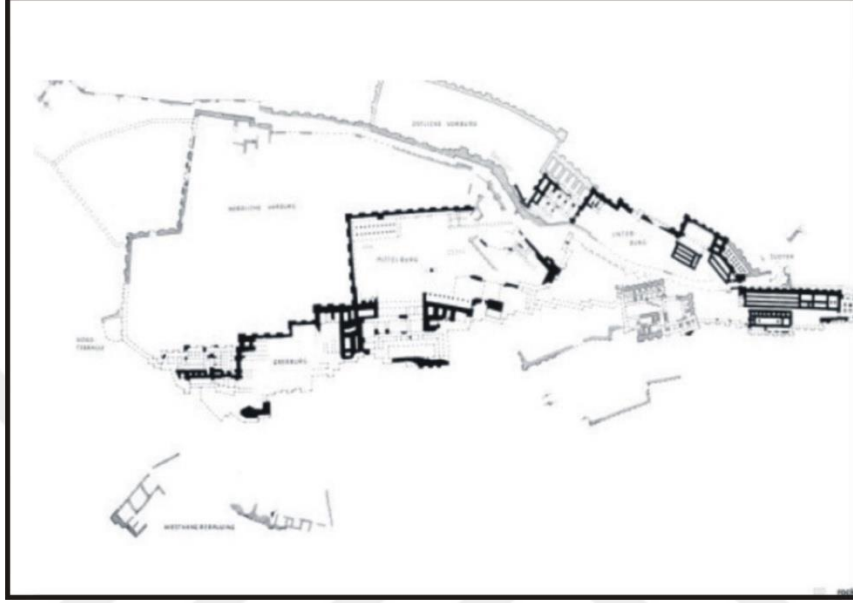
Standart bir plana sahip olmayan Urartu sarayları hemen hemen bütün Urartu kalelerinde görülmektedir¹⁹². Ancak özel mimari plan ve işleve sahip Kale Kamana, Kale Sarand ve Yılan Kale gibi sığınma kalelerinde saray yapılarına rastlanmamaktadır. Öte yanda Urartular'da bütün kent saray kabul edilmekle ve

¹⁹⁰ Ceylan, s.150.

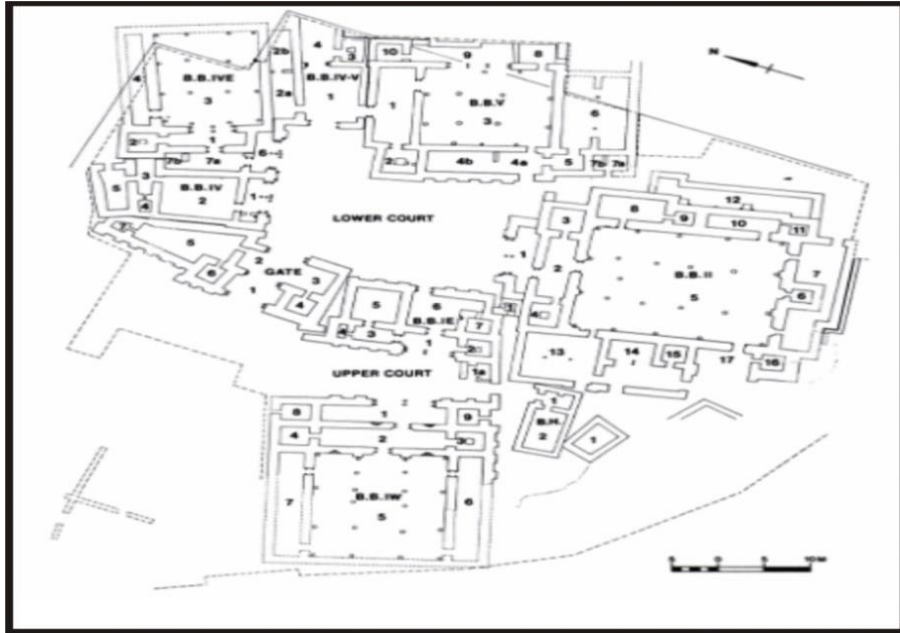
¹⁹¹ Çağatay Yücel, *Urartu Dini ve Tapınım Sistemleri*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2010, (Yüksek Lisans Tezi), s.8.

¹⁹² Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, s.74.

yukarı kalenin eteklerinde de büyük ikametgahlar yer almaktadır¹⁹³. Sitadelin yukarı kısmında krali konutlar yer alıyordu. Rusa-i URU.TUR'un bu bölümü oldukça kalın duvarlara sahiptir¹⁹⁴.

Çizim 4.8¹⁹⁵ : Bastam sitadel alanı

Çizim 4.9¹⁹⁶: Hasanlu IVB Sitadel Alanı

¹⁹³Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü, s.144.

¹⁹⁴Ceylan,2015, s.142.

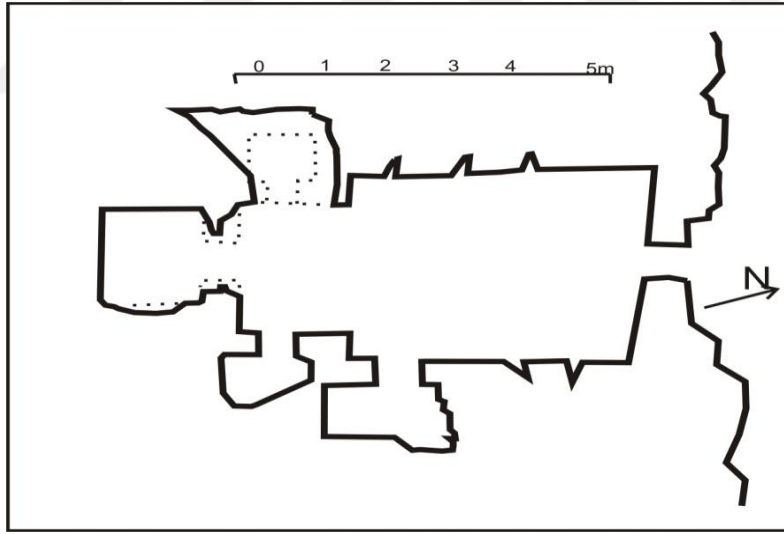
¹⁹⁵Wolfram Kleiss, Contributions to "Bastam II. Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1976-1978, Abb.28.

4.1.3. Nekropoller:

Mezarlar, boyutları, yapı malzemesi, inşa şekli, planı gibi mimari özelliklerini tanımlayan adlandırmaların yanında; kralî mezar odaları, yönetici mezarları, halk mezarları gibi gömülen kişilerin sosyal statüsünü belirten kavramlarla da tanımlanmışlardır¹⁹⁷.

Kuzeybatı İran'da Kale Sangar, Sharik (Çizim 4.10), Kale Hodar gibi yerleşimlerde Urartu kriterlerine uyan kaya mezarları saptanmıştır¹⁹⁸(Harita 4.2). Ayrıca Verehram Kalesi'nde de bu mezarların örneği mevcuttur¹⁹⁹.

Kaya Mezarları Sur duvarları içerisinde kalmakta olup genel olarak Van Havzası'nda Van kayalıklarında yer alırken Kuzeybatı İran'da bir çok kalede örneği görülmektedir²⁰⁰. Kayıtlara geçen ilk Urartu kaya mezarı, 19. yüzyıl ortalarında Aras Nehri kıyısında yer alan Alishar'da bulunmuş ve daha sonra Urmiye Gölü'nün Kuzeyinde 1905 yılında Guşci'de bir oda mezar bulunmuştur²⁰¹.

Çizim 4.10²⁰² :Kale Sharik, Urartu Kaya Mezarı

¹⁹⁶Oscar White Muscarella, *The Catalogue of Ivories from Hasanlu, Iran: Hasanlu Special Studies*, University of Pennsylvania Museum, Philadelphia 1990, s.3.

¹⁹⁷ Erkan Konyar, *Doğuda Değişim*, "Urartu Mezar Tipleri ve Gömü Adetleri", Yapı Kredi Yayınları, 2011, s.207.

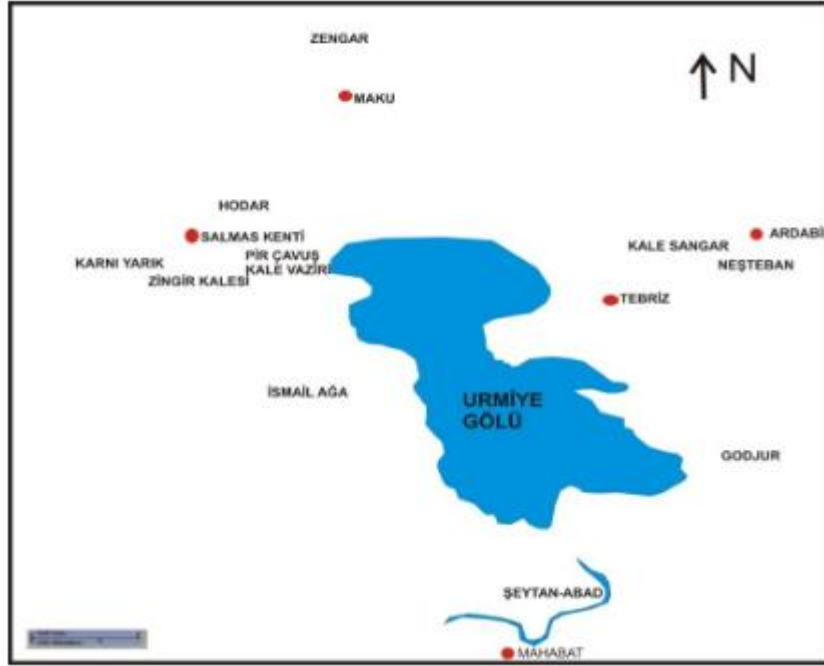
¹⁹⁸Konyar, s.212.

¹⁹⁹Kroll, *İran'daki Urartu Şehirleri*, s.157.

²⁰⁰Erkan Konyar, *Urartu Doğuda Değişim*, "Urartu Mezar Tipleri ve Gömü Adetleri", s.211.

²⁰¹Salvini, , *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s.164.

Bu tür mezarların çoğu yağmalandığı için mezarlardaki materyallerle ilgili oldukça az bilgi mevcuttur. Guşçi'de bulunan mezarda dört at başı şeklinde tunç kazan eklentileri ile iki tunç levhaya ait beş parça geç Urartu üslubuna bağlanmaktadır²⁰³. Oda mezarlar hemen hemen bütün önemli Urartu kentlerinde yer almaktadır²⁰⁴.

Harita 4.2: Urmiye Havzası Urartu Mezar ve Nekropolleri

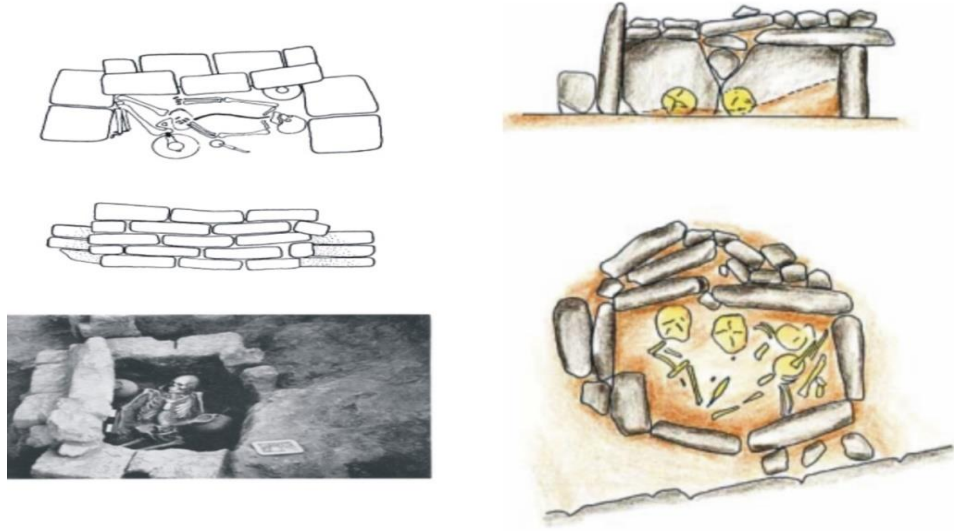
Bir diğer mezar türü olan taş sandık mezarlar, dikine yerleştirilmiş taş bloklardan ve bunlar üstüne konarak mezarı kapatan taş bloklardan oluşur²⁰⁵(Resim 4.1.).

²⁰²Wolfram Kleiss, "Ausgrabungen in der urartäischen Festung Bastam", *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, İran 1970, s.213.

²⁰³Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s.164.

²⁰⁴Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s.167.

²⁰⁵Konyar, *Urartu Mezar Tipleri ve Gömü Adetleri*, s.224.

Resim 4.1²⁰⁶: Dinkha Tepe ve Dilkaya Sandık Mezarları

Kuzeybatı İran'da ve Van Gölü Havzası'nda örneklerine rastlanan bu mezarların yanında basit tipli toprak mezarlar da yer almaktadır. Bu basit toprak mezarlarda ölüler hocker tarzı gömülür ve bazen birkaç cesetin bulunduğu örneklerde mezar hediyeleri de yer almaktadır²⁰⁷. Bu tür toprak mezarlar Urartu coğrafi bölgesinde oldukça yaygın görülmektedir.

Bir diğer mezar tipi ölülerini yakarak küllerini vazolara koydukları ve Urne mezarlar olarak alandırılan mezarlardır²⁰⁸. Bu mezar türü kalelerde buldukları odalar ve kayalıklarda yerleri açısından soylulara ait olmalıdır²⁰⁹. Ancak bazıları alt alt sosyal sınıflara ait olabilirler²¹⁰. Kuzeybatı İran'daki Karnı Yarık'da Urne tarzı mezarlar görülmektedir ve Van Kalesi'nden farklı olarak salon yan duvarın oyulmuş nişler yerine burada doğrudan banklar üzerine yerleştirilmişlerdir²¹¹.

²⁰⁶Oscar White Musclera, Excavation Of Dinkhatepe 1966, s.190, Konyar, Urartu Mezar Tipleri ve Gömü Adetleri, s.223.

²⁰⁷Konyar, Urartu Mezar Tipleri ve Gömü Adetleri, s.224.

²⁰⁸Sevin, Anadolu Arkeolojisi, s.213.

²⁰⁹Veli Sevin, "A rock-cut columbarium from Van Kale and the Urartian cremation rite", *Anadolu Araştırmalı Dergisi*, S.8, İstanbul 1982, s158.

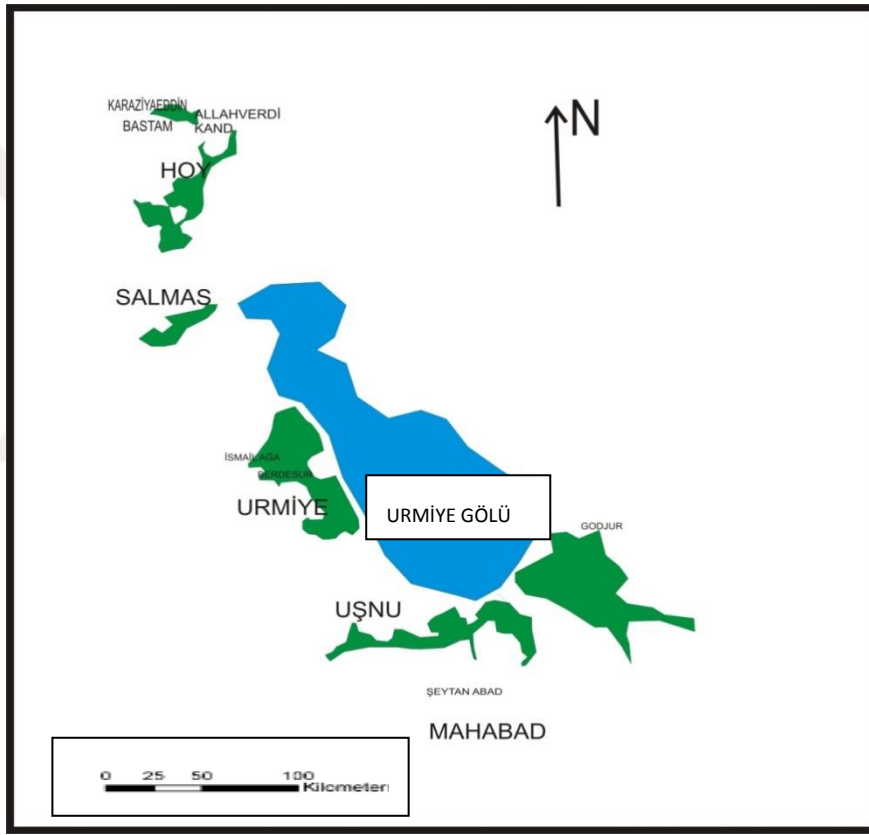
²¹⁰Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.102.

²¹¹Sevin, A rock-cut columbarium from Van Kale and the Urartian cremation rite, s.158.

4.2. Bayındırlık Faaliyetleri ve Yapıları:

Geç Tunç ve Erken Demir Çağı 'nda (MÖ 1500-800) Kuzeybatı İran'da birçok küçük devlet yer almaktadır²¹². Erken Demir Çağında Geoy B, Haftavan IV, Kordlar II-I, Hasanlu IV ve Kız Kale gibi birçok merkez bulunmaktaydı²¹³. Bu merkezi kentler elbette bölgedeki bayındırlık faaliyetlerinin de gelişmesine öncülük etmişlerdir. Urartu Krallığı ile beraber bu bayındırlık faaliyetleri sistematikleşmiştir.

4.2.1. Kanallar, Göletler ve Barajlar:

Harita 4.3: Urmiye Havzası'nda Urartu Kanal ve Sarnıçlarının bulunduğu alanlar

Urmiye Havzası'nın daha çok batı ve güneyindeki ovalık alanlarına sarnıç ve kanal yaptıran Urartu Krallığı; bu bölgenin verimli ovalarından mümkün olduğunca faydalanmaya çalışmıştır. Van Gölü Havzası'ndaki belirli politikalar Urmiye Gölü Havzası için de geçerliliğini korumuştur. Van Gölü Havzası'nda yer alan Menua

²¹²Kroll, İran'daki Urartu Şehirleri, s.151.

²¹³Kroll, İran ve Ermenistan'daki Urartu, s.140.

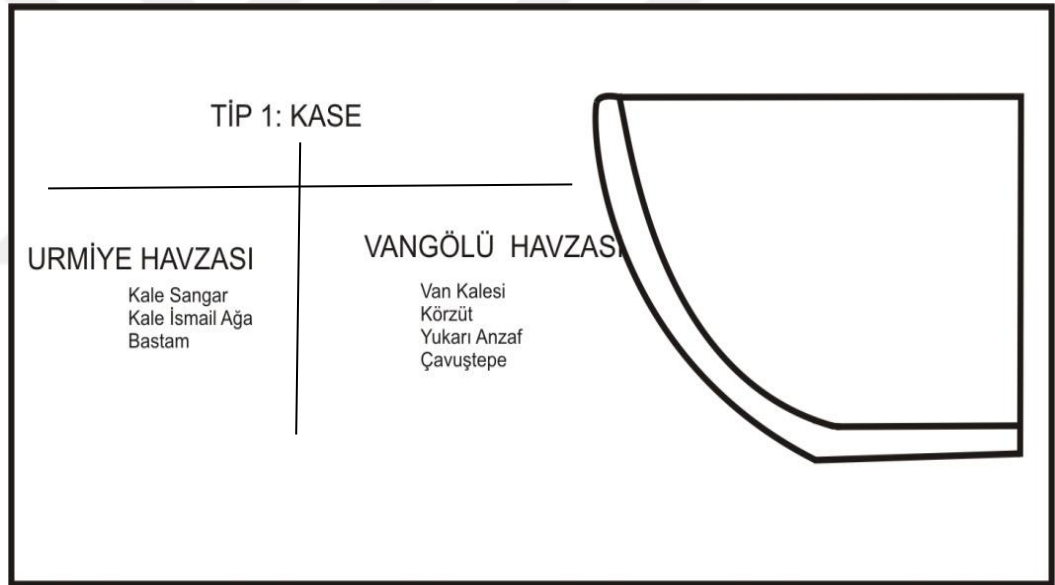
Kanalı gibi büyük bir kanal yapısına mevcut arkeolojik kazılar çerçevesinde denk gelinmezken temel tarımsal politikaların iki bölge için de aynı olduğu düşünülebilir.

4.3. Urmiye Havzası Urartu Krallığı Dönemi Kültürel Materyalleri:

4.3.1. Çanak-Çömlek:

Urartu seramik buluntuları, Van Gölü Havzası'nda bulunan örneklerle paralellik gösterse de bazı form çeşitleri bölgesel-yerel farklılıklar göstermektedir. Urartu'da seramik tipolojisi bölgesel farklılık gösterse de Kırmızı Açıklı Seramikleri hemen hemen bütün Urmiye Havzası Urartu yerleşimlerinde görülmektedir. Bazı Urartu seramiklerinin yayılım alanları Stephan Kroll'un form temelli seramik tipolojisindeki bazı yaygın tiplere göre şu şekilde sıralanabilir:

Tip 1²¹⁴

Çizim 4.11: Urartu Seramik formu

²¹⁴Stephan Kroll, *Keramik Urartaischer Festungen In Iran*, Dietrich Reimer, Berlin 1976, s. 111.

Tip 2²¹⁵:

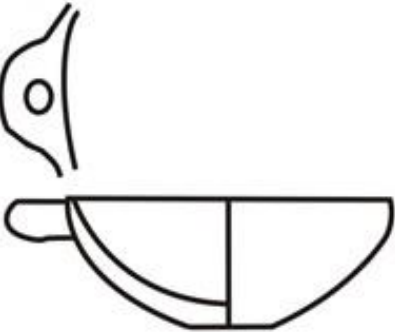
TİP 2 TABAK	
URMİYE HAVZASI	VAN GÖLÜ HAVZASI
Kale Sangar Kale İsmail Ağa Bastam Sangar Kalatgah	Toprakkale Van Kalesi Çavuştepe Aşağı Anzaf Varandanıs Kef Kalesi

Çizim 4.12: Urartu Seramik Formu

Tip 3²¹⁶

TİP 3	
URMİYE GÖLÜ HAVZASI	VAN GÖLÜ HAVZASI
Bastam Agrab Tepe	

Çizim 4.13: Urartu Seramik Formu

²¹⁵Kroll, Keramik Urartaischer Festungen In Iran, s.111.

²¹⁶Kroll, Keramik Urartaischer Festungen In Iran, s.112.

Tip7²¹⁷ :

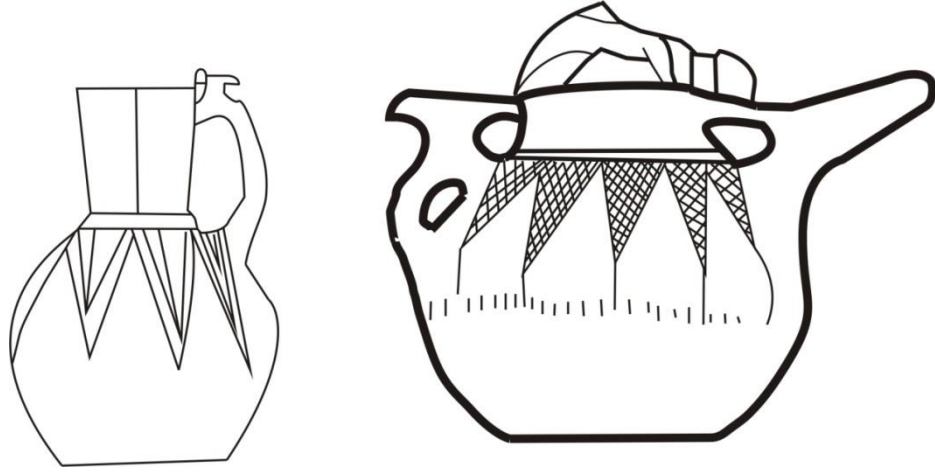
Çizim 4.14: Urartu Seramik Formu

Stephan Kroll “*Keramik Urartaischer Festungen in Iran 1976*” çalışmasında bu tipolojiyi yaklaşık olarak 73 farklı formda vermiştir. Bu durum Urartu yayılım alanları göz önüne alındığında merkez-taşra arasında bazı kültürel farklılıkların olduğunu göstermektedir. Urmie Havzası’nda görülen bazı formların (Tip 3) Van Gölü Havzası’nda görülmemesi yerel kültürün veya Urartu harici bir dış kültürün sebep olduğu bir durum olmalıdır. Nitekim bazı motifler buradaki Orta Batı İran ile Kuzeybatı İran bölgelerinde görülmektedir. Tablo 4.1’de yer alan bezemelerin Urartu bölgesi olmayan Luristan’da da görülmesi muhtemelen bir ticaret sonucu bölgeye gelmiş olmalı ya da İran yerel kültürünün üretimi olmasıyla alakalıdır.

Motif	ziwiye	Hasanlı III B

Tablo 4.1²¹⁸ : Ziwie ve Hasanlı III B Dönemi Ortak Motifler

²¹⁷Kroll, *Keramik Urartaischer Festungen In Iran*, s.113.

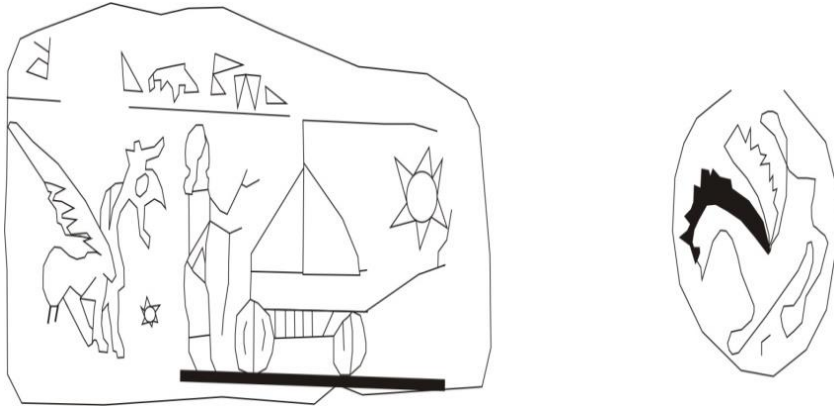

Çizim 4.14²¹⁹: Tepe Sialk ve Luristan’da Görülen seramikler

4.4. Küçük Buluntular:

4.4.1. Mühürler:

Kendisine özgü bir mühürcülük anlayışına sahip Urartu Krallığı’nın mühür geleneği²²⁰, bu gelenek bütün yayılım bölgesinde görülmektedir. Van Gölü Havzası’nda görülen mühür motiflerinin benzerlerini Kuzeybatı İran’da görmek mümkündür.

Çizim 4.15²²¹ : Urartu Bastam silindir Mühür ve Ayanıs Damga Mühür

²¹⁸Robert H. Dyson, “Problems of Protohistoric Iran as Seen from Hasanlu”, *Journal of Near Eastern Studies*, c.24, Chicago 1965, s.204.

²¹⁹Dyson, Problems of Protohistoric Iran as Seen from Hasanlu, s.205.

²²⁰Sevin, Anadolu Arkeolojisi, s.235.

²²¹ Ayyvazian, phill, s.124-125.

Çizim 4.16²²²: Toprakkale Urartu Silindir Mühür

Toprakkale ve Bastam'daki silindir mühürlerde göksel alan iki güneş betimlemesiyle verilmiş ve tanrıya yaklaşma olarak ifade edilmiştir²²³. Mühürlerdeki insan figürünün başındaki başlık ve elindeki değnekle, Urartu çoban kral betimlemesi olduğu değerlendirilebilir. Bastam, Ayanıs ve Toprakkale'deki bu mühürlerde yer alan mitolojik kanatlı hayvan betimlemesi birçok Urartu yerleşiminde görülmektedir (Çizim 4.16).

Resim 4.2²²⁴: Ayanıs Kalesi'nden damga mühür

²²²Payne, Urartian Measures of Volume, s.353.

²²³ Ayvazian, phill, s.125.

²²⁴Mehmet Işık, Ayşegül Akın, Gülşah Öztürk, "Van Ayanıs Urartu Kalesi Kazılarında Yeni Dönem", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.35, Erzurum 2015, s.91

Ayanis Kalesi kazılarında bulunan damga mühürler üzerindeki betimlemeler Kuzeybatı İnan bölgesindeki Urartu mühürleri oldukça benzerdir (Resim 4.2). Bu yönüyle Ayanis kazıları; İnan Urmiye Havzası kültürel materyallerinin değerlendirilmesi açısından Toprakkale Çavuştepe ve Van Kalesi kadar önemlidir.

4.4.2. Fildişi Eserler:

Mısır ve Hindistan'dan gelen fildişi, ticareti yapılabilir bir ürün olduktan sonra her bölge bunlardan eser üretmede kendi ekolünü yaratmıştır²²⁵. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kültepe, Acemhöyük ve Boğazköyde; M.Ö. 1.binde Suriye, İnan, Asur, Frig ve Urartu Krallığı'nda fildişi eser oymacılığı güçlü bir gelenek olarak uzun bir süre varlığını sürdürmüştür²²⁶. Urartu Krallığı'nda bu sanat dalı kazılardan elde edilen veriler ışığında çok yaygın olmayan bir sanat dalı olduğu anlaşılmaktadır²²⁷.

Çizim 4.17²²⁸: Hasanlı IV'de Bulunan Fildişi Plak (M.Ö.9.yy)

²²⁵Sağlamtimür, Urartu Krallığı'nda Fildişi Oymacılığı, Ayanis Kalesi Taş Kapları ve Haldi Tapınağı, s.485-486.

²²⁶Sağlamtimür, Urartu Krallığı'nda Fildişi Oymacılığı, Ayanis Kalesi Taş Kapları ve Haldi Tapınağı, s.486.

²²⁷ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.146.

²²⁸Paul Collins, "An Assyrian-Style Ivory Plaque from Hasanlı", *Metropolitan Museum Journal*, S.41, Chicago 2006, s.20-21.

Resim 4.3²²⁹ :Nimrud, Irak, Ashurnasirpal II hükümdarlığı (M.Ö. 883-859)

Urartu Krallığı siyasal kültürel olarak Kuzeybatı İran'da etkin olmaya başlamadan önce, Asur Krallığı'nın sanatsal alandaki etkisi yapılan kazılarda ortaya çıkarılan fildişi eserlerde kendini göstermektedir. Örneğin Hasanlu'da bulunan ve Urartu Krallığı'nın Vangölü Havzası'nda ortaya çıkış sürecine denk gelen döneme ait bir fildişi eser Asur tarzında yapılmıştır²³⁰ (Çizim 4.17). Bu fildişi eser Hasanlu'da üretilmesi veya Asur Bölgesi'nden ithal edilmesinden çok; bölge üzerinde bariz bir Asur etkisinin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Çünkü Urartu Krallığı'nın ilerleyen süreçte bölgeye hakim olmasıyla sanat farklılaşmış olup bu durum hakim siyasi gücün sanat üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Hasanlu'da Asur etkisinin yanısıra bir yerel²³¹ üretim üslubu da mevcuttur (Resim 4.4).

²²⁹Collins, s.25.

²³⁰Collins, s.19.

²³¹Irene J. Winter, *Perspective on the "Local Style" of Hasanlu IVB: A Study in Receptivity, On Art in the Ancient Near East*, s 1, University of Pennsylvania, Pennsylvania 2009,s.374.

Resim 4.4²³²: Hasanlu IV B Fildişi İnsan Figürü

Resim 4.5²³³: Toprakkale , Fildişi İnsan Figürü

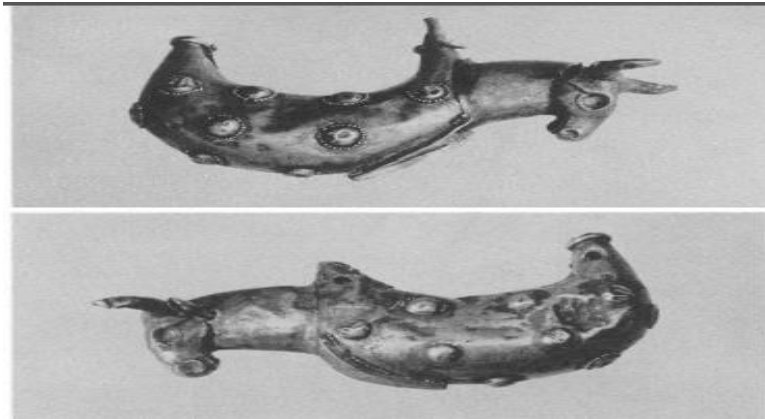
²³² Irene J. Winter, plk. XXXIV.

²³³Maurits Van Loon, s.225.

Hasanlı filldişi insan figürlerinde genel olarak belirgin bir burun, sivrilmiş sakal, örgülü saç ve badem gözler öne çıkmaktadır²³⁴. Urartu fildişi eserleri üzerinde ise Kuzey Suriye'nin yadsınamaz bir etkisi söz konusudur²³⁵ (Resim 4.5).Urartu Dönemi'nde Urmiye Havzası'nda da fildişi eserlerde Van Gölü Havzası'ndaki gibi Kuzey Suriye etkisi hisedilmektedir. Urartu Krallığı kültürel olarak Van Gölü Havzası'na uzaktan getirdiği unsurları yayılım alanları içerisinde yer alan daha doğudaki yerleşim yerlerine kadar ulaştırmıştır.Ancak yine de Asur İmparatorluğu üzerinden de Urartu çekirdek bölgesi ve özellikle Urmiye Havzası'na gelen örnekler de olabilir.

4.4.3. Takılar:

Maden işleme sanatında oldukça başarılı olan Urartular Urmiye Havzası'nda denetim sağlayınca diğer kültürel unsurlar gibi takı konusunda da bölge üzerinde etkisini hissettirmişlerdir. İki bölge arasında Urartu Dönemi'nde yoğun bir kültürel alışverişi yaşanmıştır. Üçgen granülasyon tekniği ile üretilen küpelerin ve granülasyon ile bezenmiş nar biçimli küpelerin yakın benzerleri, Batı İran'da yapılan Marlik kazılarında ortaya çıkarılmıştır²³⁶. Marlik kazılarında ortaya çıkarılan sandal biçimli küpeler Urartu Krallığı Dönemi'nde Giriktepe'dekilerle yakın benzerlikleri vardır²³⁷. Urartu yerleşmelerinde görülen bu kültürel öğenin Kuzeybatı İran'dan Marlik'e taşınmış olması yüksek ihtimaldir.

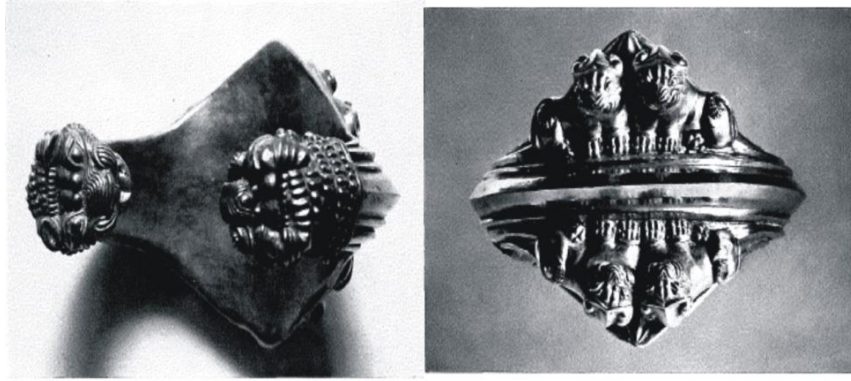
Resim 4.6²³⁸: Boğa Başlı Sandal Küpe, Marlik Mezarlığı

²³⁴Irene J. Winter, s.372.

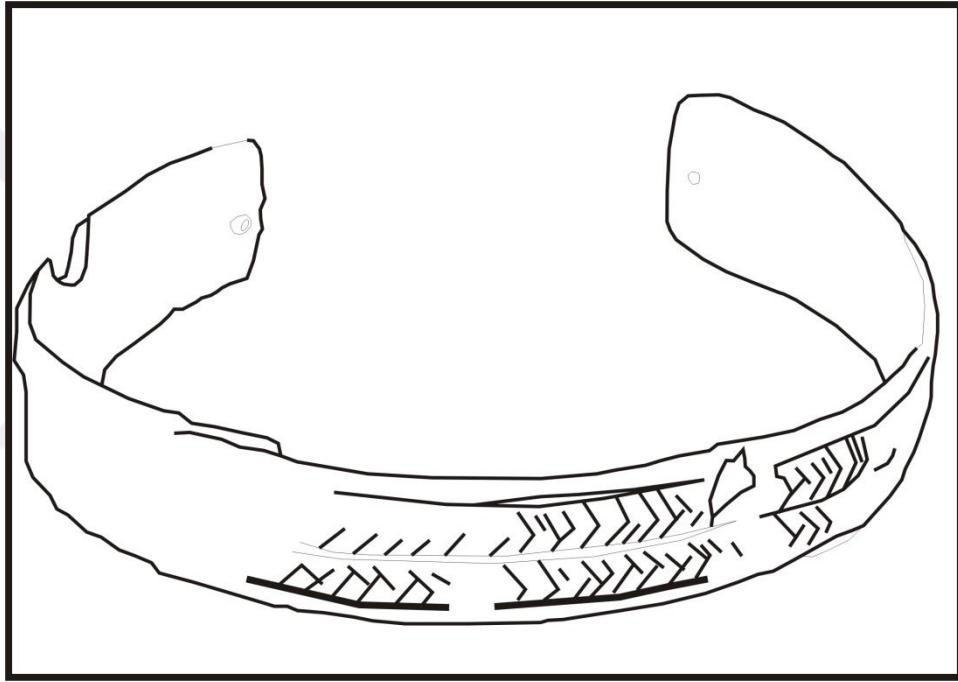
²³⁵Çilingiroğlu,Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.148.

²³⁶Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.128.

²³⁷Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s.128.

Resim 4.7²³⁹: Ziwie Urartu Dönemi Aslan Başlı Altın Bilezik

Çizim 4.18²⁴⁰: Tepe Gilan'da Bulunan Urartu Çivi Yazılı Bakır Bilezik

Aslan başlı Urartu bileziklerinin benzerlerine Kuzeybatı İran Bölgesi'nde Ziwie'de de rastlanmıştır (Resim 4.7). Urartu Krallığı Dönemine ait bir bileziğin iç tarafında yazı yer almakta olup ve Urartu sanatı için eşsiz diye nitelendirilebilecek bir eserdir²⁴¹ (Çizim 4.18). İç tarafında Klasik Urartu Çivi Yazısı yer alan bu bileziğin Urartu takıları arasında Urmiye Havzası'nda başka bir örneği bulunmamaktadır.

²³⁸Charles K. Wilkinson, "Art Of The Marlik Culture", *Metropolitan Museum of Art Bulletin*, s.24, New York 1965, s.104.

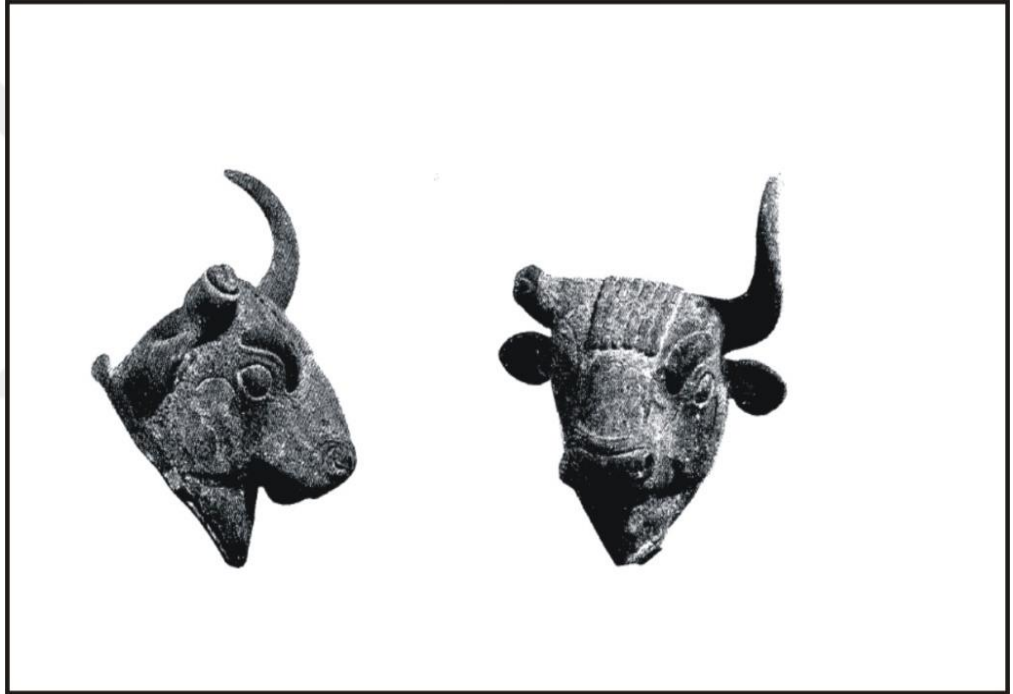
²³⁹ Maurits Van Loon, plk. XLIII

²⁴⁰Tork Dalalian, "Yervan Grekian, An Urartian Bracelet from Gilan" *Iran & the Caucasus*, Brill, s.8, Leiden 2004, s.4.

²⁴¹Dalalian, Grekian, s.3.

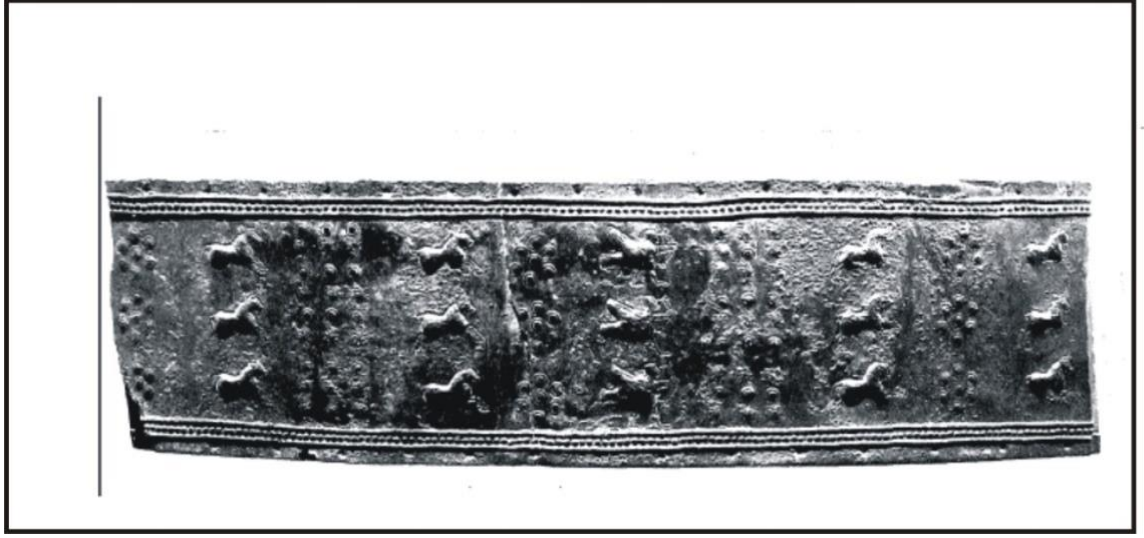
4.4.4. Diğer Madeni Buluntular :

Kuzeybatı İnan Bölgesi'nde yer alan Urartu yerleşimlerinde, Van Gölü Havzası'nda olduğu gibi madeni buluntular çokça bulunmuştur. Bulunan bu madeni eserler Van Gölü Havzası örnekleriyle benzerlik gösterdiği gibi yerel ve diğer kültürlerin etkisiyle farklılıklar da göstermektedir. Bu benzerliklerin en önemlisi Urartu kazanları olarak nitelendirilen boğa ve siren eklemeli metal kazanlar kendini gösterir (Resim 4.8). Yerel Stille Üretilen çeşitli madeni kaplar ve aletlerde Kuzeybatı İnan Bölgesinde bulunmuştur (Resim 4.9).

Resim 4.8²⁴²: Urartu Bronz Kazanlarında yer alan Boğa eklentisi, Guşçi

²⁴²Van Loon, plk. XVII.

Resim 4.9²⁴³: Urartu Bronz Kemer, Guşçi Yakınları, Ançali

Resim 4.10²⁴⁴: At Motifli Gümüş Kemer, Ziwıye

²⁴³Van Loon, plk. XXXI.

²⁴⁴Van Loon, plk. XLII.

Resim 4.11²⁴⁵: Kuzeybatı İnan'da Hasanlu ve Marlik Mezarlığı'nda Bulunan Metal Kaplar

²⁴⁵ Winter, plk. XV, Helwing, Fahimi, s.135.

BEŞİNCİ BÖLÜM

URARTU KRALLIĞI'NIN MERKEZ VE TAŞRA TEŞKİLATININ ARKEOLOJİK VERİLER VE YAZILI KAYNAKLAR IŞIĞINDA ANALIZI

Urartu Krallığı'nda devletin başında tüm ülkeyi yöneten güçlü ve mutlak hakim olan bir kralın olduğu monarşik bir sistemle yönetiliyordu²⁴⁶. Başkent dışında kalan alanlar eyaletlere bölünmüş ve kral tarafından görevlendirilen valiler ve memurlarca idare edilmekteydi²⁴⁷. Urartu yazıtlarında merkez-taşra ilişkileri hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Kaynaklara göre ilk vali-yönetici memurlar Menua döneminde atanmıştır²⁴⁸.

“Sarduri Oğlu Rusa der ki : Ardini Şehri'nin Kralı Urzana önüme çıktı. Onun bütün ordusunu yedirdim içirdim. Bu yaptığım iyilik sebebiyle,tanrı Haldi'nin buyruğuyla ve Rusa'nın başarılılığı için anayol üzerinde tapınaklar yaptım. Urzana'yı vali atadım ve Ardini şehrine yerleştirdim”²⁴⁹.

Rusa döneminde de eyalet sistemi yönetimi devam etmiştir. Bu siyasi yönetim biçimi Urartu Krallığı'nın denetimini daha da artırmasına ve merkezi gücün karşısında yerel unsurların güç kazanmasını engellemeye dönük bir politika olabilir. Urartu yazıtlarından dönemsel olarak seferlerin tekrarlandığı ve temel hedefin merkezi gücün varlığını hissettirme politikası olduğu anlaşılmaktadır. Urmiye Havzası'nda Kale Hodar ve İsmail Ağa kalesi gibi kalelerle yerel denetim sağlanmıştır²⁵⁰. Yazıtlardan bazı Urartu soylularının bağ ve bahçelere sahip olduğu da anlaşılmaktadır.

Van'da bulunan Küçük mavi-yeşil bir stel üzerindeki yazıtta:

“Rusa Oğlu Argiştı, bu yerden yani Gilurani'nin ormanı önünden,Batu oğlu İspilini'nin bahçesine kadar, ok attı”²⁵¹.

²⁴⁶Taner Tarhan, “Urartu Devletinin Yapısal Karakteri”, *IX. Türk Tarih Kongresi*,Ankara, 21-25 Eylül 1981 ,s.287.

²⁴⁷Tarhan,Urartu Devletinin Yapısal Karakteri, s.292.

²⁴⁸Tarhan,Urartu Devletinin Yapısal Karakteri, s.292.

²⁴⁹Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Ktaloğu, s.267.

²⁵⁰Köroğlu,Urartu Krallık ve Aşiretler, s.16.

²⁵¹Payne,Urartu Çivi Yazılı Belgeler Ktaloğu, s.279.

Yazıtta geçen kişi ve özel mülkiyet isimleri Urartu Ülkesi'nde soylu bir sınıfın toprak mülkiyetine sahip olduğunu göstermektedir. Van Gölü Havzası'ndaki bu özel mülkiyet durumu muhtemelen Urmiye Havzası'nda bulunan soylular için de geçerlidir. Yönetim teşkilatı ve saray bürokrasisi hakkında Torakkale'de²⁵² bulunmuş ve Berlin Pergamon müzesinde yer alan kil bir tablet bazı bilgiler sunmaktadır:

“104 tardase adamı, 1.009 kiri adamı, toplam 1123 mari adamı, 2.409 erkek, 119 muhasebeci, 68 dokumacı kadın, 1.188 UR-ZIR adamı, 3.784 haremağası, 300 mızraklı adam, 90 serbest adam. Arka yüz: 108 saray haremağası 35 halbio adamı, 10 saki, 15 spika adamı, 168 saray hizmetçisi, 15 Ubiabi'nin yetkisi altındaki 7 katırcı, 20 garurda adamı, 10 Pulio'lu, 52 unqaita adamı, 5.507 adam (vardır).”²⁵³”

Yazıttan oldukça kalabalık bir yönetim bürokrasisinin mevcudiyeti görülmektedir. Bu yazıtta bazı eksiklerin olması veya abartılması ihtimali de yüksektir. Fakat önemli olan husus şudur ki kralın emir ve yetkilerini kısmen de olsa paylaştığı bir sınıf mevcuttur.

Yazıtlardan Urartu Krallığı'nda bir eyalet sisteminin var olduğu ve bununla beraber bir özel mülkiyet kavramında mevcudiyeti görülmektedir. Vali ve yöneticiler, halktan vergileri kral adına toplamakta, bunları yönettikleri merkezlerin depolarında saklamakla, bununla beraber güvenlik-emniyet ve üretim durumunu da denetlemektedirler²⁵⁴. I. Rusa dönemine ait Nor-Beyazıt yakınlarında bir kale duvardındaki yazıtta şu ifadeler yer almaktadır:

“Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu Rusa der ki: Uelikuhi Ülkesi'nin kralını yendim, esir ettim ve ülke(sin)den sürdüm. Orada vali bıraktım”²⁵⁵.”

Yazıtta geçen Uelikuhi bölgesi Ermenistan'daki Sevan Gölü'nün batısına lokalize edilmiştir²⁵⁶. Urartu çekirdek bölgesi dışında kalan bu yazıt; taşra teşkilatlarında uygulanan eyalet sisteminin en iyi örneklerinden biridir.

Yazıtlardan anlaşılacağı üzere Van Gölü Havzası merkez olmak üzere yayılım gösteren Urartu Krallığı; fethettiği yerlere güçlü kaleler kurarak ve bu kalelere valiler atayarak denetimleri sağlamaya çalışmıştır. Her bölgede kurulan eyalet merkezlerine

²⁵²Tarhan, Urartu Devletinin Yapısal Karakteri, s.293.

²⁵³Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, s.299-300.

²⁵⁴Tarhan, Urartu Devletinin Yapısal Karakteri, s.292.

²⁵⁵Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, s.269.

²⁵⁶Pınarcık, Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler, s.468.

bağlı daha küçük askeri kaleler bu yönetime destek olmuşlardır. Devletin krali arazileri dışında kişilere ait mülklerde bulunmaktadır. Elde edilen gelirlerin kendine yetecek kadarını alan bu eyaletler geri kalan artı ürünü çekirdek bölgeye gndermektedirler²⁵⁷.

²⁵⁷Tarhan, Urartu Devletinin Yapısal Karakteri, s.296.

ALTINCI BÖLÜM

ARKEOLOJİK VERİ VE YAZILI BELGELER IŞIĞINDA KOLONİCİLİK UYGULAMASININ TEMEL SİSTEMİ VE HEDEFLERİ

Sömürgecilik, bir devletin veya milletin başka bir ülkeyi veya milleti kendi devlet ve milletin çıkarları doğrultusunda işletmesi, egemenliği altına ve tekeline almasıdır²⁵⁸. Kolonicilik ise bir siyasi yapının ya da bir kent halkının ticari veya tarımsal faaliyetlerde bulunmak için kendi sınırlarının dışında bu tarımsal ve ticari faaliyetlere elverişli topraklarda üsler kurup orayı yurt edinme sürecidir²⁵⁹. Bu kavramlar tarihi süreç içerisinde üç farklı dönemde incelenebilir: Bunlardan ilki Babil, Asur, Urartu, Pers ve Roma gibi egemen güçlerin yabancı toprakları ele geçirmesi ikincisi Avrupa merkezli egemen güçlerin XV. ve XVI. Yüzyılda ticari sömürgeciliği ve son evresi ise 1870-1950 arası modern emberyalizm şeklindedir²⁶⁰. Tarihte sömürge ve koloni kurmak, geniş toprak sahibi olmak, büyük devlet olmanın temel şartı olarak kabul görmektedir²⁶¹.

Melissa S. Rosenzweiga, John M. Marston “İmparatorluk ve Çevre Arkeolojileri” isimli çalışmalarında, siyasal merkezileşmenin temellerini güçlendirmenin yollarını, yönetimin bir ailede toplanması (belki saltanat), kaynak akışlarının yönetimi ve yayılmayı meşrulaştırıcı ideolojiler (dinler,) şeklinde yorumlamaktadır²⁶². Bu tanımlama, Urartu Krallığı’nın yayılım sürecindeki merkezi gücü ailesel olarak ele aldıkları itibariyle yazıtlarda belirttikleri gibi ekonomik akışlarını sağladıkları yayılmayı meşrulaştırıcı unsur olarak dini öğeleri kullandıkları söylenebilir.

²⁵⁸ Ahmet Gündüz, “Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları TaktiklerOradoğu Örneği”, *Tarih Okulu Dergisi*, s.25, İzmir 2016, s.764.

²⁵⁹ Ahmet Gözlü, “Antik Yunan (Hellen)’da Koloniler ve Bunların Nitelikleri”, *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, s. 81, Lefkoşa 2015, s.182.

²⁶⁰ Ahmet Gündüz, s.765

²⁶¹ Erdoğan Uygur, Fatma Uygur, “Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.173, Samsun 2014, s.175.

²⁶² Melissa S. Rosenzweig, John M. Marston, “Archaeologies of empire and environment”, *Journal of Archaeology Anthropology*, s.52, Boston 2018, s.88.

Urartu tarihi iki ana evreye ayrılmakta olup bu ayırım yapay olmayıp bunlar her iki ana evrenin siyasi ve kültürel bakımdan yönetim şekillerinin yapısal karakterine göre belirlenmektedir²⁶³. Bunlardan ilki “Beylikler Dönemi” ikincisi ise merkezi bir gücün olduğu siyasi egemenliğin bir ailede toplandığı “Krallık Dönemi” olarak adlandırılan dönemdir²⁶⁴. Urartu Krallığı, M.Ö. 9.yüzyıl ortalarında bir krallık olarak ortaya çıkmış ve bölge üzerinde etkin olmaya başlamıştır²⁶⁵.

Urartu Krallığı kurulduğu tarihten itibaren merkez Van Gölü Havzası olmak üzere yazıtlardanda anlaşılacağı üzere siyasi ve ekonomik nedenlerle genişleme politikası izlemiştir.Urartu çekirdek bölgesinin doğusunda yer alan Urmiye Havzası da bu politika çerçevesinde Urartu Krallığı için önemli bir ekonomik gelir alanı olmuştur.

İşpuini ve Menua Ortak krallıkları dönemine ait bir yazıtta:

“Tanrı Haldi'nin Kudreiyile ve Tanrı Teiseba'nın Kudretiyle,Biainili'nin Kralı ve Tuspa Şehri'nin Kahramanı olan arduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua, Sapaili Ülkesi'ne doğru gittikleri zaman ,Ülkeyi aldılar ve Kral'(ın)I aldılar.Hem tanrı Haldi hem de tanrı Teiseba için bina yapturdılar...Şehrini tanrı Haldi için, onun Uise Şehri olarak ayırdılar. Sapaili Ülkesi'nin ağaçlarını tanrı Teiseba için onun tanrısal ağaçları olarak ayırdılar.... Taşıldılar²⁶⁶”.

Kalatgah²⁶⁷ Barajı'nın duvarlarında yer alan bu yazıtta Urartu Krallığı'nın Kuzeybatı İran'a yaptığı sefer ve bu sefer sonucunda ağaçların kesilip getirildiği ve kralının değiştirildiği belirtilmiştir. Bu durum aslında Urartu Krallığı'nın sömürgeci anlayışını ortaya koymakla beraber bu politikasını sürekli hale getirmeyi amaçladığını da göstermektedir. Yazıtta inşa faaliyetlerinin kalıcı sömürgeci anlayış politikasının sürekliliğini amaç edindiğini göstermektedir. İşgal edilen bütün topraklar “stratejik durumuna” ve “üretim dumuna” bağlı olarak küçük birimlere ayrılmış ve belirli eyaletlere bağlanmış daha sonra merkezden tayin edilen valilerce yönetilmiştir²⁶⁸.

²⁶³M. Taner Tarhan, Urartu Devletinin Yapısal Karakteri, IX. Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül Ankara 1981,s.285.

²⁶⁴ M. Taner Tarhan, Urartu Devletinin Yapısal Karakteri, s.285.

²⁶⁵Salvini,Urartu Tarihi ve Kültürü, s.35.

²⁶⁶Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, s.35.

²⁶⁷Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, s.35.

²⁶⁸Tarhan,Urartu Devletinin Yapısal Karakteri, s.292.

İşpuini ve Menua ortak krallıkları dönemine ait bir diğer yazıtta yine Urmiye Havzası'nın sömürge amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Karagündüz Yazıtı'nda şu ifadeler geçmektedir :

“Tanrı Haldi kendi mızarığla sefer çıktı, Mesta Şehrini ele geçirdi ve Barsua Ülkesi'ni de ele geçirdi...Oradan X bin 483 eşek, X bin 460 canlı adam, X on bin 6.600 kadın ve çocuk, 1.120 at, 1.200 büyükbaş hayvan,X bin deve, X on bin 5.000 küçükbaş hayvan yola çıktı (?)... Ne var ki (fethedilmiş) kaleleri geride bıraktıkları zaman ülkelere pay ettiklerini²⁶⁹...”

Yazıtta bahsedilen Barsua Ülkesi Urmiye Gölü'nün güneyine yerleştirilmekte, Mesta ise Hasanlu ile eşleştirilmektedir²⁷⁰. Kalatgah yazıtında olduğu gibi bölgeden ciddi oranda köle ve hayvan ele geçirmişlerdir. Bu sefer aslında büyük oranda dönemselsel askeri bir sefer olmakla beraber Kuzeybatı İran'da, Urartu sömürgeciliğini daha genişleyerek devam ettiğini göstermektedir. Geride bıraktıkları ülkeleri pay etmeleri de muhtemelen bunların bölgedeki eyaletlere bağlanması şeklinde yorumlanabilir. Daha sonraki dönemlerde de Hasanlu'nun bir yerleşim yeri olarak kullanılmaya devam edilmesi bu sömürgeci anlayışın devamı şeklinde yorumlanabilir. Sonraki süreçte Menua'nın krallığı döneminde Taştepe Yazıtı'nda bu açık bir şekilde beyan edilmektedir.

Yazıtta : *“...Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu kaleyi yaptırdı. Mesta Şehri'ni ele geçirdi ve oradan Mana Ülkesini de ele geçirdi. Orada canlı erkek bıraktı (?). Piyade ve süvari bıraktı. (?).²⁷¹”*Demektedir.

Bir terim olarak “Feodalite” toprağın veya toprak üzerinde egemenliğin parçalandığı üretim ve yönetim sisteminin yerel otoriterlerce yönetildiği sistemdir²⁷². Urartu öncesi dönemde Urmiye Havzası'nda bu feodal güçlerin merkezi otoriteyi kabullenmelerinde bu seferlerin etkisi oldukça büyüktür. Urmiye Havzası'ndaki feodal güçlerin etkinliğinin azalmasında Urartular'ın tarafından bu bölgeye kurulan koloni merkezlerinin etkisi yadsınamaz.

Urartu Krallığı'nın kurduğu koloni merkezleri sayesinde merkezi gücünü arttırmaya çalışması ve bu sayede bölge üzerinde etkin olmaya çalışması en birincil

²⁶⁹Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, s.38.

²⁷⁰Pınarcık, Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler, s.476.

²⁷¹Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, s.63.

²⁷²Cahit Aydemir, Sema Yılmaz Genç, “Ortaçağ Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, s.36, 2011, s. 228-229.

Urmiye Havzası'na yaptığı seferleri anlatan yazıtlardan Urmiye Havzası'ndan tarımsal ürünleri çekirdek bölgeye (Van Gölü Havzası) getirmediği anlaşılmaktadır. Bu durum Urartu Krallığı'nın merkezde kendine yetebilen bir tarımsal faaliyet içinde olduğunu işaret etmektedir (Tablo 6.1).

Yerleşim Yeri	İhtiyaç Duyulan Tarım (kg)	Ekim için gereken ürün (kg)	Elde edilen ürün (kg)	Artı Ürün (kg)
Tuşpa	3957979,67	176800	884000	-3073979,6
Toprakkale	1676320,8	144480	722400	-953920,8
Zivistan	349233,5	171120	855600	506366,5
Yoncatepe	513040	89920	449600	-63440
Kıratlı	251856	77056	385280	133424
Kavuncu	93280	80160	400800	307520
Yukarı Anzaf	698467	22240	111200	-587267
Aşağı Anzaf	139693,4	102736	513680	373986,6

İHTİYAÇ DUYULAN TARIM ÜRÜNÜ MİKTARI = 7.679.870.37KG **ARTI ÜRÜN MİKTARI = 965.249.7KG**

Tablo 6.1²⁷⁵ : Vangölü Havzası Urartu Dönemi Muhtemel Tarımsal Ürün Geliri

²⁷⁵Canan Toker, “Başkent Tuşpa Çevresi Yerleşim Analizi Işığında Urartu Toplum Yapısı”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.7, Kocaeli 2018, s.61.

YEDİNCİ BÖLÜM

DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİNE GÖRE URARTU KRALLIĞI'NIN KOLONİCİLİK FAALİYETLERİ VE POLİTİKASI SONUCUNDA GÖZLEMLENEBİLEN TEMEL SİYASİ VE KÜLTÜREL DEĞİŞİMLER

Kültürel değişim olgusunun ortaya çıkabilmesi için birbirinden farklı iki kültürün karşı karşıya gelmesi gerekmektedir. Urartu Krallığı'nın yayılım gösterdiği alanlarda farklı idari ve kültürel ögelere sahip olan toplumlar veya topluluklar bulunduğu için bu durum beraberinde değişimleri de getirmiştir. Arkeolojik kaynaklar tarih öncesi dönemlerde bölgeler arası etkileşimin; ticaret, benimseme ve kolonicilik gibi yöntemlerle gerçekleştiğini göstermektedir. Tarih öncesi dönemlerdeki etkileşim faaliyetlerini inceleyen araştırmacılar bu dönemin şartlarını ve bu dönem kültürlerinin hangi etnik veya sosyal gruba ait olduğunu açıklamak noktasında zorluklar söz konusudur. Bunun neticesinde araştırmacılar; birbirinden farklı bölgeler arasında etkileşim konusu için var olan model ve kuramlarla bir çatı oluşturmak amacıyla ve tarihi olguları bu genel çatı altında toplayarak tartışmaya yönelmektedirler²⁷⁶.

Bu kuramlardan G.Frank'in bölgesel modelleriyle alan "Bağımlılık Kuramı" ve Wallerstien'in "Dünya Sistemleri Teorisi" en popüler olanlarıdır²⁷⁷. "Dünya Sistemleri Teorisi" kapitalist dünya ekonomisine dayanan kapitalist üretim tarzının, tarihsel bir süreç içerisinde sermaye birikiminin belli sınırlı bölgelerde yoğunlaşmasına dayanan, hiyerarşik bir dağılım eşitsizliğini içeren sistemdir²⁷⁸. Wallerstein "Modern Dünya Sistemi'nin" temeline 15. ve 16.yüzyılda Avrupa ölçekli dünya ekonomisi olarak isimlendirilen bir olgu olarak ortaya çıktığını belirtmektedir²⁷⁹. Wallerstein bu sistemi kullanırken kuramını modern dünya ile açıklamış ama aslında bu sistemin çok öncelerden var olduğunu ve süreç içinde

²⁷⁶ Emrullah Kalkan, *Uruk Yayılım Kuramları*, Ege Yayınları, İstanbul 2015, s.76.

²⁷⁷ Kalkan, s.76.

²⁷⁸ Gürcan Şevket Avcıoğlu, "Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi, Jeopolitik ve Jeokültür Kuramı", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s.31, Konya 2014, s.99.

²⁷⁹ Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi-Kapitalist Tarım ve 16.yüzyılda Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri*, Latif Boyacı, Yarıncılık, İstanbul 2012, s.33.

imparatorluklara dönüştüğünü ifade etmiştir²⁸⁰. “Modern Dünya Sistemleri Teorisi”, konuya fazlasıyla ekonomik baktığı, bireysel faktörleri göz önünde bulundurmadığı ve modern analizleri daha eski ortamlara uygun olmayan biçimde kullandığı veya ithal ettiği için oldukça fazla eleştirilmiştir²⁸¹.

“Modern dünya sistemleri, coğrafi bir alandır ve bu coğrafi alanda birçok politik birim devletlerarası bir sistemde gevşek olarak birbirine bağlıdır²⁸²”. Bu sistemin başlıca konuları geniş ölçekli, bölgeler arası ve iş bölümlü olarak yürütülen ticaret ve üretim organizasyonu yani güçlü, hakim bir çekirdek bölgedeki devletler ile bölgeler arası eşit olmayan ticaret ve ilişkiler üzerine kurulmuştur²⁸³. Bu eşit olmayan ticari ilişkilerin altındaki temel unsur teknoloji, nüfus ve kaynak dağılımındaki farklılıklardan dolayı devletlerin birbirinden farklı bir gelişim göstermeleridir. Böylece üçlü bir hiyerarşik sistem oluşmuştur. Bu üçlü hiyerarşik sistem “Çekirdek, Semiferi ve Periferi”dir²⁸⁴. Wallerstein çekirdek bölge olarak İngiltere ve Fransa gibi büyük devletleri örnek göstermiş, merkez devlet ve sınıf oluşumunu tartışmıştır²⁸⁵. Dünya Sistemi Kuramı’ndaki Fransa ve İngiltere gibi merkezleri merkez yapan unsur ekonomik güç ve teknoloji iken Urartular’da bu durum askeri güç ve bunun organizasyon şeklidir. Wallerstein bu kuramı modern dünyanın kapitalizmini anlamak için oluşturmuştur. Fakat bu görüşü eleştiren Robert Brenner, Enrique Dussel ve Fredric Lane gibi modern düşünürler de bulunmaktadır²⁸⁶. Bu araştırmacıların getirmiş olduğu en büyük eleştiri ise “dünya sisteminin aşırı sistematik bir dizilime indirgemeci olması, yapısal olarak da üst belirleyici bir model olmasıdır”²⁸⁷.

Modern dünya devletleri için belirlenen bu sistem prehistorik toplumların ticari ve kolonial faaliyetlerini açıklamak için de kullanılmıştır. Modern sistemde ABD,

²⁸⁰Wallerstein, Modern Dünya Sistemi-Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Ekonomisinin Kökenleri, s.34.

²⁸¹ P. Nick Kardulias ,Thomas D. Hall Abstract, “World Archaeology” Archaeology and world-systems Analysis, *Taylor & Francis, Ltd.*, C.40,S.4, Oxfordshire 2008, s.573.

²⁸²Immanuel Wallerstein, Modern Dünya Sistemi-Kapitalist Tarım ve 16. yüzyılda Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri, s.45.

²⁸³Kalkan, s.76.

²⁸⁴Kalkan, s.76.

²⁸⁵Wallerstein, Modern Dünya Sistemi-Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri, s.297.

²⁸⁶Kalkan, s.79.

²⁸⁷Immanuel Wallerstein, *Dünyas Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, Bgst Yayınları, İstanbul 2011, s.180-181.

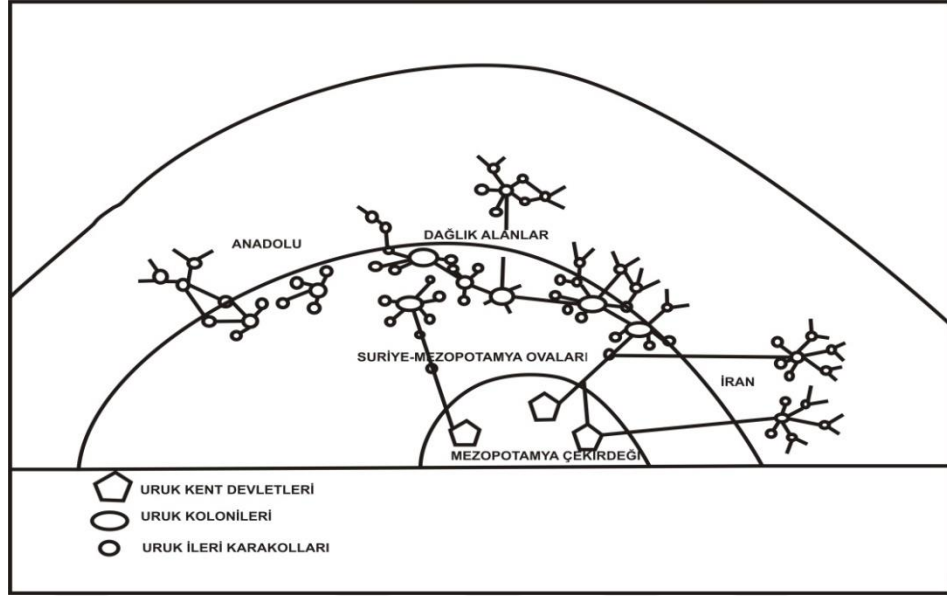
Rusya ve Almanya güçleri arasındaki rekabet Afrika, Güneydoğu Asya, Meksika, Çin ve Güney Amerika gibi periferilerde sürmüştür²⁸⁸. Demir Çağı'nda günümüz Urmiye Gölü Havzası'nda Asur İmparatorluğu ve Urartu Krallığı arasında modern dönemlerde ABD ve Rusya periferi alanları mücadelesi gibi bir mücadele söz konusudur denilebilir. Çünkü Kuzey Suriye Coğrafyası'ndan Doğu Türkiye'ye kadar Kuzeybatı İran Coğrafyası'ndan Kuzey Irak Coğrafyası'na kadar dolaylı olarak da Orta Anadolu ve Ege Bölgesi'ne kadar bir hammadde ve ticaret pazarı söz konusudur. Bu nedenle Wallerstien'in teorisinde belirtmiş olduğu gibi çok uluslu ve geniş ölçekli bir sistem söz konusu olduğundan dolayı "Dünya Sistemler Analizi" kavramı Urartu Krallığı'nın uygulamış olduğu sistemi tanımlamak için uygun olacaktır.

Ekonomik nedenler ve bunların kontrolü modern dönem ve tarih öncesi dönemlerde de devletlerin yayılım politikasının temelinde yer alan unsurlar olarak görülebilir. Dünya Sistemleri Teorisi'ni tarih öncesi dönemlere uyarlayan araştırmacılardan biri Guillermo Algaze'dir. Algaze Uruk bölgesinin (Güney Irak) hammadde açısından fakir olması sebebiyle kuzey ve doğu bölgelerinde hakimiyet kurmak için yayılım gösterdiğini belirtmiştir²⁸⁹. Bu şekilde Uruk kent devletleri ve onu çevreleyen çekirdek bölgesinin gerekli hammadde ihtiyacını bir koloni düzeniyle sağlanmış oluyordu. Algaze, bu teoriyi uygulayan ilk araştırmacı değildir. 1973 yılında Crawford, Erken Hanedanlar döneminde Güney Mezopotamya'ya bakır, gümüş, altın gibi madenlerin periferiden getirildiğini ve kumaş ve bazı gıda ürünleri gönderildiğini belirtmiştir²⁹⁰

²⁸⁸ Gürcan Şevket, s.103.

²⁸⁹Guillermo Algaze, *The Urug World System-Th Dynamics of EarlyMesopotamian Civilization*, *University of Chicago Press*, Chicago 1993, s.1-3.

²⁹⁰Harriet Crawford, "Mesopotamia's Invisible Exports in the Third Millenium B.C.", *World Archaeology*, c.5, S.2, Oxfordshire 1973, s.233.

Çizim 7.1²⁹¹: Uruk Yayılım Kuramına Göre Geç Kalkolitik Dönem

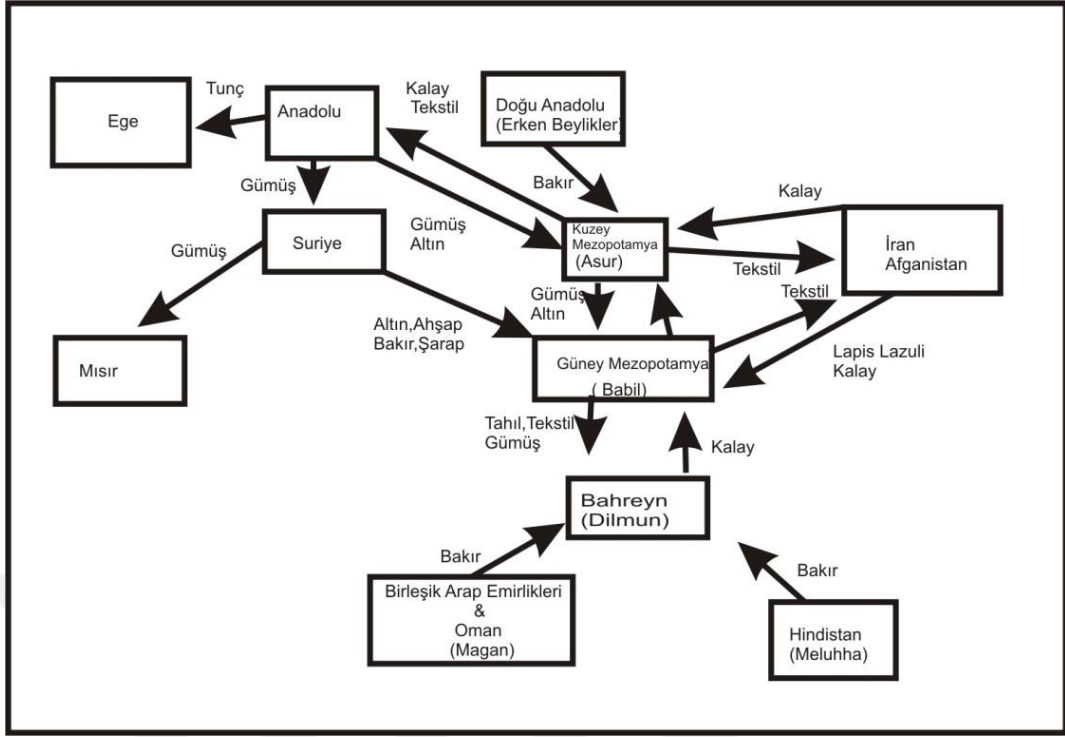
G.Schwartz, “Uruk Dünya Sistemleri Teorisi’ne” karşı çıkarak bu karşı çıkışını şu gerekçelere dayandırmaktadır:

“Periferinin zaten bir ekonomisinin var olduğunu, güney çekirdekte periferiden gelen hammaddeye ait verilerin çok az olduğu veya periferide Mezopotamya’dan geldiği söylenen işlenmiş ticari ürünün çok az oluşu, koloni olarak düşünülen bazı yerleşimlerin aslında güney idolojisini benimseyen birer yerel merkez olduğunu belirtir”²⁹².

Mitchell Allen ise teoriyi destekleyerek “*The Mechanisms of Underdevelopment: An Ancient Mesopotamian Example*” adlı çalışmasında M.Ö. 2.binyıl Dünya Sistemi için üzerinde Anadolu, Suriye, Mezopotamya, Umman, Belucistan ve İran-Afganistan bölgelerinin olduğu benzer bir grafik oluşturmuştur.

²⁹¹Algaze, s.116.

²⁹² M.Glenn Schwartz, “Syria and Uruk Expansion, Uruk Mesopotamia & Its Neighbors Cross-Cultural Interactions in the Era of State Formation”, *School of American Research Press*, New Haven 2001, s.256.

Çizim 7.2²⁹³: Mitchell Allen'in İddia Ettiği Dünya Sistemi Grafiği

Algaze'nin ve Mitchell Allen'in grafikleri incelendiğinde Kalkolitik Dönem ve Tunç Çağı dönemleri arasında geçen süreçte artan nüfus ve büyüyen devlet yapıları ile birlikte daha çok hammadde ve koloni alanlarına ihtiyaç duyulduğuna işaret ettikleri görülmektedir. Öte yandan Algaze'nin teorisi; kuzey Mezopotamya'daki Hacinebi ve Sheikh Hassan ile Uruk'un etkileşimini Geç Uruk'ta Suriye'de kurulan Habuba Kabira gibi yerleşimlerin kurulmasından önce Orta Uruk Dönemi'nde başladığını ortaya koymaktadır²⁹⁴.

Kalkolitik ve Tunç Çağı örneklerinde olduğu gibi Demir Çağı'nda da bu kolonial faaliyetler farklı krallıklar ve merkez güçler tarafından bir devlet sistemi olarak benimsenmiştir. Gil J. Stein, bu kolonial faaliyetleri Mezopotamya için iki farklı şekilde ifade etmektedir. İlki bölgelerdeki şehir devletleri tarafından kurulan koloniler (Uruk, Eski Asur Kolonileri) ile askeri ve idari amaçlı, ikincisi emperyal güçlerin kurduğu; (Orta Asur, Yeni Asur ve Akad İmparatorluğu gibi) denetimsel mekanizması olan koloniler²⁹⁵.

²⁹³Mitchell Allen, "The Mechanisms of Underdevelopment An Ancient Mesopotamian Example Comparing World System", *Review*, c.15, S.3, New York 1992, s.462.

²⁹⁴Kalkan, s.82.

ve kolonici politikasını devam ettirebilmek için belirli aralıklarla idari ve askeri nitelikli kaleler inşa etmiştir. İnşa edilen kaleler arası mesafeler incelendiğinde yoğun bir koruma ve denetim mekanizması sağlamaya çalıştıkları görülmektedir.

Urartu Krallığı Kuzeybatı İran Bölgesi'ne hakimiyet kurmadan önce bölgede tarıma dayalı yerleşik bir kültür vardı²⁹⁸. Arkeolojik materyaller Urartu Krallığı döneminde mevcut kültürün büyük oranda devam ettiğini ama Urartu Krallığı'nın ilaveten kendi kültürünü ve diğer dış kültürel öğeleri (Kuzey Suriye etkili fildişi eserler örneğinde olduğu gibi) de bölgeye taşıdığını göstermektedir.Yönetimsel olarak Urmiye Havzası'nın "Eyalet" ve "Bölgeler"den oluşan idari birimlere ayrıldığı ve Urartularca bunları kapsayan yeni bir sistem kurulduğu anlaşılmaktadır²⁹⁹. Meher Kapı Yazıtı'ndan³⁰⁰ anlaşılacağı üzere Urartu Krallığı'nda bir çok tanrı ve tanrıçaya inanılmakta ve ibadet edilmekteydi.Urartu tanrılar listesinde, Urartu Krallığı'na dahil olan halklarında tanrıları yer almaktaydı³⁰¹. Urartular Urmiye Havzası'ndaki yerel inanç sistemini değiştirmek yerine oradaki yerel tanrıları da kendi tanrıları olarak benimsemişler, Arsimela³⁰², Sebitu ve Artu'arasau³⁰³ gibi tanrılar listesine eklemiştirler. Bu tanrılar Meher Kapı Yazıtı'nda³⁰⁴ sırasıyla 9. 8. ve 38. sırada yer almaktadırlar.³⁰⁵. Ayrıca yazıttaki Ua ve Nalaini gibi tanrılar da günümüz Muradiye ve Erçek bölgesinin yani Van Gölü Havzası'nın doğu ve kuzeydoğu tarafına ait tanrılardır³⁰⁶

²⁹⁸Helwing,Fahimi, s137.

²⁹⁹Tarhan,Urartu Devletinin Yapısal Karakteri, s.291.

³⁰⁰Boris Borisovich Piotrovsky, "Urartu Dini", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, İsmail Kaynak, c.XIII, Ankara 1966, s.38.

³⁰¹Piotrovsky ,s.46.

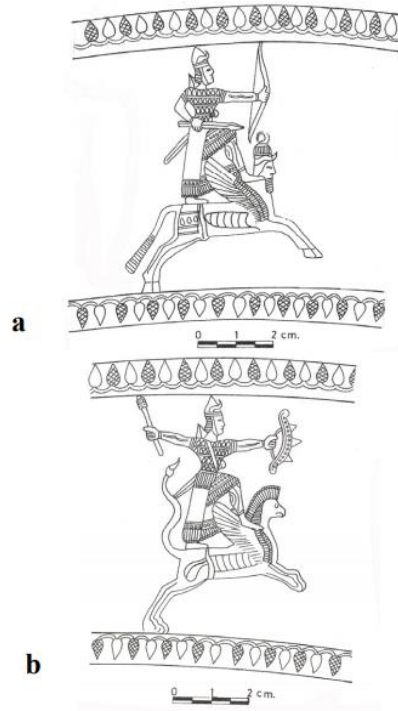
³⁰²Konakçı, s.139.

³⁰³Salvini,, Urartu Tarihi ve Kültürü, s.266

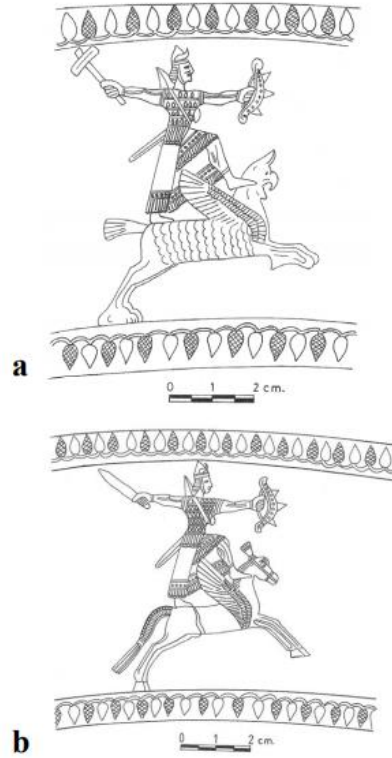
³⁰⁴Piotrovsky, s.266.

³⁰⁵Piotrovsky, s.38-39.

³⁰⁶Konakçı, s.137-138.

Resim 7.1³⁰⁷: Bronz Kalkan Üzerinde Urmiye Havzası'nın Tanrıları Sebitu ve Arsimela, Yukarı Anzaf Kalesi

Resim 7.2³⁰⁸: Kalkan Parçası Üzerinde Tanrı Ua ve Nalaini, Yukarı Anzaf Kalesi

³⁰⁷Konakçı, Lev.15

Bu yönüyle Urartu Devlet Dini; Urartu Ülkesini, fethedilen toprakları ve iskan ettirilen yeni toplumları birbirine bağlayan bir özelliğe sahiptir³⁰⁹. Bu şekilde de çekirdek ve periferi arasındaki bağ kısmen güçlendirilmiş ve periferide uzun ömürlü bir politika amaçlanmış olabilir.

Urartu Krallığı'nın Urmiye Havzası'nda yayılımının sonucunda bazı siyasi, politik ve kültürel değişimlerin meydana geldiği gözlemlenmektedir.

Siyasi ve kültürel değişimler şöyle listelenebilir:

a) Bölgede Urartu öncesine Asur İmparatorluğu'nun vasal krallığı durumunda olan Manna Krallığı dışında etkin bir politik idari güç bulunmamaktadır. Urartu Krallığı ile beraber eyalet sistemi ile yönetilen ve idarecilerinin Urartu Krallığı tarafından atanıp gönderildiği Kuzeybatı İran'ı tek bir siyasi bölgeye dönmüştür. Eyaletlerde krallık adına alınan vergiler ve birbirlerine bağlı yönetim kalelerinin inşası, merkez krallık için ordulaşma ve Urartu kralları adına savaşa katılma gibi unsurlar Kuzeybatı İran'da siyasi organizasyon bütünlüğünü göstermektedir. Hasanlu'nun işgali ve Güneybatı Urmiye Havzası'nda diğer merkezlerin ele geçirilişi ile bu bölgede Asur Krallığı'nın etkinliği büyük ölçüde azalmıştır.

b) Toplu nüfus aktarımlarıyla merkez ve taşra arasında kültüre etkileşim ve değişimler meydana gelmiştir. Urartu Krallığı'nda üçgen granülasyon tekniği ile yapılan küpelerin benzerlerinin daha erken dönemlere tarihlenen Marlik mezarlığında bulunması bir toplu nüfus aktarımı sonucunda tutsaklar içinde yer alan kuzeybatı İranlı sanatçılarla beraber bölgeye taşınmış bir geleneği işaret ediyor olabilir. Benzer bir durum fildişi eserlerde de görülmektedir. Altan Çilingiroğlu "Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları" isimli çalışmasında kuzey Suriye etkili fildişi eserlerin toplu nüfus aktarımlarıyla gelen tutsakların içinde yer alan sanatçılarla beraber Urartu bölgesine taşındığını iddia etmiştir³¹⁰. Fildişi sanatı aynı şekilde Van Gölü Havzası üzerinden Urmiye Gölü Havzası'na da taşınmış olabilir. Nitekim Hasanlu'da bulunan fildişi eserler

³⁰⁸Konakçı, Lev.14.

³⁰⁹Tarhan, Urartu Devletinin Yapısal Karakteri, s.290.

³¹⁰Altan Çilingiroğlu, "Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları", *Anadolu Araştırmaları*, S.9, İstanbul 1983, s.315.

kuzey Suriye örneklerine oldukça benzemektedir. Erzincan Altıntepe'deki fildişi eserler ikonografik ve stilistik olarak kuzey Suriye'ye oldukça benzemekte olup muhtemelen kuzey Suriye'den getirilen sanatçıların üretimidir³¹¹.

c) Büyük yapı komplekslerinin bölgede hızlıca yayıldığı görülür. Haftavan ve Bastam gibi yapı kompleksleri, Hasanlu'nun yeniden inşa edilmesi ve bölgedeki sulama kanalları beraberinde bir bütün olarak yapı komplekslerinin inşasını getirmiştir.

d) Urmiye Havzası'nda yer alan bazı tanrıların (Sebitu ve Artu'arasau)³¹² Urartu tanrılar listesine girdiği görülür. İki bölge arasında kalan Muradiye ve Erçek bölgesinin yerel tanrıları olan Ua ve Nalaini de, muhtemelen Urartu Krallığı'nın yayılımı sonucunda aktardığı toplu nüfusla Urartu tanrı listelerinde yerlerini almışlardır³¹³.

e) Urartu kırmızı açkılı seramik kapları bölgede görülmeye başlanır. Bölgede inşa edilen kalelerle birlikte bunların içinde yer alan saraylarda kullanılan özel seramikler de bölgeye taşınmıştır.

f) Baraj ve kanal yapılarıyla Kuzeybatı İran bölgesinde tarım getirisinin artırıldığı görülür. Qadar- Uşnu, Salmas, Urmiye ve Karaziyaeddin Ovaları'na Urartu döneminde yapılan sulama kanallarıyla bölgede üretim arttırılmıştır.

Urartu Krallığı'nda uygulanan bu sömürgecilik ve kolonicilik anlayışının sonucunda ortaya çıkan kültürel değişimin en önemli nedenlerinden biri de yazıtlarda da sık sık söz edilen toplu nüfus aktarımlarıdır.

³¹¹Çilingiroğlu, Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları, s.315.

³¹²Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü, s.199.

³¹³Konakçı, s.138.

MENUA VE İŞPUİNİ DÖNMI	YAZITTA GEÇEN SAYI	MUHTEMEL EN KÜÇÜK SAYI	NOT
-ERKEK	X453	1.453 (?)	
KADIN	X6600	6.600 (?)	
TOPLAM İNSAN SAYISI	?	8.053 (?)	
I. ARGİŞTİ (6.. SEFER YILI)	5(?)..040	50.040(?)	Bazılarını öldürdüm bazıları canını göbüdüme(İ. Argiştı 6. Sefer yılı)
		50.040	
I. ARGİŞTİ (7. SEFER YILI)	18827	18.827	
TOPLAM İNSAN SAYISI		18.827	
I.ARGİŞTİ(8.SEFER YILI)	18243	18.243	
TOPLAM İNSAN SAYISI		18.243	
I.ARGİŞTİ (9.SEFER YILI)	6471	6.471	
TOPLAM İNSAN SAYISI		6.471	
I. ARGİŞTİ (10. SEFER YILI)		7.873	
TOPLAM İNSAN SAYISI		7.873	
I. ARGİŞTİ DÖNEMİ	3270	3.270	
TOPLAM İNSAN SAYISI		3.270	
I. ARGİŞTİ (12. SEFER YILI)	13979	13.979	
TOPLAM İNSAN SAYISI		13.979	
I. ARGİŞTİ (13. SEFER YILI)	?	?	ORDAN ERKEKLERİ VE KADINLARI SÜRÜP ÇIKARDIM
TOPLAM İNSAN SAYISI		?	
II. SARDURİ	39135	39.135	
		39.135	
URMİYE HAVZASINDAN GETİRİLEN MUHTEMEL İNSAN SAYISI		165.891	

Tablo 7.1:Urartu Krallığı Döneminde Urmiye Havzası'nda Aktarılan Muhtemel Nüfus Miktarı

Tablodan anlaşılacağı üzere Kuzeybatı İran bölgesinin yazıtlara yansıyan muhtemel toplu nüfusu 165.891 kişidir. Özellikle I. Argiştı döneminde bölgeden ciddi oranda bir nüfus aktarımı söz konusudur. Urartu Krallığı bu nüfus aktarımıyla hem ihtiyacı olan insan gücünü temin etmek hemde kurduğu koloni bölgelerinde denetimi sağlamaya dönük bir politika hedeflemiş olmalıdır. Aynı zamanda bu nüfus aktarımlarıyla da Asur'un kuzeybatı İran'da etkinliğini azaltmayı hedeflemiş olmalıdır. I. Argiştı'nin bölgeden yoğun bir şekilde nüfus aktarımı yapmasından bölgede çeşitli sorunlar yaşandığı veya ayaklanmaların çıktığı varsayılabilir.

Urartular için bölgenin jeopolitik önemi Asur İmparatorluğu gibi güçlü bir devletle aralarında tampon bölge oluşturma ve devam ettirme çabası ile ilgili olabilir.Metinler ve yazıtlar bölgenin Asur İmparatorluğu ile Urartu Krallığı arasında

yer alan bir tampon bölge olma durumuna işaret etmektedir³¹⁴. IV. Salmanaser buraya M.Ö. 782,781,780,779,777 ve M.Ö.775 yılında 6 sefer düzenlemiştir³¹⁵. Seferlerin bu nüfus aktarımları dönemine denk gelmesi; Asur'un o bölgede Urartu varlığına dönük bazı politikalarını Kuzeybatı İran'ndaki yerel beyler üzerinden gerçekleştirmeye çalıştığı ve bunun sonucunda IV. Salmanaser'in seferlere başladığı varsayılabilir. Bölgenin iki büyük gücünün rekabet alanı olan Urmiye Havzası'nda bu siyasi çekişmeler sonucunda ortaya çıkan ayaklanmalar; bu bölgenin toplu bir şekilde nüfusun aktarımı gibi bir cezai duruma maruz kalmasına sebep olmuş olabilir. Fakat Urartu Krallığı'nın nüfus aktarımlarında temel amaç sadece ceza değildir. Toplu nüfus aktarımlarındaki temel amaçları ayaklanmalar sonucu ceza dışında orduyu büyütme, sanatçı ve işçi ihtiyaçlarını karşılamak ve yeni kurulan kentler için nüfus ihtiyacını karşılamak da olmalıdır³¹⁶.

Bu kadar ciddi bir nüfus aktarımı yukarıda sıralanan siyasi ve kültürel değişimlerin ortaya çıkmasına büyük oranda etki etmiş olmalıdır. Urartu Krallığı'nın siyasi politikaları; kültürünü, sanatını, dinini ve idari yapısının durumunu etkilemiştir. Krallığın bu kolonial faaliyetleri çekirdek bölgenin hakim olduğu alanlarda iki yüz yıl kadar bir süre etkin olmuşsa da; sonunda diğer başka sömürgeci devletler Urartular'ın bir zamanlar çekirdek bölge olan merkezlerini bir periferi alanına dönüştürmüşlerdir. M.Ö. 7. Yüzyıl sonlarında Med, Babil ve İskit koalisyonlarından oluşan bir ordu Asur İmparatorğu'na saldırmış ve bu muhtemelen aynı dönemlerde de Urartu toprakları Medler'in egemenliğine girmiştir.

Sonuç itibarıyla “Dünya sistemleri Teorisi” modern dönemler için ortaya atılmasına rağmen tarih öncesi topluluklar için uygulanabilir. Çünkü sömürgecilik ve kolonizasyon hareketlerinin tarihi incelendiğinde sömürgeleştirmek için egemen güçlerin sürekli periferi alanları oluşturduğunu ve amaçlarının bu sömürüyü süreklileştirmek olduğu görülmektedir. Ve Urartu Krallığı da sömürgeciliğini süreklileştirmek için Urmiye Havzası'nda askeri kalelerin inşası ile çeşitli bayındırlık faaliyetlerine girişmiştir. Ve bu bölgedeki ürünleri yaklaşık olarak iki asır boyunca çekirdek bölge olan Van Gölü Havzası'na taşımıştır.

³¹⁴ Susannah Goldblum Fishman, *Ceramic Entanglements In The Urartian Periphery: Technology As The Nexus Of Politics And Practice*, University of Pennsylvania, Publicly Accessible Penn Dissertations, Pennsylvania 2017, (Doktora Tezi), s.84.

³¹⁵ Konakçı, s.55.

³¹⁶ Çilingiroğlu, Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları, s.312-315.

SONUÇ

M.Ö. 9.yüzyıl'da Asur baskıları sonucu farklı etnik ve sosyokültürel yapılara sahip beyliklerin bir araya gelmesi ile kurulan Urartu Krallığı; zamanla büyüyerek ve çevreyi kolonileştirerek yeni bir güç olarak Asur Krallığı'nın kuzeydeki rakibi durumuna gelmiştir. Materyal kültürü, dini ve toplumsal yapısıyla oldukça kozmopolit bir yapıya sahiptir. Bu kozmopolit yapı sonucunda oldukça farklı kültürel unsurları bir araya getiren bir uygarlık halini almıştır.

Yakındoğu'nun Orta Demir Çağı'nda ortaya çıkan bu krallık; kuzeydoğuda Ermesitan, batıda Malatya, güneyde Hakkari Dağları ve doğuda da Urmiye Havzası'nın doğusuna kadar yayılım göstermiştir. Merkezi bir hiyerarşik güç ve ona bağlı eyaletlerin yer almış olduğu bu organizasyon sistemi aynı zamanda büyük bir koloni sistemidir. Van Gölü ve Urmiye Gölü Havzaları arasındaki kültürel bağların kökenleri aslında çok daha önceki dönemlere uzanmaktadır. Fakat Urartu Krallığı ile beraber bu farklı coğrafyalar da tek bir sistemin egemen olduğu yerel bir kültür dışında merkezi Urartu olan bir dış kültürün de yer almasına mümkün olmuştur. Tüm bölgeyi denetim altında tutmak için büyük bir askeri organizasyona girilmiş ve bunun sonucunda da bölgenin bir askeri koloni bölgesi olmasını sağlamıştır.

Bu kolonial faaliyet Asur İmparatorluğu gibi büyük güçlerin bazen dolaylı olarak çıkarlarına ters düşmekle beraber doğrudan Asur vassal kentlerini işgal edip Meista (Hasanlı ve civarı) gibi merkezleri koloni-eyalet merkezlerine dönüştürmüşlerdir. Fethedilen her bölge devletin ekonomik olarak güçlenmesine olanak sağlasa da aslında beraberinde bir çok olumsuz durumu da getirmektedir. Bu olumsuzlukların en önemlileri merkezi gücün her tarafı yeterince denetleyememesi sonucu ayaklanmaların ortaya çıkması, büyük bir coğrafi alanın daha çok karşıt güçlerin hedefi haline gelmesidir.

Bu olumsuzlukları gidermek amacıyla büyük idari kaleler, orta büyüklükte idari kaleler ve askeri-ticari kalelerin inşa edilmesine gereksinim duyulmuştur. Bu sayede Kuzeybatı İran bölgesine Urartu tarzı denilebilecek kale mimarisi taşınmıştır. Kalelerde yaşayan yönetici kesimin kullandığı bazı kültürel materyaller (kırmızı açkılı saray seramikleri gibi) Kuzeybatı İran'a bu şekilde yayılmıştır. Bu yönetici kesimin merkezi gücün organizasyonunu bölgeye taşımasıyla bölgede toplumsal

organizasyon bazında değişiklikler meydana gelmiştir. Oluşturulan yeni merkezlerde gıda ihtiyacını gidermek amacıyla tarımsal faaliyetler için sulama kanalları ve hayvancılık için büyük boyutlu ahırlar inşa edilmiştir. Eyaletlerin merkezlerde atanan memur ve valilerce yönetilmesi sonucu yerel beylerin egemenliği azalmıştır. Taşra bölgelerinden Van Gölü Havzası çekirdeğine getirilen halkların beraberinde getirdiği kültür bu bölgelere taşınmıştır. Fakat diğer taraftan Kuzeybatı İran'da yerel halk kültürü devam etmiştir. Urartu Krallığı'nın bölgeye hakim olmasıyla beraber daha önce baskın Asur etkilerinin görüldüğü Urmiye Havzası'nda; hem Urartu hem de Kuzey Suriye etkisi görülmüştür. Kuzey Suriye üzerinden Urartu'ya oradan da Urmiye Havzası'na geçen Kuzey Suriye etkili fildişi ürünlerbu dönemde bölgedegörölmeye başlanmıştır. Öte yandan Marlik mezarlığında görölen granölasyon tekniği ile yapılmış sandal küpe geleneği Urmiye Havzası'ndan Urartu Krallığı'na taşınmış olabilir. Çünkü benzerlerine Giriktepe'de de rastlanmıştır.

Inaç konusunda da benzer bir durum söz konusudur Urartu Krallığı'nın yerel inanışlara karışmadığı ve yerel tanrıları kendi tanrıları olarak benimsedikleri görölmektedir. Kuzeybatı İran bölgesinin halklarının inandığı tanrılardan ikisi olan "Sebitu ve Artu'arasau" Urartu tanrılar listesine eklenmesi bunun işaretidir. Bu durum aslında Uraru Krallığı'nın bölgeye farklı etnik yapı, kültürel yapı ,dini inaç gibi nedenlerle yayılmadığınıana amaçlarının merkezi ekonomiyi güçlendirmek, güvenliğini sağlamak ve Asya'dan gelen ticaret yollarının denetimini sağlamak olduğunu düşündürmektedir.

16. yüzyıl Avrupası'nın kolonial sisteminin analizini yapan Wallerstein ortaya koyduğu Dünya Sistemi Teorisi'ni modern toplumlar için uygulamışsa da bu kuramın aslında tarih öncesi toplumlar için de geçerli olduğu görüşü bir çok araştırmacı tarafından söylenmiştir. Algaze'nin Uruk Dünya Sistemi Teorisi, Mitchell Allen 2. Binyıl Kolonial Sistemi ve Urartu Krallığı'nın Orta Demir Çağı kolonial politikası farklı dönem ve uygarlıklarca uygulanmışsa da aslında temel hedefin ekonomik ihtiyaçlar olduğu görölmektedir. Toplumların artı ürün ihtiyacı beraberinde ya ticareti geliştirmiştir ya da savaşları ortaya çıkarmıştır. Ticareti tercih edelner için barışçıl ifadesi kullanılırken ikinci unsur için sömürgeci-işgalci veya barışçıl olmayan topluluklar ifadesi kullanılabilir. Algaze'nin veya Allen'in ortaya koymuş oldukları analizler Urartu Krallığı için de kısmen geçerli olabilir fakat

butoplulukların uyguladıkları politikaların bazı önemli farklılıkları da vardır. Bu farklılıkların en başında Uruk sistemindeki “barışçıl” politikaların Urartu Krallığı için geçerli olmadığı gelmektedir.

Uruk sisteminde çekirdek bölgeden periferiye kadar olan alana kadar temel amaç ihtiyaçlar için bir ticari-ekonomik alan yaratılması ve ticari faaliyetlerin ileri karakol yardımıyla çekirdek bölgeye ekonomik ihtiyaçları aktarması şeklindeydi. Fakat Urartu Krallığı için bu durum büyük askeri organizasyon ve sıkı bir denetimle merkezden yürütme şeklinde devam etmiştir. Yani barışçıl oldukları söylenemez. Urartu Krallığı'nın uyguladığı politika aslında doğrudan bir askeri ağ sistemidir. Uruk sisteminde ise ticaret üzerinden oluşturulmuş bir ağ sistemi vardır. Uruk sisteminde karşılıklı bir ürün takası söz konusuysen Urartu Krallığı'nda bu durum yazılı kaynaklardan edinilen bigilere göre sadece çekirdek bölgenin menfaati temellidir. Kurulan her modern dönem öncesi sistem gibi Urartu Krallığı'nın kurmuş olduğu kolonial sistem de yıkılmıştır ve Urartu çekirdek bölgesiyerini farklı bir uygarlığın koloni alanına bırakmıştır.

KAYNAKÇA

AKAR, İrfan, Çok Zamanlı Uydu Görüntüleri Kullanılarak Acıgöl (Türkiye)-Urmiye (İran) Göllerinde Su Yüzeyi Değişimleri ve Yakın Çevresinde Arazi Kullanımının Belirlenmesi, *Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2011. (Yüksek Lisans Tezi)

AKKUŞ MUTLU, Suzan, Asur ve Urartu Devleti'nin Manna Ülkesi Üzerindeki Hâkimiyet Politikası, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S.11, 2017, s.225-239.

AKURGAL, Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul 1989.

ALGAZE, Guillermo, *The Urug World System-Th Dynamics of EarlyMesopotamian Civilazition*, University of Chicago Press, Chicago 1993.

ALLEN, Mitchell, The Mechanisms of Underdevelopment An Ancient Mesopotamian Example Comparing World System, *Review*,C.15, S.3,New york 1992,s.453-476.

AVCIOĞLU, Gürcan Şevket, Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistmi, Jeopolitik v Jeokültür Kuramı, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*,S.31, Konya 2014, s.97-110.

AY ARÇIN, Şeyma, Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda Krallıkları, *Filistin Araştırmaları Dergisi*,S.2, Konya 2018, s.1-31.

AYDEMİR CAHİT, GENÇ SEMA YILMAZ, Ortaçağ Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S.36, 2011, s. 226-241.

AYVAZIAN, Alina, m.a, c.Phill, "Ritual Scenes İn Urartian Glyptic", *Revista sobre Oriente Próximo y Egipto en la antigüedad*, Madrid 2004,s.123-130.

AYYILDIZ,Nihal, *Van-Yoncatepe Sarayı Çanak Çömlek Parçalarının Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, (Yükseklisans Tezi).

BELLI, Oktay, "Doğu Anadolu"da Urartu Sulama Kanalları", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1997.

BELLI, Oktay, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Keşfedilen Urartu Barajlarına Toplu Bir Bakış, *Bellekten*, C. LX, S. 229, Ankara 1996, s.638-751.

BELLİ, Oktay, *Tarih BoyuncaVan*, Promat yayınları, İstanbul 2007.

BİBER, Hanifi, “*Van Müzesi’nde Hayvanlar Hakimi Betimli Bir Urartu Damga Mührü,*”*Anadolu Araştırmaları Dergisi*, S.17/2, İstanbul 2004, s.79-84.

BURNEY, C. A., LAWSON, G. R. J., *Measured Plans of Urartian Fortress*, *Anatolian Studies*, S.10, British Institute at Ankara 1960, s.177-196.

BURNEY, C.A., *Urartian Fortresses and Towns in the Van Region*, *Anatolian Studies*, S.7, Ankara 1957,s.37-53.

CEYLAN, Nezahat, *Urartular’ın İran’daki Krali Kenti: Bastam,Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, Ardahan 2015,s.137-158.

COLLINS, Paul, *An Assyrian-Style Ivory Plaque from Hasanlu*, *Metropolitan Museum Journal*, S. 41, Chicago 2006, s.19-31.

CRAWFORD, Harriet, *Mesopotamia’s Invisible Exports in the Third Millenium B.C.* *World Archaeology*, C.5, S.2, Oxfordshire 1973, s.232-241.

ÇAVUŞOĞLU,Rafet, Bilcan Gökçe, M. Taner Tarhan'a *Sunulan Makaleler*, “*Urartu Krallığı’nda Metal Kazan Kullanımı*”, Ege Yayınları, İstanbul 2013, s.105-115.

ÇİFTÇİ, Ali, GREAVES, Alen M., *Urartian Irrigation Systems: A Critical Review*, *Ancient Near Eastern Studies*, S.50, (Online) 2013, s.191-214.

ÇİFTÇİ, Yahya, IŞIK, M.Akif, ALKEVLİ, Tolga, YEŞİLOVA, Çetin, “*Van Gölü Havzasının Çevre Jeolojisi,*”*Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S.32, Ankara 2008,s.45-77.

ÇİLİNGİROĞLU, Altan, *Urartu’da Toplu Nüfus Aktarımları*,*Anadolu AraştırmalarıDergisi*, S.9, İstanbul 1983, s.311-317.

ÇİLİNGİROĞLU, Altan, *Karatepe'deki Işık /Light on Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel "Urartu’da Tapınma ve Tapınma Yerleri*”, Ege Yayınları, İstanbul 1998.

ÇİLİNGİROĞLU, Altan, *Urartu ve Kuzey Suriye Kültürel ve Siyas İlişkiler*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1984.

ÇİLİNGİROĞLU, Altan, *Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler*, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S.2. İstanbul 1983,s.28-45.

ÇİLİNGİROĞLU, Altan, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir 1997.

DALALIAN, Tork, GREKIAN, Yervan, An Urartian Bracelet from Gilan, *Iran & the Caucasus*, S. 8, Leiden 2004, s.1-6.

DANTİ, M. D. “*The Late Bronze Age and Early Iron Age In North Western Iran, The Oxford Handbook Of Ancient Iran*”, Oxford Üniversty Press, Oxford 2013.

DYSON, Robert H., MUSCARELLA Oscar Whitear, Constructing the Chronology and Historical Implications of Hasanlu IV, *British Institute of Persian Studies*, S.27, Tahran 1989,s.1-27.

DYSON, Robert H., Problems of Protohistoric Iran as Seen from Hasanlu, *Journal of Near Eastern Studies*, C.24, Chicago 1965,s.193-217.

FISHMAN,Susannah,Goldblum, *Ceramic Entanglements In The Urartian Periphery: Technology As The Nexus Of Politics And Practice*, University of Pennsylvania, Publicly Accessible Penn Dissertations, Pennsylvania 2017, (Doktora Tezi).

GÖZLÜ, Ahmet, Antik Yunan (Hellen)’da Koloniler ve Bunların Nitelikleri, *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, S. 81, Lefkoşa 2015, s.179-190.

GÜNDÜZ, Ahmet, Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler “Oradoğu Örneği”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.25, İzmir 2016, s.763-784.

HELWING, Barbara, FAHİMİ, Hamid, İran’da Demir Çağı, *ArkeoAtlas*, S.4,İstanbul 2005,s.134-143.

İŞIKLI, Mehmet, AKIN, Ayşegül, ÖZTÜRK, Gülşah, “Van Ayanıs Urartu Kalesi Kazılarında Yeni Dönem”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.35, Erzurum 2015,s.78-92.

İŞIKLI, Mehmet, Erzurumun İlk Madencileri, *Atatürk Üniversitesi Güzen Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.21, Erzurum 2008,s.55-79.

İŞIKLI, Mehmet, TAVUKÇU, Ali Yalçın, Muş-Bulanık Bölgesinde Bir Grup Erken Demir Çağı Seramiği, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi*, S.22, Erzurum 2009,s.81-86.

IŞIKLI, Mehmt,ÖZDEMİR,Mehmet Ali, 2014 Yılı Ayanis Kalesi Koruma, Onarım ve Kazı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*,Gaziantep Üniversitesi, 02-06 Haziran 2014, s.283-294.

KALKAN, Emrullah, *Uruk Yayılım Kuramları*, Ege Yayınları, İstanbul 2015.

KARDULIAS, P. Nick, ABSTRACT, Thomas D. Hall, “World Archaeology” *Archaeology and world-systems Analysis*, *Taylor & Francis, Ltd.*, C.40, S.4, Oxfordshire 2008,s.572-583.

KLEISS, Wolfram, Bastam, an Urartian Citadel Complex of the Seventh Century B. C., *American Journal of Archaeology*, C.83, S.3. Boston 1980,s.299-308.

KLEISS, Wofram, KROLL, Stephan, *Vermessene Urartäische Plätze in Iran (West-Azerbaidjan) und Neufund*, *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, Dietrich ReimerVerlag,s,12,Berlin 1979.

KLEISS, Wolfram, *Ausgrabungen in der urartäischen Festung Bastam*, *Archäologische Mitteilungen aus Iran*,Tahran 1970.

KLEISS, Wolfram, *Contributions to “Bastam II. Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1976-1978*, *Teheraner Forschungen V*,Berlin 1988.

KONAKÇI,Erim,*Urartular’da Toplu Nüfus Aktarımları ve Bu Uygulamanın Urartu Kültürüne Etkileri*,Egen Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, (Yüksek Lisans Tezi)

KONYAR, Erkan, ERDEM, Aylın Ü.,“*Doğuda Değişim”Urartu Çanak Çömleği*, Yapı Kredi Yayınlar, İstanbul 2011, s.268-285.

KONYAR, Erkan, ,“*Urartu Doğuda Değişim” Urartu Mezar Tipleri ve Gömü Adetleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s.206-131.

KÖROĞLU, Kemalettin, KONYAR, Erkan, Van Gölü Havzası’nda Erken Demir Çağı Problemi,*Arkeoloji Sanat Dergisi*, S.119,İstanbul 2005, s.25-38.

KÖROĞLU, Kemalettin, “*Doğuda Değişim”Urartu Krallık ve Aşiretler*, Yapı Kredi Yayınları,İstanbul 2011, s.12-51.

KROLL, Stephan, İran ve Ermenistan’daki Urartu, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S.30, İstanbul 2012, s.140-146.

KROLL, Stephan, “İran’daki Urartu Şehirleri”, *Urartu Doğu’da Değişim*, Yapı Kredi Yayınlar, İstanbul 2011, s.150-169.

KROLL, Stephan, *Keramik Urartaischer Festungen In Iran*, Dietrich Reimer, Berlin 1976.

LUCHENBILL, Daniel. “*Ancient Records of Assyria And Babilonya*”, Üniverst of Chicago,Chicago 1968.

LUCKENBILL, Daniel, “*AncientRecords of Assyria and Babylonia I*”, Üniversty Of Chicago, Chicago 1926.

MANDACI, Ebru, “*Tarihten İzler*”, *İlk Çağlardan Modern Döneme MÖ I. Binyılda Van Gölü Havzasında Tarımsal Faaliyetler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2018.

MUSCLERA, Oscar White, *Excavation Of Dinkhatepe 1966*, The Metropolitan Museum of Art Bulletin,c.27,s.3,New York 1968.

MUSCARELLA Oscar White, *The Catalogue of Ivories from Hasanlu, Iran: Hasanlu Special Studies*, University of Pennsylvania Museum,Philadelphia 1990.

ÖĞÜN, Baki, “Die urartäischen Gräber in der Gegend von Adilcevaz und Patnos”,*The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*,Türk Tarih Kurumu, İzmir-Ankara 1973, s.61-67.

PAYNE, Margaret, “*Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*”, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

PAYNE, Margaret “*Urartian Measures of Volume*”, *Ancient Near Eastern Studies*, S. 16., Petersburg 2005,s.392.

PINARCIK, Pınar, *Yaşar Coşkun’a Saygı Yazıları “Urartu Krallığı’nın Doğuya ve Güneye Açılan Yol Güzergahları”*, Kafkasya & Orta Asya Arkeoloji Araştırmaları Merkezi, S.1, Kars 2016, s.289-299.

PINARCIK, Pınar, *Urartu Krallığı’nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler*, *Tarih İnceleme Dergisi*, C.27, S. 2, Ankara 2012,s.459-482.

PIOTROVSKY, Boris Borisovich, *Urartu Dini*, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*,çev.İsmail Kaynak, C.23, S.1-2,Ankara 1966, s.37-52.

ROSENZWEIG, Melissa, S., MARSTON, John, M., Archaeologies of empire and environment, *Journal of Archaeology Anthropology*, Boston University, S.52, Boston 2018, s.37-102.

SAĞLAMTİMUR, Haluk, “Altan Çilingiroğluna Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığına Adanmış Bir Hayat” *Urartu Krallığı'nda Fildişi Oymacılığı, Ayanis Kalesi Taş Kapları ve Haldi Tapınağı*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s.485-499.

SALVINI, Mirjo, “Urartu Doğuda Değişim” *Urartu Tarihine Genel Bir Bakış*, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s.74-101.

SALVINI, Mirjo, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, (Çeviren Belgin Aksoy) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

SCHWARTZ, M.Glenn, *Syria and Uruk Expansion, Uruk Mesopotamia & Its Neighbors Cross-Cultural Interactions in the Era of State Formation*, School of American Research Press, New Haven 2001.

SEVIN, Veli, *Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Per Egemenliğine Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

SEVİN, Veli, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 1999.

SEVİN, Veli, A rock-cut columbarium from Van Kale and the Urartian cremation rite, *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, S.8, İstanbul 1982, s.151-166.

STEIN, Gil J., The Political Economy of Mesopotamian Colonial Encounters, *Scholl of American Press*, Santa Fe 2005, s.143-172.

TARHAN, M. Taner, SEVIN, Veli, Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları (I): Askeri ve Sivil Mimariye ait Yeni Gözlemler, *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, S.4-5, İstanbul 1976-1977, s.273-345.

TARHAN, M. Taner, Urartu Devletinin Yapısal Karakteri, *IX. Türk Tarih Kongresi*, 21-25 Eylül Ankara 1981, s.285-301.

TARHAN, Taner, Urartu Krallığı'nın Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallardan << Lutipri=Latupri >> Hakkında Yeni Görüşler, *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, S.8, 1980, s.69-114.

THOMASOIN, A.K.,“*Capturing the Exotic: Royal Ivory collecting and the Neo-Assyrian Imaging of North Syria*”, Colombia Üniversitesi, New York 1999, (Yayınlanmış Doktora Tezi).

TOKER, *Canan*, Başkent Tuşpa Çevresi Yerleşim Analizi Işığında Urartu Toplum Yapısı, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.7, Kocaeli, 2018, s.47-72.

UYGUR, Erdoğan, UYGUR, Fatma, Uygur Fatma, Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.173,Samsun 2014, s.273-286.

VAN LOON, Maurits, *The Palace of Urartu in First Millennium B.C. Trade*, British Institute For The Study Of Iraq, C.39, S. 2. Irak 1977.

WALLERSTEIN, Immanuel, *Modern Dünya Sistemi-Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri*, (Çeviren, Latif Boyacı), Yarıncı Yayıncılık, İstanbul 2012.

WALLERSTEIN, Immanuel, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, (Çeviren,Ender Abadoğlu,Nuri Ersoy), Bgst Yayınları, İstanbul 2011.

WILKINSON, Charles K., *Art Of The Marlik Culture*, Metropolitan Museum of Art Bulletin, S.24, New York 1965. s.101-109.

WINTER, Irene J., *Perspective on the "Local Style" of Hasanlu IVB: A Study in Receptivity, On Art in the Ancient Near East*, S.1, University of Pennsylvania 2009, s.371-386.

YİĞİTPAŞA, Davut, Arkeolojik Veriler ve Müze Buluntuları Işığında Urartu Madeni Bilezikleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.9, s. 42, Samsun 2016,s.999-1017.

YİĞİTPAŞA, Davut, Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*,S.25/8, Erzurum, s.177-202.

YÜCEL, Çağatay, *Urartu Dini Ve Tapınım Sistemleri*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2010, (Yükseklisans Tezi).

ZIMANSKY, Paul E., *Ecology and Empire: The Structure of The Urartian State*, The Oriental Institute of the Universty of Chicago, Universty ofChicago, Chicago 1985.

14.12.2018,<https://earth.google.com/web/@37.27933901,43.91729297,2203.01604534a,891535.45982614d,35y,28.34978056h,44.91008624t,0r>.

14.12.2018,<https://earth.google.com/web/@38.54279525,43.41114265,1782.66833874a,33422.1813453d,35y,51.03139128h,59.73902982t,-0r>

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Ad Soyad :Erdoğan ÖDÜK

Uyruğu : T.C

Doğum Yeri ve Yılı :Van\GEVAŞ 16.09.1985

E-posta :Erdogan.oduk@gmail.com

Eğitim Derecesi	Kurum / Program	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans:	Bitlis Eren Üniversitesi & Atatürk Üniversitesi OrtakProgramı	2018

Lisans	:Konya Selçuk Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalı	2013
--------	--	------

Lise : Gevaş Çok Programlı Lisesi

Meslek Deneyimi, Yıl

Çalıştığı Yer

Yozgat Çadır Höyük
kazısı 2016

Yozgat

Yılı Mersin Aşağı
Göksu Vadisi Yüzey
Araştırması Projesi 2016

Mersin

Yozgat Çadır Höyük
Kazısı 2017

Yozgat

Yozgat Çadır Höyük
Kazısı 2018

Yozgat

Yabancı Dili

Yayımlar

Diğer Yayınlar

